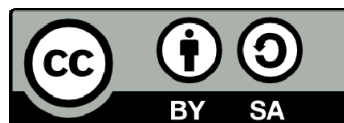

UNIVERSITAT DE
BARCELONA

**Formes i figures de l'intel·lectual.
Fiódor Mikhàilovitx Dostoievski i el camp literari rus
(1843 – 1881)**

Tomàs Meinhardt Teixidor

Aquesta tesi doctoral està subjecta a la llicència **Reconeixement- Compartitqual 4.0. Espanya de Creative Commons.**

Esta tesis doctoral está sujeta a la licencia **Reconocimiento - Compartitqual 4.0. España de Creative Commons.**

This doctoral thesis is licensed under the **Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0. Spain License.**

FORMES I FIGURES DE L'INTEL·LECTUAL

**Fiódor Mikhàilovitx Dostoievski
i el camp literari rus
(1843 - 1881)**

Tesi Doctoral

TOMÀS MEINHARDT TEIXIDOR
Directora: Teresa Rosell Nicolás

UNIVERSITAT DE
BARCELONA

2022

T. Meinhardt Teixidor

FORMES I FIGURES DE L'INTEL·LECTUAL

Fiódor Mikhàilovitx Dostoievski
i el camp literari rus
(1843 – 1881)

Tesi Doctoral

TOMÀS MEINHARDT TEIXIDOR

Directora: Teresa Rosell Nicolás

Tutora: Annalisa Mirizio

Programa de doctorat:
Estudis Lingüístics, Literaris i Culturals

UNIVERSITAT DE BARCELONA

Facultat de Filologia i Comunicació
Departament de Filologia Hispànica. Teoria de la Literatura i Comunicació
Secció Teoria de la Literatura i Literatura Comparada

DESEMBRE DE 2022

Resum

[cat] Al llarg del segle XIX, a la ciutat russa de Sant Petersburg van confluïr un seguit d'escriptors i intel·lectuals els quals, a banda de solidificar una de les literatures més potents de l'Europa decimonònica, van teixir una complexa i problemàtica trama intel·lectual –conformada principalment per agents artístics, polítics, econòmics i de poder, així com pels seus respectius camps–, travessada per les contingències de l'edat contemporània i articulada a través de la premsa i la literatura. És en coexistència amb aquestes premisses i aquest *milieu* que es proposa una relectura d'episodis concrets de la trajectòria literària de l'escriptor Fiódor Dostoievski, permetent la possibilitat d'interrogar críticament la figura de l'intel·lectual en la seva vessant lletrada i des de l'especificitat eslava en el mencionat context. En aquest sentit, es proposa un estudi que parteix d'aproximacions metodològiques afins a preceptes de la Literatura Comparada, la Història Intel·lectual, la Història dels Intel·lectuals i la Sociologia de la Literatura.

[en] Throughout the 19th century, in the Russian city of St. Petersburg, a series of writers and intellectuals converged not only to solidify one of the most powerful literatures in 19th century Europe, but also to develop a complex and problematic intellectual plot –conformed mainly of artistic, political, economic and power agents as well as their respective fields–, crossed by the contingencies of the contemporary age and articulated through press and literature. It is in coexistence with these premises and this *milieu* that a rereading of specific episodes of the literary trajectory of the writer Fyodor Mikhaïlovich Dostoevsky is proposed, allowing the possibility to critically interrogate the figure of the intellectual in its literate aspect and from the Slavic specificity in the aforementioned context. In this sense, a study is proposed based on methodological approaches related to the precepts of Comparative Literature, Intellectual History, History of the Intellectuals and Sociology of Literature.

ÍNDIX

PRELIMINARS

Introducció

<i>Motivacions</i>	21
<i>Objectius</i>	25
<i>Pertinença</i>	31
<i>Espais materials: a propòsit d'Ivan Turguénev</i>	35

Estat de la qüestió

<i>Metodologia emprada i justificació de l'horitzó metodològic</i>	40
<i>Recepció i tendències crítiques a l'obra de Fiódor Dostoievski</i>	52

ESCRITURA I COMPROMÍS:

L'INTEL·LECTUAL RUS AL SEGLE XIX. UNA GENEALOGIA

Qüestió de principis

<i>Consideracions prèvies</i>	97
<i>Arrelament i consciència nacional</i>	103

L'intel·lectual rus: figura de contemporaneïtat

<i>Una primera intel·lectualitat</i>	111
<i>L'intel·lectual latent</i>	122
<i>Intel·lectual/intelligentsia</i>	127
<i>L'escriptor i el compromís orgànic</i>	134

TRES ESTATS DEL CAMP: FIÓDOR DOSTOIEVSKI

L'entrada al camp (1843 – 1848)

<i>Condicions de possibilitat</i>	145
<i>Dostoievski traductor</i>	148
<i>Primeres novel·les, primeres crítiques</i>	150
<i>De l'idealisme al socialisme</i>	154

<i>En l'espai llegim el temps</i>	157
<i>Subjecte modern i crítica de la cultura</i>	162
<i>Funcionariat: una crítica estamental</i>	168
<i>Poètica clandestina i detenció</i>	172
La lluita pel capital (1861 – 1872)	
<i>Un precedent (I): Aleksandr Herzen i La campana</i>	183
<i>Camp literari i camp intel·lectual: un encreuament</i>	191
<i>La revista Temps i el retorn a la terra</i>	194
<i>Els articles sobre literatura russa i la qüestió europea</i>	202
<i>Grand Tour: notes i impressions</i>	207
<i>La revista Època i la crítica al progrés</i>	212
<i>Cientificitat i racionalisme</i>	216
<i>Fulletons, revolució i literatura</i>	220
<i>Arcaics i moderns: una querella</i>	226
Consagració i posteritat (1873 – 1881)	
<i>Un precedent (II): Ivan Turguénev</i>	235
<i>Presa de posicions: El ciutadà</i>	244
<i>De l'íntim al privat; del privat al públic</i>	248
<i>Del nihilisme al populisme: una crítica</i>	255
<i>La veu d'una nació: Diari d'un escriptor</i>	258
<i>Marges internacionals de la crítica literària</i>	263
<i>Capital simbòlic i desplaçaments intel·lectuals</i>	268
<i>Posteritat nacional: discurs en honor a Puixkin</i>	273
<i>Paneslavisme, europeisme i universalitat</i>	287
CONCLUSIONS	297
BIBLIOGRAFIA	307

Aquesta tesi doctoral és el resultat de quatre anys dedicats de manera intermitent a una recerca, la genealogia de la qual seria inútil intentar rastrejar. Les condicions precàries d'aquesta etapa han sensibilitzat aquest camí de forma notable, figurant-se, amb el pas del temps, en compromís d'escriptura i de vida. És per això que, de forma natural i inapel·lable, vull fer constar –en aquest emplaçament dins i fora del temps– el meu agraïment a diverses persones, institucions i espais.

En primer lloc, al meu pare Eduardo i a la meva germana Alejandra, per l'equilibri i pel valor incalculable de la incondicionalitat.

Als meus amics. Per la comprensió, el suport i la llum. En especial, a la Maria Patricio, per cuidar de mi quan més ho necessitava, i al Joan Luzzatti, per maquetar aquesta tesi.

A la secció de Teoria de la Literatura i Literatura Comparada de la Universitat de Barcelona, pel mestratge i el diàleg intel·lectual, sincer i compromès, sense els quals aquesta investigació hauria estat impracticable.

A Mark Pottle, de l'Isaiah Berlin Literary Trust; a Catherine Géry de l'Institut Nationale des Langues et Civilisations Orientales; i al personal de la Bibliothèque nationale de France i de la Bodleian Library d'Oxford.

A l'Àlex Matas, per l'afecte, la implicació i la conversa ininterrompuda al llarg dels anys. A l'Antoni Martí, a qui no només dec el desvetllament d'una passió sinó la possibilitat de posar «la vérité en marche» (i, per què no dir-ho, tot un món d'estranyeses, curiositats, casualitats i coincidències). Al Bernat Padró, per les infinites situacions, circumstàncies; per la confiança, l'orientació; en definitiva, pel guany d'una amistat decisiva.

Finalment, amb gratitud infinita, a la Teresa Rosell, directora d'aquesta tesi. A la seva saviesa, generositat, proximitat; al seu respecte, coratge, saber fer. A ella per embarcar-se en aquest projecte i creure en mi des del primer moment. Moltes gràcies.

*Aquesta tesi doctoral està
dedicada a la memòria de la
meva mare Alejandra*

PRELIMINARS

INTRODUCCIÓ

Motivacions

Les motivacions que han permès la realització d'aquesta investigació resideixen en el creuament de camins de diversos factors, indestriables els uns dels altres i mesclats al llarg dels darrers anys en el marc d'una continuada formació intel·lectual, humanista i cívica en l'ample espai de possibles –físic i *portatif*– que esdevé la universitat.

En primer lloc, una qüestió òbvia i evident sense la qual –és a dir, en virtut de la qual– aquest tipus d'investigació es proposaria estèril: una afinitat electiva sota la forma, des d'un principi, de la intuïció. En aquest sentit, relaciono la possibilitat de contemplar la idea de intuïció en l'àmbit de la recerca acadèmica a Nora Catelli, qui no dubtà mai en afirmar, al llarg de la seva tasca com a docent universitària, que el primer pas per a poder realitzar i materialitzar una investigació és indestriable d'un interès purament intuïtiu i basat en afinitats que sovint escapen, a priori, a criteris activament electius; la forma en què es pot

articular útilment aquest interès i aquesta afinitat és en el marc de la intuïció –com a espai de joc i atzar en el qual s’hi troben inscrites tant les facultats emocionals com les intel·lectuals– en darrera instància feta concreció. Des d’aquesta perspectiva, aquesta tesi doctoral està motivada pel desconeixement encuriosit cap a una cultura i un llegat lletrat presentats i apareguts gairebé com a quelcom d’origen exòtic i en certa manera codificat, des de múltiples perspectives. A la més que evident barrera lingüística i grafològica se li podria afegir el *shock* sobrevingut en el moment de relacionar-se amb la materialitat de la cultura en qüestió, és a dir els seus llibres, així com també en el moment de descobrir i aprehendre la realitat de la nació mitjançant l’experiència del viatge i del desplaçament, tant en el seva forma física com en la del *volksgeist*.

Aquesta direcció presa és inseparable d’una motivació basada en una vocació europeïsta, arrelada en la coneixença, la comparació i l’emmirallament entre diferents gentes i pobles per tal d’establir ponts de comunicació, visibles i invisibles, en una actitud d’enriquiment mutu. En el marc d’aquest cas concret d’estudi, les distàncies assumibles de l’espai cultural europeu –sota totes les seves formes possibles–, es duen al seu extrem, afegint capes de complexitat a aquesta experiència i fent-la, al seu torn, més problemàtica, suggeridora, interessant i colpidora. Un dels principals atractius intel·lectuals d’aquesta nació eslava és el fet de no només posar en qüestió aquestes distàncies europees sinó també el

fet de contorsionar les dimensions i mesures d'aquest espai, amb la particularitat d'aconseguir-ho sempre des de dins mateix de la idea d'Europa: en aquest sentit, només cal pensar, breument, en la conferència¹ dictada per George Steiner l'any 2004 al Nexus Instituut de Tilburg en la qual es posa de manifest cinc dels principis sota els quals Europa pot ser pensada com a tal, això és: la funció central del cafè; la possibilitat de recórrer Europa "a peu"; la memòria inscrita en el propi cos de les ciutats; el llegat d'Atenes i Jerusalem; en fi, la visió escatològica de la història. D'aquests cinc principis, a grans trets i de forma força evident, la nació russa només en compleix un amb garanties i és el de l'acumulació del pes del passat articulat en la sedimentació dels espais físics nacionals. Aquest balanç negatiu, a priori, estableix una ratlla divisòria –si seguim els principis de Steiner– que distancia el territori nacional més extens del món d'aquesta Europa ideal. No obstant, és justament aquest principi anàleg de la memòria espacial el que traça la connexió amb Europa i el que permet problematitzar tota la qüestió: el pòsit històric rus és europeu i la percepció europea de Rússia és indestriable de la seva essència inherent. És en aquesta posició limítrof, a voltes de proximitat i a voltes de distanciament, el que atorga la nació russa el seu caràcter fronterer; ja no només de sí mateixa sinó d'Europa: la Federació Rus-

---

1 George Steiner. *La idea d'Europa*. Barcelona: Arcàdia, 2004.

sa –actualment– és allò que *és* entre Europa i Àsia; entre Occident i Orient.

Així doncs, la intuïció inicial ve motivada pel mateix interès personal d'aquestes qüestions, però també per la curiositat de tractar-les des d'una posició determinada –*stricto sensu*– en un context europeu en la seva vessant mediterrània i les formes particulars d'interpretar que aquesta pot abrigar. És en aquest estadi on la universitat i les seves diverses etapes formatives hi juguen un paper vehiculant; és en aquesta franja del mencionat creuament de camins on aquesta tesi doctoral motiva i articula, des del saber i la intel·lectualitat, la intuïció inicial: les condicions de possibilitat generades per aquest espai de saber, de llenguatge –el qual està conformat de forma abstracta i textual però també, i sobretot, per al cos docent que encarna la universitat– permeten, així doncs, materialitzar aquest desig en les pàgines que segueixen a continuació, des de la ferma convicció que no tan sols es tracta d'eines a través de les quals materialitzar la intuïció sinó que esdevenen una part inherent d'aquesta mateixa.

Objectius

Aquesta tesi doctoral, quant als seus objectius, es fonamenta en base a dos pilars principals els quals es complementen l'un a l'altre. D'una banda, treballarà al voltant de la noció d'intel·lectual a Rússia en una franja temporal finita del segle XIX (1843–1881), principalment pel que fa a la seva concreció ocorreguda a la ciutat de Sant Petersburg, i des d'una perspectiva teòrica. D'altra banda, aquest estudi té com a voluntat reinterpretar i rellegir, en clau historicista, episodis concrets i específics de la trajectòria intel·lectual de Fiódor Dostoievski en tant que figura no només determinant per la novel·la europea decimonònica sinó també per a poder comprendre i traçar algunes de les contingències del camp literari i intel·lectual eslav.

Pel que fa a la primera premissa, d'entrada, l'objectiu esdevé poder delimitar, englobar i definir les condicions de possibilitat sota les quals una figura com la de l'intel·lectual és concebible en aquest context de-

terminat. Per a dur a terme aquesta qüestió, és necessari reflexionar al voltant de la noció genèrica d'intel·lectual des d'una perspectiva que englobi al mateix temps tant les seves concrecions històriques com les teòriques. En aquest sentit, un dels objectius és problematitzar la noció des d'una perspectiva sincrònica i diacrònica, entenent la seva complexitat estructural i interpretativa des de propostes a priori com *l'homme de lettres* de Voltaire o de lectures sistematitzades a posteriori com la de *l'Affaire Dreyfus*. Amb aquesta voluntat, un dels objectius serà sistematitzar els paradigmes teòrics més rellevants al voltant de la figura de l'intel·lectual, a mode de compendi/estat de la qüestió per a ponderar les tendències crítiques i com aquestes poden ser útils –o no– en un camp literari com el rus. Des d'aquesta perspectiva, havent fet aquesta contextualització necessària, la intenció d'aquest treball és tractar d'establir les bases per a comprendre quines són les possibles pautes, models i formes sota les quals es pot determinar un paradigma de figura intel·lectual al llarg del segle XIX a l'Imperi Rus. En aquest sentit, un dels objectius és treballar, en un primer moment, des d'una perspectiva afí a la història de les idees, de manera que es pugui comprendre sota quines condicions de possibilitat la noció d'intel·lectual es pot desenvolupar. En aquesta direcció, es proposa una breu contextualització necessària centrada en el segle XVIII per a poder abordar amb garanties la lectura principal d'aquest escrit la qual prioritza, fonamentalment, la segona meitat del segle XIX i les seves contingències. De la mateixa manera que

en la lectura genèrica de l'intel·lectual, pel què fa a la seva variant esclava en aquesta forquilla temporal, es treballa en un marc que bascula entre l'estudi teòric i l'històric, atenent a les investigacions més específiques dedicades a sistematitzar aquest objecte d'estudi però sense oblidar la necessitat de recrear des de la història intel·lectual les necessitats i les urgències del moment específic. És per això que un dels objectius d'aquesta investigació és poder definir els agents intel·lectuals –prioritzant-ne els literaris– de l'època mencionada; es proposa, així doncs, la concreció d'un seguit d'escriptors que permeten, mitjançant les seves característiques dins el camp literari, mostrar els matisos que recobreixen l'intel·lectual rus decimonònic.

És a través d'aquesta conceptualització basada en dos eixos que es pot afrontar el segon objectiu d'aquesta tesi doctoral i que gira al voltant de Fiódor Dostoievski. En aquest sentit, interpretar, d'una banda, el paper d'aquest escriptor en tant que pensador original el qual la seva transcendència dins la tradició literària mundial no depèn només de la seva faceta novel·lística, sinó més aviat de la posició que aquesta situació dins el camp literari rus del segle XIX li atorga, fent que la seva figura pugui ser repensada com a quelcom més –i és aquest quelcom més el que serà l'objecte fonamental d'aquest treball– que la d'un genial escriptor de novel·les i un gruix de contes. D'altra banda, i en base a aquesta pregunta primària, sorgeix la necessitat de comprendre no només la posició d'aquest

escriptor, sinó quina és la posició que podria ocupar; és a dir, una hermenèutica de la figura de Dostoievski en un context més ampli que el de l'anàlisi intrínsec de la seva producció literària que obliga a intentar esclarir quines són les condicions d'aquest posicionament: no tant sols és necessari comprendre el context literari rus sinó que és de rigor prestar atenció a la relació establerta entre la cultura, la societat i la política russes en temps de Dostoievski. Així doncs, l'objectiu d'aquesta investigació, en aquest segon eix general, és limitar tres períodes concrets els quals esdevenen pertinents per a interpretar en clau intel·lectual l'activitat literària d'aquest escriptor rus: en primer lloc, el període comprès entre els anys 1843 i 1848, on comença la seva carrera literària publicant articles i cròniques en diaris, fent la seva entrada al camp literari; en segon lloc, el període comprès entre els anys 1861 i 1872, en el qual, a banda de publicar el gruix principal de les seves obres canòniques, també dirigeix i edita –amb el seu germà– dues revistes de gran transcendència per a la intel·lectualitat del moment; en fi, en tercer lloc, el període abastat des de l'any 1873 fins al 1881, en el qual, un cop assolida la seva estabilització material, comença a sedimentar la seva consagració i posteritat literària, principalment a través de l'escriptura d'*El diari d'un escriptor* i el seu paper gairebé profètic dins la societat russa de finals del XIX.

Com es pot veure, els dos objectius principals d'aquesta tesi doctoral es fonamenten en entrecreuar una lectura de caire més teòric amb

una de caire més històric –en la seva vessant intel·lectual–. Aquest fet, un cop aplicat en l'objecte d'estudi aquí present, de forma necessària i intrínseca en base a aquest tipus d'interpretació, remet a una necessitat molt evident: la conceptualització teòrica de l'intel·lectual aplicada a un període històric concret –sota la forma d'una biografia–, en darrera instància, es presenta com una oportunitat de definir un camp literari i el seu funcionament en coexistència amb els altres camps. Així doncs, a la dimensió més teòrica de la primera part i a la dimensió més històrica de la segona, s'hi suma una perspectiva sociològica –que privilegia la literatura– i que s'insereix al llarg d'aquesta investigació de forma constant i transversal. És sota aquestes condicions mitjançant les quals es planteja l'objectiu d'incloure Dostoievski dins una llarga llista d'escriptors que esdevenen intel·lectuals en tant que reflexionen al voltant d'unes qüestions compartides en un moment històric determinat. És mitjançant aquestes reflexions sota les quals, de retruc, es pot interrogar sobre la posició que ocupa l'Imperi Rus en un context social, polític i cultural definit, durant la segona meitat del segle XIX: de portes endins i de portes enfora. Desplaçar la perspectiva amb la qual es mira Dostoievski; alternar la seva categorització d'escriptor per la d'intel·lectual; comprendre la seva posició activa dins la nació que l'acull; mostrar i problematitzar al voltant dels debats (nacionals i internacionals) en els quals participa; en fi, poder repensar Dostoievski en la seva totalitat en base a no només al que va escriure, sinó en base a la posició que va ocupar –i què comportava–

mentre escrivia. Perquè ser intel·lectual i formar part d'un camp literari (i d'un camp de poder) implica no només allò que es duu a terme, sinó també fins on arriben les conseqüències d'aquestes accions, sent aquí on es comença a desenvolupar el joc de les posicions ocupades (en el sentit ampli del terme) i la càrrega simbòlica que això comporta. Estadi en el qual, doncs, la lectura de Dostoievski s'amplia profundament.

Aquest és un escrit, doncs, que creu en la necessitat de revalorar la literatura europea i els diversos períodes de la seva història a través de la mateixa història comparada dels intel·lectuals; això és, a través de la idea d'Europa com a qüestió intel·lectual i literària mitjançant els estudis específics de la teoria literària i de la literatura comparada. L'objectiu fonamental d'aquest text és contribuir, a partir de la cultura russa i en aquest cas present específicament a través de la figura de Fiódor Dostoievski, a la definició (o múltiples definicions) que pugui tenir l'intel·lectual europeu i l'espai que fa que sigui possible la seva existència, així com poder seguir aportant visions que permetin introduir Rússia i els seus literats dins la trama de la història comparada dels intel·lectuals.

Pertinença

Tal i com es pot entreveure a partir de les qüestions sorgides en les pàgines precedents, la pertinença, d'aquesta tesi doctoral pot ser abordada des de diverses perspectives les quals fan referència tant a l'objecte d'estudi, com a les aproximacions metodològiques que el problematitzen.

En primer lloc, des d'una perspectiva general, cal tenir en compte en quin marc del saber es troba situada aquesta investigació. Emmarcada en el programa de doctorat d'Estudis Lingüístics, Literaris i Culturals i concretada a la secció de Teoria de la Literatura i Literatura Comparada, aquesta tesi doctoral pretén mostrar-se rellevant i pertinent pel que fa al marc epistemològic en el qual es mostra dialogant. La Literatura Comparada com a disciplina i els actuals debats que acull esdevenen el fonament d'aquesta investigació. En aquest sentit, i en consonància amb el marc geocultural en el qual es troba aquesta disciplina, el compara-

tisme francès esdevé el rerefons a partir del qual s'ha conformat la possibilitat de realitzar una tesi doctoral com aquesta. És en simpatia amb aquest fe que aquesta investigació pretén dialogar i contrastar el corpus teòric comparatista sorgit principalment a partir de la segona meitat del segle xx i que transita fins arribar als darrers anys amb les investigacions més recents, en un sentit conceptual i en un sentit metacomparatista. En aquest context, aquesta tesi vol contribuir amb la seva especificitat esclava dialogant amb un seguit de propostes fonamentals que s'articulen des de la Història Comparada dels Intel·lectuals, la Història Intel·lectual i la Sociologia de la Literatura.

Un dels aspectes més interessants d'un estudi d'aquest tipus és la possibilitat de treballar una alteritat *allunyada* sense oblidar el potent reflex simbòlic d'aquells aires culturals que predominen en les àrees del saber rellevants. En aquest sentit, una de les qüestions més pertinents a aquesta investigació és el treball al voltant de certes nocions prefixades principalment des dels estudis francòfons i que aquí són preses no tant pels seus resultats i les seves conclusions sinó per el propi desvetllament que produeixen: en un sentit estricte en clau de circulació internacional d'idees, el que resulta més interessant des d'aquesta perspectiva és la indestriable necessitat d'interpretar un concepte en el seu camp d'origen per tal de poder-ne comprendre no allò que en resulta sinó la seva lògica estructural; des d'una perspectiva de mètode, d'àmbit del saber, de

disciplina en els estudis d'humanitats, aquesta tesi doctoral procura ser un exemple pertinent en quant a intentar traslladar i fer circular nocions i idees aplicades d'un camp literari –i el seu desplegament criticoteòric que comporta– a un altre. Qüestions fonamentals per al comparatisme del darrer mig segle com ho són la noció d'intel·lectual, de camp literari o de *transfert* cultural, fortament arrelades totes elles en l'àmbit del pensament francès, són aquí utilitzades en tant que contingents i com a part d'una mirada alternativa al voltant de la literatura russa i tota la tradició crítica que l'ha acompanyada.

En segon lloc, i relacionat directament amb aquest darrer punt, la pertinència d'aquesta tesi doctoral pot ser vista no només per procurar problematitzar un seguit de tradicions teòriques actuals en el comparatisme acadèmic sinó per aplicar-les i fer-les útils en un objecte d'estudi concret; el pas de la consideració metacomparatista a la reflexió comparatista. En tal direcció, aquesta investigació pretén inscriure les seves reflexions configurant una lectura alternativa de la vida i l'obra de Fiódor Dostoievski. El que es proposa aquí és incloure un estudi al voltant d'aquest escriptor rus dins les tendències biografistes més actuals i que llegeixen i interpreten des de premisses afins al comparatisme i a la Història Intel·lectual per tal de reconsiderar períodes específics de la història de la literatura, en un gest emmarcat dins els Estudis Literaris i que permet allunyar-se d'interpretacions més tradicionals i esgotades –en gran mesura mediades

per una qüestió temàtica inherent a les obres de creació de més reconeixement— pel que fa a la trajectòria d'aquest escriptor. En definitiva, aquesta tesi doctoral es proposa en un moment de màxima sensibilitat quant a l'estudi de Dostoievski en tant que aquesta investigació s'ofereix en el marc del 200 aniversari del naixement de l'escriptor, context en el qual es dóna una oportunitat triple: reconfigurar les aproximacions al voltant de la seva figura; reinterpretar històricament el període literari en el qual s'insereix; en fi, reformular i actualitzar els debats a través dels quals aquesta iniciativa es pot dur a terme.

Espais materials: a propòsit d'Ivan Turguénev

Aquest apartat pretén passar comptes, de forma breu, amb un aspecte sovint descuidat pel què fa a les imperatives introduccions de tota tesi doctoral, sota el convenciment que el rastre físic de tal investigació ha d'esdevenir figura de discurs, revalorant els resultats de la mateixa tesi així com el seu procés i els diversos trànsits espacials –prenent com a horitzó d'expectatives, en aquest cas, la *història d'una investigació* de Bernat Padró Nieto².

Resulta evident que, en una era eminentment digital, la recerca en humanitats –pel què fa al seu procés– s'ha vist en gran mesura alterada. En aquest sentit, els recursos trobats en innumbrables repositoris a la xarxa prenen protagonisme esdevenint un tant per cent molt elevat del material utilitzat per a progressar en les investigacions. No obstant,

---

² Bernat Padró Nieto. “Historia intelectual de la revista “Alfar” (1920-1927).” Tesi doctoral. Universidad de Zaragoza, 2014.

optem aquí per adherir-nos al valor intangible i incalculable de l'aspecte físic del saber, materialitzat de manera objectual en els volums impresos, així com de manera espacial principalment en les biblioteques. Més endavant, en el moment d'esclarir el per què de l'elecció d'un determinat estat de la qüestió per a realitzar aquesta tesi, en funció d'una metodologia concreta, es detallarà amb més precisió algunes de les qüestions aquí mencionades. No obstant, i de forma concisa, creiem necessari remarcar, contornejar, quina ha estat la forma a partir de la qual s'ha obtingut el material útil per a dur a terme aquesta investigació ja que de per sí, en tant que procés, aquest ha permès l'aprehensió d'un seguit de qüestions que s'han mostrat, en darrera instància, inherents al propi objecte d'estudi.

Per diverses circumstàncies, principalment extraacadèmiques, gran part del fons material cercat, recopilat i emprat en aquesta tesi doctoral s'ha extret de les diferents biblioteques, sales d'investigació i de lectura trobades a la capital de França, París. Podríem mencionar la importància que han tingut espais com la Bibliothèque Sainte-Geneviève, la Bibliothèque interuniversitaire de la Sorbonne, la Bibliothèque Georges-Pompidou, la BULAC (Bibliothèque universitaire des langues et civilisations) i sobretot la Bibliothèque nationale de France, especialment en el seu equipament François-Mitterrand; totes elles han contribuït enormement a la recerca que ha possibilitat aquest treball. El valor

intangibles de totes aquestes biblioteques es pot comprendre en un gest que té en compte la possibilitat de fer-se càrrec de la amplificació de la presa de consciència de l'objecte d'estudi a partir de revalorar la significació física de la recerca; contextualitzar físicament la recerca aporta un valor afegit enfront de l'abstracció infinita de l'acumulació virtual del saber digitalitzat.

D'entre tots els espais situats a París pertinents per a la realització d'aquesta tesi doctoral, en destaca especialment la Biblioteca pública russa I. S. Turguénev (Ruskaia Obsxestvennaia Biblioteka Imeni I. S. Turgueneva)³. Aquesta biblioteca, camuflada en un edifici residencial al barri 5è de París, va ser fundada l'any 1875 per un grup d'estudiants i emigrants russos sota l'auspici i l'aportació de capital per part d'Ivan Turguénev, qui a més cedí el seu fons personal per a conformar la base material de la biblioteca. Aquesta institució científica, amb una història remarcable al llarg del segle xx donada la seva funció simbòlica entre les diferents fases de l'emigració russa en territori francès, esdevé un fons material i arxivístic importantíssim per a la consulta d'obres de referència, convertint-se en la biblioteca russòfila més antiga fora del territori

---

³ Històricament, es tracta d'una biblioteca poc referenciada. L'aportació més substancial al voltant d'aquesta biblioteca és duta a terme per Tatiana Gladkova i Tatiana Bakounine-Ossorguine (besneboda de Mikhaïl Bakunin) amb l'obra: *Ruskaia obsxestvennaia biblioteka imeni I. S. Turgueneva: sotrudniki, družia, potxitateli*. París: IES, 1987. En francès, trobem un breu recompte de la mateixa Tatiana Bakounine-Ossorguine en forma d'article: "La bibliothèque russe Tourguenev." *Matériaux pour l'histoire de notre temps* 2 (1985): 36-37.

rus. Si referenciem aquest espai és perquè la seva especificitat i trajectòria és paradigmàtica d'aquest "intangible" mencionat i que en darrera instància permet mostrar la necessitat de fer constar per escrit els espais transitats duts a terme per a conformar una investigació. En aquest cas, aquestes localitzacions així com la seva història intel·lectual formen part de l'objecte d'estudi d'aquest treball ja que el camp literari rus del segle XIX i els intel·lectuals situats en les diverses fraccions contextuais possibles es conformen en relació directa amb el pòsit literari i cultural de la França decimonònica; comprendre com aquesta relació s'ha materialitzat històricament en espais que recreen i conformen aquesta història –acollint els testimonis bibliogràfics d'aquesta empresa– aporta un valor afegit a la realització d'aquesta tesi doctoral ja que els diversos llibres, revistes, diaris, periòdics i diferents materials, no només són material per a la investigació sinó que la *signifiquen*. Així doncs, aquesta és una tesi doctoral que vol remarcar la importància que han tingut, des d'una perspectiva materialista, els diferents estadis de la recerca física així com les interpretacions conceptuals que d'aquests se'n poden extreure, considerant-los, creiem, una de les particularitats inherents d'aquesta investigació.

ESTAT DE LA QÜESTIÓ

Metodologia emprada i justificació de l'horitzó metodològic

Tenint en compte les consideracions fetes en les pàgines prèvies introductòries i prenent-les com a punt de partida, la intenció d'aquestes que segueixen és concretar, de forma breu, alguns dels eixos rellevants de la metodologia emprada per a dur a terme aquesta tesi doctoral.

En primera instància, considerem que la qüestió metodològica inherent a tota investigació esdevé, en un principi, un a priori més o menys intuïtiu el qual es va fixant i prenent forma a mesura que es desenvolupa la mateixa recerca, especialment en l'àmbit de les humanitats i, encara més, en l'esfera de la reflexió afí al fenomen literari. Amb això ens referim a que, principalment, el desenvolupament de la reflexió al voltant de l'objecte d'estudi aquí pertinent ha estat indestriable de la mirada des de la qual aquest s'ha posat sota sospita; les pròpies necessitats del repensar entorn de la figura de l'intel·lectual i de la seva aplicació en un context eslav concret a partir de l'escriptor Fiódor Dostoievski –i el

camp literari amb el qual aquest entrà en sinèrgia— han anat desvetllant i concretant, amb el pas del temps, les demandes i les necessitats quant a les eines pertinents per a tractar aquest objecte d'estudi. D'aquesta manera, de retruc, a més a més, la comprensió d'aquests marges epistemològics ha possibilitat dur un pas més enllà el fet de comprendre no només com tractar el tema d'aquesta tesi sinó també quina és la seva utilitat i en quin espectre dels Estudis Literaris es situa.

Partint d'aquesta qüestió de principis i tal i com s'ha avançat unes pàgines més amunt, aquesta investigació ha basculat principalment entre supòsits relatius a la disciplina de la Literatura Comparada en conjunció amb altres ciències socials i humanes com ara la Sociologia, la Història o, en menor mesura, la Filosofia. Així, en aquest marc de reflexió metodològica, la disciplina del saber que s'ha mostrat més pertinent per a extreure conclusions ha estat la Història Intel·lectual⁴. Aquesta tesi doctoral es presenta, en sentit general, com una *revisió històrica* d'un seguit de fenòmens literaris per tal de renovar-ne les formes i les mirades des de les quals un

---

4 Malgrat ser una tesi que prioritza les possibilitats pràctiques que ofereix la Història Intel·lectual i que per tant no es centra en teoritzar-la ni en problematitzar-la, cal, no obstant, destacar certes obres ineludibles que repensen i sistematitzen la Història Intel·lectual i que han estat un recurs fonamental per a aquesta investigació: Un assaig introductori d'Isaiah Berlin al volum: Marc Raeff. *Russian Intellectual History*. Nova York: Humanity Press, 1992; el text: Roger Chartier. "Historia intelectual e historia de las mentalidades" a *El mundo como representación*. Barcelona: Gedisa, 1992; la publicació: François Dosse. *La marche des idées. Histoire des intellectuels, histoire intellectuelle*. París: La Découverte, 2003; en fi, l'escrit Hayden White. "The Tasks of Intellectual History" a *The fiction of narrative : essays on history, literature and theory, 1957-2007*. Baltimore: Johns Hopkins UP, 2010.

s'hi pot aproximar. La utilitat de la Història Intel·lectual en aquesta investigació es revela fonamental en el moment en el qual es comprèn que no es tracta només de revisar una literatura sinó de revisar un camp literari. La perspectiva de treball que ofereix l'estudi d'un camp literari –en aquest cas fent èmfasi especial en els agents que l'ocupen– duu inevitablement a estar en consonància amb les possibilitats epistemològiques que ofereix la Història Intel·lectual. És aquesta disciplina la que proposa una major sensibilitat en relació a aquesta esfera dels Estudis Literaris en tant que, de per sí –i com ho ha demostrat recursivament el pensament contemporani francès des dels anys 50 del segle passat–, la recerca al voltant d'un camp literari desvetlla una permeabilitat del fet literari que resulta molt enriquidora i problemàtica. D'aquesta manera, la recerca al voltant d'un camp literari i d'una fracció dels seus agents, els intel·lectuals, requereix del suport no només de la Història de la Literatura sinó també de pressupòsits procedents, per exemple, de la Sociologia –per a comprendre'n el seu funcionament–, de la Filosofia –per a comprendre'n les corrents principals de pensament– o bé de la Història de les Idees –per a donar una direcció o direccions al seu desenvolupament i contextualitzar-lo–; disciplines totes elles que convergeixen en la Història Intel·lectual.

Per a comprendre aquestes qüestions, una situació paradigmàtica d'aquest fet podria ser, per exemple, l'estudi de dues revistes literàries de la dècada de 1860 de les quals els germans Dostoievski en van ser

editors. Més enllà d'una interpretació purament històrica, positivista, que reconstrueixi la història de la revista –ja sigui amb una intenció sincrònica o diacrònica–, i més enllà d'una interpretació merament temàtica –amb pretensions d'inventariar i catalogar–, la Història Intel·lectual, mitjançant els seus encreuaments disciplinars, permet dur un pas més enllà la problematització d'aquestes revistes: veiem com a les publicacions *Temps* (*Vremia*) i *Època* (*Epokha*) una lectura intel·lectual del seu recorregut permet comprendre, mitjançant la Sociologia –per exemple–, els mecanismes d'inclusió i d'exclusió als quals aquestes revistes es trobaven sotmeses dins el camp polític –en aquest cas autocràtic– o com també, d'altra banda, aquestes conflüen amb d'altres revistes de manera simultània i sorgien, per exemple, tensions de tipus ideològic o estètic –manifestades a través d'editorials i articles en les pròpies revistes–. Quant a aquestes tensions estètiques i ideològiques, és on la Història de les Idees (en molts casos de la mà de la Filosofia) esdevé convenient i pertinent per a la Història Intel·lectual: ja que en aquest cas, per exemple, els debats ocorreguts entre *eslavòfils* (*slavianofili*) i *occidentalistes* (*Zàpadniki*) durant la dècada de 1840 i 1850, són fonamentals per a comprendre la complexitat d'aquestes dues revistes literàries i polítiques i per a poder-les contextualitzar i relacionar amb el camp literari, intel·lectual i polític del moment a partir del treball conceptual d'aquestes dues nocions. En aquest sentit, així doncs, la mirada oferta per la Història Intel·lectual es mostra plenament pertinent i permet potenciar

i restituir el valor i la funció de la literatura en un context històric determinat: partim de la idea de no només llegir texts sinó d'interpretar contexts.

Basant-nos en aquestes consideracions al voltant de les diferents disciplines i mètodes de treball disponibles per a dur a terme aquesta investigació, un altre aspecte important a tenir en compte quant a la metodologia de treball és la concreció d'aquestes aproximacions en un sentit conceptual. Així doncs, aquesta és una tesi que parteix dels marcs de referència de la Literatura Comparada, que utilitza el mètode de treball de la Història Intel·lectual i que problematitza principalment entorn dels conceptes d'intel·lectual, de camp literari, de camp intel·lectual, d'esfera pública i de literatura nacional. Deixant a banda la figura de l'intel·lectual, de la qual se'n farà un estat de la qüestió unes pàgines més endavant, ens fem servir principalment de les nocions proposades des de la sociologia francesa per Pierre Bourdieu al voltant de la teoria dels camps, la circulació internacional de les idees i la noció d'*habitus*⁵. En un mateix pla de transcendència, les aportacions per part de Jürgen

---

5 Parlem de l'article fundacional "Champ intellectuel et projet createur" publicat a *Les Temps Modernes* 246 (1966): 865-906; de l'article "Champ du pouvoir, champ intellectuel et habitus de classe" aparegut a *Scolies* 1 (1971): 7-26; de l'article "Le champ littéraire" trobat a *Actes de la Recherche en Sciences Sociales* 89 (1991): 3-46; de l'article "Les conditions sociales de la circulation internationale des idées" inclòs a *Actes de la Recherche en Sciences Sociales* 145 (2002): 3-8; en fi, del volum que culmina la línia de recerca proposada per Bourdieu: *Les règles de l'art. Genèse et structure du champ littéraire*. París, Seuil, 1998.

Habermas i Terry Eagleton quant a la constitució d'un espai públic i la funció fonamental que hi juga la crítica⁶, esdevenen punts de partida de reflexió per a intentar comprendre aquestes mateixes qüestions aplicades en el context eslaú; el repte i la necessitat sorgeixen en el moment d'intentar traslladar els models proposats per aquests teòrics tot mantenint l'especificitat del context d'acollida. En tercer lloc, per a completar els fonaments metodològics quant als horitzons conceptuals a partir dels quals s'ha teixit des d'un principi aquesta investigació, cal mencionar un seguit d'estudis que estableixen i mantenen els lligams entre les diferents literatures i les seves pertinents nacions. En aquest sentit, el que és especialment rellevant per aquesta recerca és l'encreuament que suposa el fet de repensar la idea de literatura nacional. Aportacions fonamentals en aquest sentit per a aquesta tesi doctoral són les fetes per Joseph Jurt⁷, Benedict Anderson⁸, Eric Hobsbawm⁹ o Anne-Marie Thiesse¹⁰.

---

6 Fem referència a: Jurgen Habermas. *The Structural Transformation of the Public Sphere. An Inquiry into a Category of Bourgeois Society*. Cambridge: MIT Press, 1991, i a: Terry Eagleton. *The Function of Criticism. From the Spectator to Post-Structuralism*. Londres: Verso, 1990.

7 A banda de múltiples intervencions en prestigioses revistes científiques i acadèmiques, destaquem principalment el volum següent: Joseph Jurt. *Champ littéraire et nation*. Friburg de B.: Frankreich-Zentrum, 2007.

8 Fem referència a: Benedict Anderson. *Imagined communities*. Londres: Verso, 2006.

9 Principalment: Eric Hobsbawm. *Nations and nationalism since 1780. Programme, myth, reality*. Cambridge: Cambridge UP, 2000.

10 Cal assenyalar el següent llibre: Anne-Marie Thiesse. *La création des identités nationales. Europe xviii-xx siècle*. París: Seuil, 1999. De la mateixa manera, un article: Anne-Marie Thiesse. "Communautés imaginées et littératures." *Romantisme* 143/1 (2009): 61-68.

Aquesta és la síntesi, així doncs, de les premisses metodològiques bàsiques d'aquesta investigació. El seu punt de partida remet a les possibilitats ofertes per la Literatura Comparada: en el cas aquí present, amb la intenció de fer-la útil i treballar-la en un context eslauc. Al seu torn, aquesta tesi comparteix els mateixos objectius pel que fa a la qüestió temàtica –descrits més amunt– com pel que fa a la qüestió metòdica; uns objectius que tenen com a finalitat la possibilitat de poder dialogar –a partir d'una mirada mediterrània i europeista– amb qüestions fonamentals de la Literatura Comparada –en tant que ideari i en tant que disciplina– des d'una perspectiva que comprèn la unitat literària i intel·lectual europea posant de relleu i privilegiant la seva vessant oriental, en aquest cas russa, sovint poc recurrent i institucionalitzada. En aquest sentit i per a concloure aquest apartat, donem veu a un passatge d'una de les intervencions realitzades en el marc de la Conférence de Littérature Comparée que tingué lloc a Budapest entre els dies 26 i 29 d'octubre de l'any 1962. Aquesta intervenció, duta a terme per Tibor Klaniczay i titulada “Les possibilités d'une littérature comparée de l'Europe orientale”, encarna l'esperit d'aquesta tesi doctoral i debuta de la següent manera:

La nécessité d'un examen comparé des littératures de l'Europe orientale est éprouvé depuis longtemps tant par les spécialistes de la littérature des peuples slaves que par ceux des littératures non-slaves de l'Europe orientale. Cependant, bien que les cinquante dernières années aient connu des recherches im-

portantes et même des résultats remarquables, nous n'en sommes aujourd'hui qu'à nous assigner les tâches appropriées. Un programme scientifique et une conception d'ensemble de la littérature comparée est-européenne n'existent pas encore. Or, sans ces derniers, les recherches qui, récemment, ont pris un essor réjouissant, restent souvent casuelles et ne se concentrent pas sur la solution des questions les plus importantes. Une activité de recherches systématiques a lieu, tout au plus, du point de vue des littératures nationales respectives, du fait qu'aucune littérature nationale ne peut être comprise dans son évolution sans la connaissance des littératures apparentées, leur comparaison, et la considération des rapports existant entre elles. Cependant, l'examen plus approfondi et perfectionné, dépassant les cadres de l'étroit isolement des littératures nationales ne constitue qu'une des tâches de la littérature comparée, l'autre, d'une portée plus grande encore, reste la création d'une synthèse générale d'histoire littéraire [Bóka, 1962: 115.]

Les consideracions metodològiques esmentades es concreten en el corpus que conforma el fons material i bibliogràfic d'aquesta investigació. D'aquesta manera, en aquestes pàgines i de forma breu, volem fer dues consideracions al respecte i que en certa manera justifiquen la plasmació d'aquest horitzó metodològic en l'estat de la qüestió que es desenvoluparà en les pàgines de la propera secció d'aquesta tesi.

En primer lloc, una consideració pel que fa als materials treballats en la seva concreció física. En aquest sentit, la constitució de la bibliografia de la tesi es conforma principalment de publicacions acadèmiques, capítols de llibre; revistes científiques, volums extraordinaris en revistes; monogràfics especials a camí del llibre i la revista; compendis; en fi, obres de creació. En aquest sentit, la constitució de la bibliografia de la tesi –la qual permet dur a terme un estat de la qüestió del tema central d'aquesta recerca– està supeditada a la pròpia temàtica de la investigació així com a l'elecció metodològica; així doncs, l'estat de la qüestió de les properes pàgines parteix de certs horitzons. Un d'ells és la comprensió de del valor i la ponderació del saber en funció del seu mitjà de publicació. Amb això ens referim, fonamentalment, a què aquesta tesi doctoral està constituïda entorn a un exercici conscient que té en compte la ramificació del saber i com aquest es distribueix segons el tipus de format i d'iniciativa sota la qual sorgeix. Les revistes complementen el saber ofert pels llibres amb una de les seves qualitats

fonamentals: la *orientació*. D'aquesta manera, creiem que el trànsit per diferents revistes –científiques i acadèmiques però també culturals, no indexades– esdevé una pas fonamental per a comprendre l'evolució i les tendències de l'objecte d'estudi: a l'aproximació *intensiva* dels llibres, cal sumar-li a aquesta recerca la vessant *extensiva* i sintètica oferta per les revistes. D'aquesta manera, per a plantejar l'estat de la qüestió seguint uns preceptes metodològics específics, el treball actiu i conscient al voltant d'aquesta qüestió ha ocupat un rol determinant.

En segon lloc i per a concloure tot allò relatiu a la metodologia –i que condiona plenament l'estat de la qüestió–, cal dur a terme una breu reflexió quant a una problemàtica lingüística. Les conclusions de la recerca, és a dir l'escriptura i la redacció de la investigació, estan fonamentades sobre la *interpretació*, mentre que la metodologia i el material emprat redunden al voltant de l'*elecció*. Si partim d'aquesta idea, en aquest sentit, també una tria lingüística ha estat establerta, en funció de criteris específics. Els materials emprats per a la tesi i que conformen la bibliografia i l'estat de la qüestió parteixen dels idiomes dels quals es té coneixement: català, castellà, anglès, francès i rus. Quant a això, pel que fa als quatre primers, s'ha optat, en la majoria dels casos, per recórrer al text original. En cas que s'hagi hagut de recórrer a una traducció ha estat, principalment, per una qüestió logística i de disponibilitat. Pel que fa al rus, al tractar-se d'una llengua balto-eslava de la qual no es

pressuposa un domini en un context romànic com el nostre, s'ha emprat sempre que ha estat possible una traducció disponible en qualsevol dels altres idiomes referenciats d'ús d'aquesta tesi¹¹. D'altra banda, però, cal afegir que aquest marcat criteri idiomàtic s'ha flexibilitzat en les situacions en les quals, malgrat no poder-se fer una recerca a fons al voltant de la producció de determinades nacions degut a la manca de coneixements de les llengües (alemany, italià o portuguès, per exemple), s'han reconegut certs texts d'aquests *aires* com a fonamentals els quals, tot i no poder ser posats en relació amb el seu camp del saber per manca de perspectiva, esdevenen prioritaris fins i tot en una situació extrapolada i marginal. En aquest sentit i per un criteri de rigor, justifiquem d'aquesta manera la no inclusió en l'estat de la qüestió d'aquests espais de reflexió al voltant dels temes pertinents a aquesta tesi, però al mateix temps en garantim la seva aparició factual en el desenvolupament de la investigació, en cas que sigui necessari, per tal de no desvirtuar la circulació d'idees en relació als fonaments conceptuals dels resultats de la recerca.

Així doncs, a continuació s'ofereix –a mode d'exemple, orientatiu i per a contextualitzar els resultats de la investigació– un recompte de les

---

11 En cas que això no hagi estat possible per manca de traducció disponible –i en els casos de texts que es considerin fonamentals per al desenvolupament de la recerca–, hem optat per dur a terme una traducció pròpia –fet que serà indicat, en cada referència i citació sota aquestes condicions, en una nota a peu de pàgina–.

principals tendències i obres –tenint en compte els criteris especificats– al voltant de l’objecte d’estudi d’aquesta tesi doctoral¹².

---

12 L’estat de la qüestió que segueix a les següents pàgines es centra en la faceta de Dostoievski com a intel·lectual; un estat de la qüestió pel que fa a l’intel·lectual des d’una perspectiva «genèrica» es durà a terme de forma implícita en el capítol dedicat a repensar aquesta complexa figura.

Recepció i tendències crítiques a l'obra de Fiódor Dostoievski

De forma tradicional, els estudis sobre la figura de Fiódor Dostoievski duts a terme per Mikhaïl Bakhtín, des d'una perspectiva de teoria literària novel·lesca, han estat la dominant i el punt de partida fonamental des del qual interpretar la seva producció literària i principalment novel·lística. Prèviament André Gide, Stefan Zweig i posteriorment teòrics com René Girard, han estat alguns dels pensadors que han contribuït al fet que aquesta línia específica d'estudi de l'obra de Dostoievski sigui la predominant, tractant d'exhaurir tot allò que es pugui desprendre fonamentalment de les grans novel·les d'aquest escriptor moscovita, amb la intenció de definir la seva tasca com a novel·lista dins l'àmbit de la teoria literària o per tal de dibuixar una figura de l'home en qüestió des d'una aproximació més filològica, positivista i tradicional. L'escrit present no sorgeix d'una reacció contra aquestes perspectives; és a dir, és justament en base a aquest corpus –que dialoga amb algunes de les qüestions centrals d'aquesta tesi– i amb l'afegit

d'una sèrie de referències bibliogràfiques posteriors a aquesta tradició –que no tracten només la faceta novel·lística de l'autor– mitjançant el qual es podrà articular aquesta reflexió aquí proposada. Són fonamentals els treballs duts a terme en les darreres dècades per investigadors i acadèmics –els quals, alguns d'ells, no tracten directament la figura de Dostoievski sinó el seu context i com ell n'és un agent més– com ara Victor Terras, Aileen Kelly, Solomon Volkov, Marc Raeff, Tamara Djermanovic o Nicholas Rzhevsky. Amb tot, sense deixar de banda òbviament altres pensadors més referenciats com ho poden ser Isaiah Berlin, Franco Venturi o Marshall Berman els quals varen permetre pensar Dostoievski no només des d'una perspectiva literària sinó també en un pla més bast i relatiu a la història de les idees.

Fiódor Dostoievski fou molt més que un dels grans prosistes del segle XIX. Aquest seguit d'investigadors, pensadors i acadèmics ho han demostrat. I el que encara és més important: ho han demostrat de forma recursiva mitjançant l'altra faceta d'aquest escriptor rus, que no és altra que la que es concreta en la seva activitat periodística, en la seva correspondència, en les seves reflexions intel·lectuals, i que es materialitza primàriament en el *Diari d'un escriptor*, en les cartes que s'escriu amb els seus familiars i cercle d'amistats literàries i extra-literàries i en altres escrits singulars dins la seva trajectòria literària com ara *Notes d'hivern sobre impressions d'estiu*, el qual suposa un dels episodis més trepidants

de la literatura europea de viatges de mitjans del segle XIX. Així doncs, aquesta investigació s'adscriu a la lectura atenta d'aquests texts –insísim, sense deixar de banda la seva faceta novel·lística i la interpretació que se n'ha fet i que ha esdevingut canònica– i per tant al dialogisme amb un corpus teòric i comparatista el qual està conformat pels autors esmentats i tot un seguit d'altres pensadors i investigadors. En les pàgines que segueixen, en funció de la seva pertinença amb els objectius d'aquesta tesi doctoral, es procurarà dur a terme un estat de la qüestió que tindrà en compte les diverses interpretacions, lectures i apropiacions fetes al voltant de Fiódor Dostoievski seguint els aires culturals establerts –en base als criteris mencionats– a les pàgines anteriors. Per a dur a terme això, a més, s'establirà un segon criteri distintiu de caire temporal i cronològic, per tal de poder copsar millor les particulars i divergents evolucions de totes aquestes investigacions per a així veure, doncs, què ha suposat per a cada nació la possibilitat de disseccionar aquest escriptor eslau. Un tercer criteri, també fonamental donada la idiosincràsia d'aquest treball, és el fet de prestar atenció a la procedència nacional de les referències bibliogràfiques i no tant a la procedència de l'autor que les conforma; molts dels volums pertinents a aquest estat de la qüestió són escrits per pensadors russos els quals van publicar texts fonamentals per a la progressiva recursivitat literària de Dostoievski, en rus, en diferents indrets del continent europeu (principalment). En aquest sentit, es vol fer prevaldre el camp intel·lectual, literari i editorial

en el qual sorgeixen aquests escrits; es consideren pertinents al camp literari francès, per exemple, tots aquells texts publicats per la immensa quantitat d'*émigrés* russos que van produir i publicar gran part de la seva escriptura a la capital francesa, París, sobretot en la primera meitat del segle xx. En relació amb això, una consideració: la recerca ha mostrat com, en molts casos, la *intraducció*¹³ del pensament de Dostoievski en determinades nacions es duu, abans d'aparèixer sota la forma d'obres de creació portadores d'un pensament original, sota l'auspici de traduccions de publicacions ja consolidades en altres indrets. Per tal de limitar i delimitar l'estat de la qüestió d'aquesta tesi doctoral, rigorós i esquemàtic a parts iguals, s'opta per obviar aquests fenòmens per tal de no desvirtuar les dimensions dedicades a aquesta part introductòria d'aquesta investigació; dit d'una altra manera: en les pàgines que segueixen es proposa una panoràmica dels estudis dostoievskians il·lustrant els seus moments decisius segons la nació d'acollida, fet que permet la concreció d'aquest estat de la qüestió en tant que no s'intenta dur a terme una recerca de les condicions de possibilitat que el fan possible, sinó que més aviat es procura fer-lo aparent, pertinent i funcional per al gruix central de l'escrit d'aquesta tesi doctoral. La relació de texts relatiu

---

13 Referenciem l'accepció proposada per Valérie Ganne i Marc Minon l'any 1992 a *Tra- duire l'Europe*, en nota a peu de pàgina: «L'« intraduction » représente les livres traduits dans la langue du pays d'édition à partir d'une oeuvre écrite dans une langue originale étrangère. L'« extradition » représente, en revanche, les livres « exportés » d'un pays et traduits dans une ou plusieurs langues étrangères» (Barret-Ducrocq, 1992: 58).

a cada nació sorgeix i es fa comprensible a partir de la pròpia recerca per a la tesi i es complementa amb texts concrets –en cada cas s’especificarà la font– dedicats a sistematitzar l’evolució del tracte crític rebut per escriptor rus. En darrer lloc, mencionar que prenem també com a punt de partida l’horitzó temporal a partir de la mort de l’autor, evitant d’aquesta manera redundàncies temàtiques i conceptuals en relació amb els capítols de la tesi dedicats a traçar els itineraris intel·lectuals de Fiódor Dostoievski.

*Rússia*¹⁴

Els estudis sobre Dostoievski a la seva nació es poden catalogar i comprendre, a grans trets, en tres etapes diferenciades i que es troben condicionades fonamentalment per esdeveniments històrics. Veiem una primera fase d’estudi que abasta des de la mort de l’autor fins l’arribada de la Unió Soviètica; en segon lloc, un període de clarobscur intel·lectual durant l’època comunista; en tercer i darrer lloc, una etapa de ressorgiment que neix als albors del *glasnost* i que arriba fins avui dia.

---

14 Ens basem en l’article de Iuri Puxxàiev “Sovetski Dostoievski: Dostoievski v sovetskoï kulture, ideologi i filosofi.” *Filosofski jurnal* 13/4 (2020): 102-118. Partim també de la proposta feta per Vladímir Sedurov *Dostoyevski in Russian Literary Criticism. 1856-1956*. Nova York: Octagon Books, 1969.

En aquesta primera etapa podem destacar, en primer lloc, el paper fonamental que va tenir Vladímir Soloviov, qui s'encarregà de fer el trànsit entre la memòria viva de Dostoievski i la memòria *post mortem* d'aquest: a banda de la seva coneguda amistat amb l'escriptor i la influència que va tenir en aquest i la difusió que va fer dels seus ideals, un cop mort l'escriptor moscovita, Soloviov va publicar tres discursos en la seva memòria¹⁵ i que varen tenir una influència notable en la opinió pública de l'època i en les tendències crítiques posteriors.

En segon lloc, cal fer èmfasi en la tasca realitzada per Nikolai Mikhaïlovski. En un seguit d'articles¹⁶ publicats a la revista literària *Anal's de la pàtria (Otetxestvennie zapiski)*, Mikhaïlovski esdevé un dels primers escriptors en problematitzar la relació de Dostoievski amb una de les qüestions més candents del moment: l'adveniment de la Rússia prerevolucionària. Mitjançant aquests articles veiem com Mikhaïlovski proposa una lectura d'un Dostoievski reaccionari, en contra de les noves generacions de joves revolucionaris i fent un especial èmfasi en la crítica a la novel·la *Els dimonis*, obra cabdal quant a la crítica moralitzant del nihilisme rus imperant a l'època. Aquest fet durà Mikhaïlovski a cercar

---

15 "Tri retxi v pamiat Dostoievskago." *Sobranie sotxineni III*. Sant Petersburg: Obsxestvennaia polza, 1912, 186-223.

16 Publicats tots ells a la seva *Obra completa*: "Komentari k 'Besam'", *Sotxinenia I*. Sant Petersburg: Russkoie bogatstvo, 1896, 840-872; "O Pisemskom i Dostoievskom", *Sotxinenia V*. Sant Petersburg: Russkoie bogatstvo, 1897, 410-431; en fi, "Jestoki talant", *Sotxinenia V*. Sant Petersburg: Russkoie bogatstvo, 1897, 1-78.

en el conjunt de l'obra de Dostoievski una manca de perspectiva i compassió materialitzades en una extrema alienació per part dels herois de les novel·les i que durà a aquests, segons Mikhaïlovski, a una pronuncada crueltat. Mikhaïlovski, amb aquests articles, s'encarrega d'assentar les bases de tota crítica política al voltant de Dostoievski –centrada en la qüestió del compromís– i que serà una constant en el període soviètic (Sedurov, 1969: 38). És també cabdal per a l'evolució del pensament entorn l'obra de Dostoievski la tasca duta a terme pels escriptors del Decadentisme, el Simbolisme i el Misticisme, pensadors que es van encarregar de sedimentar les lectures profètiques i de caire religiós quant a la funció social de Dostoievski. En aquest sentit, destaquen principalment l'escriptor i poeta Dmitri Merejkovski, que va promoure la lectura profètica i idolatrada¹⁷; Lev Xestov, qui llegí Dostoievski a camí de la religió i la filosofia a partir de la comparació amb Friedrich Nietzsche¹⁸; o Vassili Rózanov, qui s'interrogà al voltant de la moralitat de l'individu dostoievskià enfront de la religió¹⁹.

---

17 Destaquem el text “O pritxinakh upadka i o novikh tetxeniakh sovremennoi russkoi literaturi.” Polnoie sobranie sotxineni XVIII. Moscou: Sitin, 1914, 226. D'altra banda, cal afegir que Merejkovski publicà el llibre *L. Tolstoi i Dostoievski*. Sant Petersburg: Mir iskusstva, 1901-1902, el qual proposa una lectura pagana de Tolstoi i una de cristiana de Dostoievski, esdevenint un precedent fonamental per a George Steiner i el seu *Tolstói o Dostoievski*.

18 *Dostoievski i Nietzsche: Filosofia tragedi*. Sant Petersburg: Stasiulevitx, 1903.

19 *Leguenda o Velikom Inkvizitore F. M. Dostoievskago: Opit krititxeskogo kommentaria*. Sant Petersburg: S. M. Nikolaieva, 1894. Uns anys més tard, algú com Nikolai Berdiaiev reprengué la qüestió de «El gran inquisidor» en un article d'una revista: “Veliki Inkizitor.” *Voprosi filosofi i psikhologii* 1 (1907): 1-36.

En darrer lloc, pel que fa a aquesta fase prèvia a l'arribada i l'establiment del comunisme i la conseqüent aparició de la Unió Soviètica, podem veure com sorgeix un grup de crítics de caire marxista que s'encarreguen de fixar el to de la línia interpretativa més recurrent quant a l'obra de Dostoievski al llarg de la primera meitat del segle xx; una línia mestra articulada al voltant de la ideologia política de l'escriptor. En aquest sentit, cal destacar l'obra d'Ievgueni Soloviov, el qual va ser un dels pioners en aplicar un mètode marxista a la literatura russa i dur-lo a la pràctica a partir del gènere biogràfic, travessat aquest per una lectura basada en la condició de classe²⁰. En segon lloc, una tasca important d'establir aquest tipus de mirada la va dur a terme Vladímir Kranikhfeld. Aquest, va partir de les aproximacions interpretatives metafísiques i espirituals aplicades als personatges de Dostoievski per part de Merejkovski i els seus col·legues i les va modernitzar; és a dir, el que per als decadentistes, simbolistes i misticistes en les seves interpretacions era una lectura definitòria de les lectures de Dostoievski, per a Kranikhfeld era només el punt de partida: les caracteritzacions proposades pels altres crítics devien no només ser presentades sinó interrogades cercant-ne l'origen en les relacions socials de la vida real²¹.

---

20 Primer publicada el 1891 a Sant Petersburg, trobem una edició anglesa uns anys després: *Dostoyevsky. His life and literary activity*. Trad. C. J. Hogarth. Londres: George Allen & Unwin Ltd., 1916.

21 "Preodolenie Dostoyevskogo." *V mire idei i obrazov. Tom III*. Sant Petersburg: Jizn i znanie, 1917.

La segona etapa de la recepció crítica de Fiódor Dostoievski en territori rus es pot dividir en tres fases. La primera comprèn un període que parteix de la Revolució Russa i abasta fins als anys 30; la segona a partir de l'enduriment de les polítiques culturals repressores d'Stalin i que arriba a la dècada dels 60; en fi, una tercera etapa que coincideix aproximadament amb la caiguda de la Unió Soviètica i que arriba fins a dia d'avui. Així doncs, la primera d'aquestes fases es caracteritza per un pronunciat augment dels estudis de caire biogràfic. Trobem així doncs propostes biografistes de Vassili Komarovitx²², d'Arkadi Dolinin²³, de Mikhaïl Alekséiev²⁴ o de Konstantín Istomin²⁵. No obstant, la tasca més significativa en aquest sentit va ser realitzada per Leonid Grossman²⁶. Un dels valors més significatius d'aquesta biografia, a banda de ser exhaustiva quant als fets i a la documentació, és la qüestió de l'aproximació ideològica en el moment de la reconstrucció de la vida de Dostoievski, ja que tot i la imperant i creixent pressió per part del govern quant a les interpretacions històrico-literàries, la tasca de Gross-

---

22 "Imost Dostoievskogo." *Biloie* 23 (1924): 3-42.

23 Fem referència a: "Dostoievski i Herzen." Dins de Dostoievski: Stati i material, I. Petrograd: Misl, 1922, 275-326; "Dostoyevskii i Suslova." Dins de Dostoievski: Stati i material, II. Moscou i Leningrad: Misl, 1925, 153-283; en fi, "Dostoievski sredi petraxevtsev." *Zvenia* 6 (1936): 512-545.

24 *Ranni drug F. M. Dostoievskogo*. Odessa: Vseikrainskoie gosudarstvennoie izdatekstvo, 1921.

25 "Iz jizni i tvortxestva Dostoievskogo v molodosti." Dins de *Tvortxeski put Dostoievskogo*. Leningrad: Seiatel, 1924, 3-48.

26 *Jizn i trudi F. M. Dostoievskogo: Biografia v datakh i dokumentakh zametxatelnykh liudei*. Moscou / Leningrad: Akademia, 1935.

man aconsegueix mantenir-se al marge de la imperant politització de la literatura.

A banda de la qüestió biografista i de la recuperació de les correspondències emeses i rebudes per l'escriptor²⁷, durant aquests anys posteriors a la Revolució Russa trobem també un interès especial per l'estil de Dostoievski. En aquest sentit, la crítica al voltant de la seva obra es va academitzar a partir de la dècada de 1920 sobretot gràcies a la tasca realitzada pels formalistes i partint d'autors com Iuri Tiniànov, Víktor Xklovski o Nikolai Trubetskoi –comunment associat amb l'Estructuralisme a partir dels estudis fonològics, però que gravità en molts treballs en direcció al Formalisme–. Aquests van dur a terme una tasca fonamental i d'enriquiment conceptual²⁸ abans d'entrar en vigor el materialisme dialèctic aplicat a la literatura i indestruïble de la censura i la repressió que va acabar amb aquesta escola literària i de pensament. Tiniànov, per un costat, centrà els seus esforços en un remarcable estudi comparatiu en-

---

27 Després de moltes aparicions i publicacions parcials, un recompte complet apareix sota l'edició d'Arkadi Dolinin, en tres volums: *F. M. Dostoievski. Pisma, 1832-1867. Tom I.* Moscou / Leningrad: Gosizdat, 1928; *F. M. Dostoievski. Pisma, 1867-1871. Tom II.* Moscou / Leningrad: Gosizdat, 1930; en fi, *F. M. Dostoievski. Pisma, 1872-1877. Tom III.* Moscou / Leningrad: Akademia, 1934.

28 A banda de la seva dimensió teòrica, els formalistes, de la mà en aquest cas de Tomatxevski, van publicar una de les edicions de les *Obres completes* de Dostoievski: *Polnoie sobranie khudojestvennikh proizvedeni. T. I-X.* Ed. B. Tomatxevski i K. Khalabaiev. Moscou / Leningrad: Gosizdat, 1926-1927; *Polnoie sobranie khudojestvennikh proizvedeni. T. XI-XII.* Ed. B. Tomatxevski i K. Khalabaiev. Moscou / Leningrad: Gosizdat, 1929; en fi, *Polnoie sobranie khudojestvennikh proizvedeni. T. XIII.* Ed. B. Tomatxevski i K. Khalabaiev. Moscou / Leningrad: Gosizdat, 1930.

tre Dostoievski i Gógol²⁹, paradigmàtic dels treballs del moment sobre les fonts i les influències; Xklovski, d'altra banda, s'encarregà de problematitzar la qüestió del subjecte en les obres de Dostoievski³⁰. En la mateixa línia, i de manera paral·lela i afí als formalistes, trobem també en aquests anys l'aparició de la primera edició de *Problemes de la poètica de Dostoievski*³¹ de Mikhaïl Bakhtín.

La segona fase d'aquesta segona etapa, està caracteritzada pels estudis comunistes "normatius" que van interpretar i reinterpretar la història de la literatura russa sota el prisma del realisme socialista. En aquesta fase podem destacar tres noms principals que van marcar la tònica crítica imperant al moment. Ens referim a Valerian Pereverzev, Maksím Gorki i Anatoli Lunatxarski. El primer, Valerian Pereverzev, va ser qui va sistematitzar en primer lloc la particular mirada crítica soviètica envers Dostoievski, en un seguit d'escrits³² on mostra la necessitat de concebre la literatura com a una funció social i subjecta a tals necessitats, no sent el factor determinant en una obra d'art el pensament subjectiu sinó la realitat objectiva (Sedurov: 1969: 144). Els seus estudis entorn Dostoievski es concreten fixant el conjunt d'idees i de trets caracterològics dels

---

29 *Dostoievski i Gógol. K teori parodi*. Petrograd: Opoiaz, 1921.

30 "Siujet u Dostoevskogo." *Letopis Doma Literatorov* 4, 1921, 4-5.

31 *Problemi tvortxestva Dostoievskogo* Leningrad: Priboi, 1929.

32 *Tvortxestvo Dostoievskogo: Krititxeski otxerk*. Moscou: Sovremennie problemi, 1912; *F. M. Dostoievski*. Moscou / Leningrad: Gosizdat, 1922; en fi, "Dostoievski, Fiodor Mikhaïlovitx." *Literaturnaia entsiklopedia* 3 (1930): 396-408.

personatges sota un marcat anàlisi que cerca determinar un grup social concret.

El segon d'ells, Maksím Gorki, resulta la figura més significativa d'aquest període. Tres anys després de la seva mort, el 1939, va aparèixer la seva *Història de la Literatura Russa*³³. En els capítols dedicats a Dostoievski, veiem com tot i apreciar la qualitat artística de la obra de Dostoievski, Gorki mai va poder acceptar els principis morals que la revestien: d'aquesta manera, la convicció d'una transformació del món d'acord amb els propòsits de la raó de la socialdemocràcia eren incompatibles amb els ideals dostoievskians basats en l'irracionalisme i en la negativa d'acceptar la raó com a motor mitjançant el qual arribar a l'harmonia en la vida (Sedurov, 1969: 84). Per a Gorki, Dostoievski encarnava l'inhumà sistema capitalista així com l'home del subsòl un egocèntric i un degenerat social magníficament retratat (Sedurov, 1969: 90). La seva funció intel·lectual en el sí del camp literari soviètic va ser fonamental i la seva transcendència literària es va confirmar gràcies a la relació intel·lectual que va tenir amb Vladímir Lenin.

En tercer lloc cal destacar Anatoli Lunatxarski, qui durant tota la seva trajectòria intel·lectual dedicà nombrosos esforços en definir i es-

---

³³ *Istoria russkoi literaturi* Moscou: Goslitizdat, 1939.

criure al voltant de Dostoievski. La seva activitat literària, en aquest sentit, es va intensificar a partir de la dècada de 1930 i fins i tot va encarregar-se d'escriure l'entrada de Dostoievski a la *Gran enciclopèdia soviètica*³⁴. Lunatxarski tracta Dostoievski com un artista però no pel que fa a la tècnica literària o la forma, sinó des de la perspectiva del sentit interior dels seus escrits; el que va intentar dur a terme va ser mostrar l'esfera filosòfica o psicològica del procés creatiu de Dostoievski, és a dir, quin tipus d'artista va ser (Sedurov, 1969: 196). En aquest sentit, Lunatxarski va dur a terme una reevaluació ideològica de Dostoievski, seguint els preceptes de la crítica literària del moment. Amb tot, a partir del final de la Segona Guerra Mundial i el *jdanovisme*³⁵, la crítica literària al voltant de Dostoievski es va tornar cada cop més minsa i la situació no es va revertir fins a la dècada de 1960. Per a fer-nos una idea de les fluctuacions de la circulació literària dostoievskiana en els primers dos terços del període soviètic, citem unes estadístiques quant a les *Obres completes* de l'escriptor:

---

34 A banda de l'entrada a *L'Enciclopèdia* "Dostoievski, F. M." *Bolxaiia sovetskaia entsiklopedia* 23 (1931): 332-345, destaquem els següents texts: "Dostoievski kak mislitel i khudojnik." Dins de F. M. Dostoievski, *Sotxinenia*. Ed. A. Lunatxarski. Moscou / Leningrad: GIKhL, 1931, 5-14; "O Dostoievskom." *Rost* 4 (1931); en fi, "Dostoievski i pisateli." *Literaturnaia gazeta*. Moscou: 1931.

35 Terme que fa referència a Andrei Jdanov, instigador de la campanya cultural estatal repressora en contra de la "subjectivitat burgesa", el liberalisme i les aproximacions apolítiques en matèria artística i en l'àmbit acadèmic.

Dostoievski va ser publicat en el període comprès entre els anys 1930-1950, però en quantitats petites. Als anys 1926-1930, es van publicar les seves *Obres Completes* en 13 volums i amb un tiratge de 10.000 exemplars; als anys 1956-1958, apareixen les *Obres Completes* en 10 volums i amb un tiratge de 300.000 exemplars. És necessari remarcar que l'impàs entre les dues *Obres Completes* va ser de quasi 30 anys. No obstant aquest fet, l'any 1931 un conjunt d'obres seleccionades van ser publicades en un sol volum a càrrec d'A. Lunatxarski, amb un tiratge de 10.000 exemplars; l'any 1946 apareixen unes obres seleccionades en un volum i amb un tiratge de 110.000 exemplars³⁶ [Pusxàiev, 2020: 105.]

És a partir dels anys 1960 que es produeix una renovació quant a la historiografia literària russa i es comencen a ressituar les grans obres dels escriptors canònics decimonònics. En aquest sentit, Dostoievski comença a ser reincorporat com a material d'estudi a les aules de les escoles a partir d'aquesta dècada, així com també es promou la circulació de texts clau de la seva producció artística, fins aleshores censurats o semi-censurats³⁷. A la dècada dels 70 apareixen un seguit de publicacions fonamentals que recuperen materials fins aleshores censurats o bé intro-

---

36 «Izdavalsia Dostoievski i v 1930-1950-e gg., khotia i malo. V 1926-1930 gg. Vixlo iego 13-tomnoie sobranie sotxineni, tiraj 10.000 ekz.; v 1956-1958 gg. – 10-tomnoie sobranie sotxineni, tiraj 300.000 ekz. Stoit otmenit, txto pereriv mejdu dvumia sobraniami sotxineni sostavil potxti 30 let. Tem ne meneie v 1931 g. – izbrannie proizvedenia v 1 tome pod obsxei redaktsiei A. Lunatxarskogo, tiraj 10.000 ekz.; v 1945 g. – izbrannie proizvedenia v 1 tome, tiraj 110.000 ekz.» (la traducció és meua).

37 Per exemple, la novel·la *Els dimonis*, la qual va aparèixer de forma fraccionada durant la major part de l'existència de la Unió Soviètica i no va ser fins l'any 1974, en una reedició de les *Obres completes*, que va ser publicada (Pusxàiev, 2020: 105).

ables. Aquests materials comencen a omplir espais i llacunes literàries de la carrera de l'escriptor, fent èmfasi no només les grans obres sinó també en els materials a priori perifèrics. En aquest sentit, destaca la feina d'erudits com ara Vera Netxàieva, que dedicà gran part de la seva carrera a recercar al voltant de la faceta periodística de Dostoievski, escrivint el que es pot considerar a dia d'avui un dels millors recomptes i estudis al voltant de les publicacions periòdiques dels germans Dostoievski i de les obres primerenques de Fiódor³⁸. La tasca de Netxàieva té a veure amb una sensibilització i un afany de catalogar les obres de l'escriptor, en l'aproximació del centenari de la seva mort. Fins fa ben poc³⁹, les *Obres completes* de referència van ser les publicades entre els anys 1972 i 1990, en una col·lecció de 30 volums incloent les obres de creació, la tasca periodística, correspondències, esborranys i materials de diversa índole⁴⁰.

En darrer lloc, cal remarcar alguns dels estudis que s'han dut a terme en els últims anys, principalment en aquestes primeres dècades del segle XXI, ja que s'encaminen cap al sentit elemental d'aquesta investigació

---

38 *Jurnal M. M. i F. M. Dostoievskikh «Vremia». 1861-1863*. Moscou: Nauka, 1972; *Jurnal M. M. i F. M. Dostoievskikh «Epokha». 1864-1865*. Moscou: Nauka, 1975; també: *Ranni Dostoievski. 1821-1849*. Moscou: Nauka, 1979.

39 *Polnoie sobranie sotxineni i pisem: v 35 tomakh*. Institut russkoi literaturi (Puixkinski Dom) RAN; redkol. V. E. Bagno (gl. Red.) i dr. 2-e izd. isprablennoie i dopolnennoie. Sant Petersburg: Nauka, 2013-2019.

40 *Polnoie sobranie sotxineni v tridtsati tomakh*. Leningrad: Nauka, 1972-1990.

doctoral i apunten cap a alguns dels seus eixos. Ens referim a diferents recerques dutes a terme en l'àmbit de l'horitzó dostoièvskià periodístic el qual, de forma natural i sedimentada, sembla ser una de les darreres tendències a tenir en compte quant a revisar la figura de l'escriptor es-lau. En aquesta línia, podem afegir també que la dimensió intel·lectual d'aquest *homme de lettres* –com a “condició vital”⁴¹– és també una de les vessants treballades en els darrers decennis i, al seu torn, forma part d'unes investigacions d'abast més general que treballen l'intel·lectual rus i que proposen diferents paradigmes; en aquest sentit, fent aquest estat de la qüestió, s'ha pogut comprovar com, de manera sinèrgica, és quan s'ha intensificat en l'àmbit acadèmic rus l'interès per la intel·lectual com a figura i com a concepte que s'ha proposat de forma més contundent una lectura de Dostoievski com a agent del camp literari i de l'espai públic de la seva nació. En aquesta darrera línia, així doncs, podem destacar per exemple un volum aparegut l'any 2009 i escrit per Arkadi Sokolov⁴² el qual de forma transversal i transhistòrica, des dels temps de la Rus de Kíiv fins a l'actualitat, proposa dotze generacions diferents d'intel·lectuals, cadascun d'ells determinat per unes característiques concretes que permeten establir tipificacions i models decididament “estables”. En aquesta direcció, Dostoievski hi apareix categoritzat

---

41 Més endavant es farà èmfasi en aquest detall, fonamental per a comprendre –en cas que existeixi com a tal– una possible genealogia de l'intel·lectual rus al segle XIX

42 Arkadi Sokolov. *Pokoleniia russkoi intelligentsi*. Sant Petersburg: SPBGUP, 2009.

com a “intel·lectual-humanista”. La lectura que proposa Sokolov –que entronca molt bé amb aquesta sinèrgia a la qual s’ha fet referència– la podem lligar amb altres publicacions com la proposada l’any 2013 en un volum monogràfic dedicat a l’estreta relació entre Dostoievski el periodisme⁴³. En aquesta publicació, es poden apreciar escrits pensats per a reavaluar l’obra periodística de Dostoievski de forma intrínseca a través de publicacions com *El diari d’un escriptor*, així com de manera més extrínseca i conceptual –menys filològica– entenent la tasca periodística d’aquest escriptor com a fonament de la seva mirada artística creadora.

Podem afegir, per a concloure, dues propostes que esdevenen interessants i que es presenten com un creuament de camins en relació amb les direccions principals d’aquesta investigació; uns creuaments de camins que, tot i ser secundaris, es troben subjacents en aquests debats i en són partícips de forma indirecta. Una d’aquestes propostes⁴⁴ té a veure amb la relació que Dostoievski mantingué amb l’espai urbà de Sant Petersburg que com és ben sabut esdevé un dels protagonistes principals de la seva obra literària. En aquest volum, no obstant, més que refer els recorreguts literaris de les creacions urbanes dostoievskianes –que ja de per sí són d’interès, com es veurà més endavant, per a

---

43 Vladímir Zakharov, et al. “Dostoievski i jurnalizm.” *Dostoevsky monographs* 4 (2008).

44 Borís Tikhomirov. *S Dostoievskim po Nevskomy Prospektu, ili literaturnie progulki ot Dvortsovoi Plosxadi do Nikolaievskogo Vokzala*. Sant Petersburg: RGNE, 2012.

refer una lectura intel·lectual de l'escriptor moscovita— l'autor procura recuperar històricament alguns d'aquests espais que Dostoievski transità ficcionalment per a comprendre'n el sentit històric de forma contextualitzada i, de pas, veure la relació real que s'establí entre aquests i el propi Dostoievski. La segona proposta que resulta suggeridora i que continua erosionant aquest fil temàtic fa referència a una obra escrita per Serguei Vladimirovitx Belov⁴⁵, la qual redunda al voltant d'un aspecte poc tractat fins al moment en relació amb el Dostoievski urbà; amb Dostoievski i els seus espais: la relació establerta amb la Biblioteca Pública de Sant Petersburg. En aquesta direcció, Belov no només fa inventari de i buida la biblioteca (Biblioteca nacional russa) de tot allò referent a Dostoievski —les obres de l'escriptor, així com es seus autògrafs; les publicacions que els propis treballadors han dut a terme sobre Dostoievski; obres de difícil accés i prou desconegudes...— sinó que també presta atenció —i això resulta realment útil per a aquesta investigació— a la relació que Dostoievski establí en vida amb la biblioteca i, més concretament, amb els seus bibliotecaris i treballadors.

---

45 Serguei Belov. *Publitsnaia biblioteka i F. M. Dostoievski*. Sant Petersburg: IRNB, 2003.

*França*⁴⁶

Sense cap mena de dubte, podem afirmar que la nació a partir de la qual les literatures eslaves –en aquest cas, la russa– fan acte d’aparició a l’Europa occidental és la nació francesa, de forma creixent a partir del segle XVIII i amb contundència al segle XIX. De la mateixa manera, la pròpia història intel·lectual de la literatura francesa i la seva permeabilitat respecte a d’altres literatures, ens mostra com un dels agents principals d’aquesta circulació internacional d’idees i de tradicions va ser Eugène-Melchior de Vogüé. Al llarg del lustre que acompanya la mort de Dostoievski, de Vogüé va escriure diversos articles a la *Revue des Deux Mondes* al voltant dels autors paradigmàtics russos. Aquests articles, juntament amb uns textos escrits per a l’ocasió, van conformar el que l’any 1886 es convertiria en el primer manual de referència a França –i, per tant, a l’Occident europeu– dedicat a la literatura russa; de fet, a la seva novel·la. *Le roman russe*⁴⁷ va esdevenir una de les primeres impressions⁴⁸ que es van llançar al voltant de la figura de Dostoievski, i que va tornar-se profundament influent en els cercles literaris europeus, definint i delimitant una fesonomia de l’escriptor que establiria algunes de les lí-

---

46 Tan pel que fa a França, Estats Units i Espanya, els estats de la qüestió seran més breus que en el cas de Rússia, pel simple fet de no desvirtuar les proporcions d’aquest apartat i per a mantenir certa jerarquia temàtica.

47 Eugène-Melchior de Vogüé. *Le roman russe*. París: Plon, Nourrit et Cie, 1886.

48 Una altra impressió remarcable i també de gran transcendència va ser la proposada per Georges Brandes a *Indtryk fra Rusland*. Copenhaguen: Gyldendalske Boghandels, 1888.

nies més recurrents al llarg del segle xx a l'hora de problematitzar-lo: la seva particular visió religiosa del món (Joseph Frank), la seva incandescència literària (René Girard), la seva unidireccionalitat (Isaiah Berlin), la seva escriptura caòtica (Vladímir Nabokov) o la seva capacitat avant-guardista (George Steiner). De Vogüé ocupa un lloc fonamental en la recepció crítica de Dostoievski a França al llarg del segle XIX no només per les seves aproximacions temàtiques sinó, directament, per la seva difusió (problemàtica i plena de tensions⁴⁹) i inclusió en una primera temptativa de cànon literari rus. En aquest sentit, de Vogüé s'avança als historiadors de la literatura francesos; algú com Alfred Bougeault a la seva *Histoire des littératures étrangères*⁵⁰ obvia completament la figura de Fiódor Dostoievski.

A la primera meitat del segle XX trobem algunes figures destacades que esdevenen fonamentals quant a difondre l'obra i l'activitat de Dostoievski a França. De forma recurrent, es transita per la biografia escrita per André Gide⁵¹ com a un dels moments estel·lars de la recepció francesa de Dostoievski. Sovint, es fa èmfasi en la lectura que de l'autor rus en fa en les cèlebres conferències *du Vieux-Colombier* incloses

---

49 Tal i com s'encarrega de fixar Antoni Martí Monterde a *Un somni europeu: Història intel·lectual de la Literatura Comparada*. València: PUV, 2011.

50 Alfred Bougeault. *Histoire des littératures étrangères. Tome deuxième*. París: E. Plon et Cie, 1876.

51 André Gide. *Dostoïevski*. París: Gallimard, 1923.

en aquest volum. No obstant això, per a aquesta tesi doctoral resulta més enlluernador fixar-se en la primera part del llibre, la qual es centra en la lectura atenta que Gide fa d'aquest escriptor a través de les seves correspondències; sens dubte la part menys mediàtica d'aquest llibre però la que dona més joc de cara a treballar el camp literari rus des de la Història Intel·lectual. A continuació i en una línia similar però més conservadora, podem destacar una biografia escrita als anys 40 del segle xx per un autor soviètic assimilat al camp intel·lectual francès des del seu debut literari. Henri Troyat va escriure una biografia⁵² a l'ús –força elemental, característica d'aquells anys, amb un fort component ficcionalitzat i novel·lesc– més creadora que sistemàtica, i que va tenir una gran repercussió en l'àmbit literari espanyol i en la recepció de la vida de Dostoievski a nivell estatal.

És a partir de la dècada de 1960 que s'obren noves vies d'estudi sobre l'escriptor rus, en consconància amb les revolucions que en els camps de les ciències humanes i socials varen suposar l'estructuralisme i el post-estructuralisme. En aquest sentit, i ja lluny del mètode decimonònic tradicional biografista-positivista, René Girard –en la seva primera obra⁵³– en fa una lectura des de la teoria de novel·la –conjuntament

---

52 Henri Troyat. *Dostoievski*. Trad. Irene Andresco. París: Fayard, 1940.

53 René Girard. *Mentira romántica y verdad novelesca*. Trad. Joaquín Jordá. Barcelona: Anagrama, 1985.

amb altres escriptors com Cervantes, Stendhal, Flaubert o Proust— i la seva aproximació a aquest gènere literari a partir de la seva decisiva teoria del desig triangular. Més enllà d'això, el que resulta decisiu d'aquest estudi *incontournable* i de cara a aquesta investigació, és el treball que Girard duu a terme en el moment de problematitzar *Les memòries del subsòl* des del prisma de la ironia com a element creador per a dotar de sentit la narració de Dostoievski. És gràcies a aquesta lectura desautomatitzada per part de Girard que es pot intentar reflexionar des d'un prisma diferent la condició tràgica de l'heroi dostoievskià intrínseca al desenvolupament de la novel·la i transfigurar-la en un dels trets fonamentals de la funció intel·lectual de Dostoievski en el camp literari rus; és aquesta lectura irònica i no tràgica de la seva obra que permet comprendre el nexa entre l'obra de ficció de l'escriptor moscovita i la seva producció com a articulista, periodista i editor de revistes literàries. Una lectura que, al seu torn, permet incorporar-lo en una llarga tradició d'escriptors que coexisteixen amb el romanticisme literari però que treballen des d'una òptica complementària.

L'estudi de Dostoievski des de la seva vessant religiosa i en termes morals és recurrent a totes les tradicions literàries aquí presents. La francesa no n'és una excepció, i trobem estudis com el de Paul Evdoki-

mov⁵⁴ que investiguen en aquesta línia, que esdevenen fonamentals i que marquen una llarga tradició hermenèutica. No obstant aquesta preponderàcia per analitzar l'obra de Dostoievski des d'aquesta vessant temàtica, trobem a França alguns estudis de conjunt a partir dels anys 80 del segle xx (molt arrelats en diverses institucions acadèmiques que a partir d'aquest moment comencen a potenciar científicament l'estudi de la seva obra) i que fan un recompte més panoràmic i més útil per a la present investigació. Ens referim per exemple al volum coordinat per Jacques Catteau i Jacques Rolland⁵⁵ i que, a més de fer incisió en qüestions filosòfiques i religioses, també presta atenció a la visió social de l'escriptor i a qüestions relacionades amb el seu univers literari. A destacar també, en aquest període, algunes propostes francòfones que inclouen Dostoievski en cànons literaris universals tradicionals però també en alguns d'alternatius com els que proposa, per exemple, René Étiemble, prioritzant la figura de Dostoievski (i d'Isaak Babel) per a definir la literatura russa⁵⁶.

Un anàlisi més o menys sistemàtic de les propostes aquí presents ensenya com a partir del segle XXI la consideració de l'escriptor com a intel·lectual en territori rus esdevé una de les tendències d'estudi més

---

54 Paul Evdokimov. *Dostoïevsky et le problème du mal*. París: Desclée de Brouwer, 1978.

55 J. Catteau i J. Rolland. *Dostoïevski*. París: Verdier, 1983.

56 René Étiemble. *Quelques essais de littérature universelle*. París: Gallimard, 1982.

prolífiques. En aquest sentit i en clau francesa, podem afegir, en darrer lloc, una proposta d'Alexandre Bourmeyster⁵⁷, qui no només investiga diversos escriptors russos en clau intel·lectual a partir de debats relacionats amb la nació i la nacionalitat russa, sinó que els proposa també des d'una perspectiva que confronta les diverses identitats russes en relació amb la pertinença d'aquests amb la idea d'Europa així com la seva afinitat amb diferents vessants del món d'Orient (tema recurrent en l'obra de Dostoievski en la darrera etapa de la seva vida).

*Estats Units*⁵⁸

La recepció de l'obra de Dostoievski als Estats Units es produeix de forma sedimentada i en diferents períodes a partir de la seva mort. La traducció a l'anglès de les obres de Dostoievski pel que fa al camp literari estatunidenc es produeix lentament i en les primeres dècades després de la seva mort són poques les obres de l'autor que apareixen en els segells editorials nord-americans. En la majoria dels casos, es tracta més aviat d'apreciacions parcials més que de crítiques objectives i creadores

---

57 Alexandre Bourmeyster. *L'Europe au regard des intellectuels russes*. Toulouse: Privat, 2001.

58 Per a l'elaboració d'aquest apartat, s'ha emprat com a suport la tesi doctoral escrita per Margaret Clarkin: "Dostoevsky's literary reputation in the United States, 1881-1958". Tesi doctoral. University of Wyoming, 1960.

de sentit i continuïtat discursiva. De fet, una de les primeres aparicions de Dostoievski als Estats Units es produeix mitjançant un seguit de compendis i d'històries nacionals de literatures. En aquest sentit podem destacar sobretot l'obra publicada per Kazimierz Waliszewski⁵⁹ que esdevé una de les introduccions de la literatura nacional russa als Estats Units mitjançant una periodització que podríem anomenar més temàtica que temporal. D'aquesta manera, Dostoievski hi apareix conjugat amb Tolstoi, sota una aproximació orientada fonamentalment cap a una de les primeres lectures que tota crítica literària de qualsevol camp literari versa sobre Dostoievski: la qüestió profètica i del predicament com a justificació d'una estètica literària i d'un projecte de compromís amb un poble.

Al llarg de la segona i la tercera dècada del segle xx, veiem com la majoria de les grans obres de Dostoievski són traduïdes a l'anglès, així com també publicacions més "laterals" com ho podrien ser correspondències, notes diverses i diaris personals i, com a tal, comença a arrelar una decidida especialització quant a la seva obra. En aquesta línia podem veure com, a diferència d'altres camps literaris, en aquests primers anys del segle xx als Estats Units es prioritza la publicació de la darrera obra de Dostoievski, això és, *Diari d'un escriptor*. Trobem edicions no-

---

⁵⁹ Kazimierz Waliszewski, *A history of Russian literature*. Nova York: D. Appleton and Company, 1900.

tables ja sigui completes⁶⁰, ja sigui sota la forma de compendis fragmentats⁶¹. En aquests anys es promou una lectura i un estudi de les obres de Dostoievski al voltant de les característiques nacionals russes així com del folklore que les conforma. En aquesta línia és important de destacar el paper que hi tingué Avrahm Iarmolinski⁶² amb un estudi al voltant de la ideologia de l'autor, tot problematitzant alguns dels episodis més notables de la vida de l'escriptor i que, des de les aproximacions programàtiques en les quals Iarmolinski es trobava en un sentit d'escola crítica, treballen conceptualment l'autor rus prioritzant la tradicional dicotomia que se li atribueix en un sentit de compromís i que l'escindeix entre una aproximació més liberal i occidentalitzada i una de conservadora i supeditada a la qüestió teològica.

En l'etapa que va des del període d'entreguerres fins als primers anys de la Guerra Freda, trobem un augment d'estudis al voltant de l'estil propi de Dostoievski i un seguit de volums que van contribuir de forma notable a establir les perspectives de treball al voltant de l'escriptor i que van ajudar, al mateix temps, a estabilitzar l'eslavística als Estats Units. En aquesta línia, cal mencionar un estudi dut a terme per Helen

---

60 Fiódor Dostoievski. *The Diary of a Writer*. Trad. i anot. Borís Brasol. Nova York: George Braziller, 1919.

61 Fiódor Dostoievski. *Pages From the Journal of an Author*. Trad. S. Kotelianski i J. Middleton Murry. Boston: John W. Luce and Co., 1916.

62 Avrahm Iarmolinski. *Dostoevsky: A Study in His Ideology*. Nova York: Columbia University, 1921.

Muchnic⁶³ l'any 1939 que destaca per ser una investigació pionera quant a recollir la reputació que la crítica anglesa se'n fa de Dostoievski des de la seva mort fins a la dècada dels anys 30, tot dividint el període en diferents etapes que tenen en compte els anys d'aprenentatge, els anys de culte o els darrers anys de la seva trajectòria ja notòriament consolidada. Pel que fa a la qüestió de l'estil, veiem com sobretot es posa el focus d'atenció en qüestions d'actualitat en relació amb els corrents filosòfics del moment i com aquests traspuen a través de l'estil de l'escriptor. En relació amb això, un dels llibres més destacats d'aquest període és l'escrit per Mischa Harry Fayer l'any 1946⁶⁴ i que relaciona Dostoievski amb André Gide a partir de les seves respectives nocions de llibertat, tot prestant atenció al propi moment en el qual aquest llibre s'escriu i que s'emmarca, des dels Estats Units, en les corrents franceses de pensament filosòfic principals del moment. En aquesta mateixa línia cal no oblidar una obra publicada per Walter Kaufmann l'any 1956⁶⁵ i que treballa en una direcció similar, en aquest cas relacionant Dostoievski a l'existencialisme en un recorregut transhistòric que duu a Kaufmann a relacionar l'escriptor eslau amb un reguitzell de literats que va des de Kierkegaard fins a Sartre, passant per Nietzsche, Rilke o Kafka. Uns anys abans, el 1940, Ernest Simmons escriu un important

---

63 Helen Muchnic. *Dostoevsky's english reputation*. Massachusetts: Smith College, 1939.

64 Mischa Harry Fayer. *Gide, freedom and Dostoevsky*. Vermont: Lane Press, 1946.

65 Walter Kaufmann. *Existentialism from Dostoevsky to Sartre*. Nova York: Meridian Books, 1956.

llibre⁶⁶ que procura analitzar estilísticament la tasca de Dostoievski en el procés de la seva consagració com a novel·lista a partir d'una lectura de les seves obres principals i com aquestes, principalment, es poden relacionar amb una tradició novel·lística russa que precedeix Dostoievski i que atorga sentit a la seva producció en aquesta interpretació de fonts i influències.

Al llarg dels anys 60 segueix produint-se un gran interès en fer crítica literària al voltant de la condició de Dostoievski com a novel·lista, ja sigui a partir de la lectura de la seva obra en contextos diversos com ara el del realisme romàntic –contraposant-lo a tota una sèrie d'escriptors afiliats a aquest moviment⁶⁷, ja sigui a partir de l'anàlisi temàtic de les seves grans obres⁶⁸. En aquesta dècada, destaca sobretot un compendi de textos editat per René Wellek⁶⁹ poc després de la crisi de la Literatura Comparada generada per la conferència de Chapel Hill l'any 1958. Aquest compendi de l'any 1962, temàticament heterogeni, destaca per recollir algunes de les intervencions més mediàtiques al voltant de l'obra de Dostoievski amb textos de D. H. Lawrence, György Lukács o

---

66 Ernst J. Simmons. *Dostoevsky: The Making of a Novelist*. Nova York: Vintage Books, 1940.

67 Donald Fanger. *Dostoevsky and romantic realism*. Massachusetts: Harvard University Press, 1965.

68 Edward Wasiolek. *Dostoevsky: The major fiction*. Massachusetts: MIT Press, 1964.

69 René Wellek (ed). *Dostoevsky: A collection of critical essays*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall, 1962.

el polèmic escrit de Freud al voltant de la relació de l'escriptor amb el parricidi.

A la dècada dels 70 i 80 es pot apreciar com hi ha un interès feient per les qüestions ideològiques i aquelles que permeten conjugar el camp literari rus del XIX amb d'altres camps a partir de la figura de Dostoievski. En aquesta línia podem destacar, en primer lloc, una publicació de Geoffrey Kabat⁷⁰ que procura situar Dostoievski en el marc de la *intelligentsia* russa a partir de la seva poètica de la historicitat i del diàleg amb la historiografia per a construir un relat, tot situant-se en els marges i els límits de la fantasia i la ideologia com a categories articuladores de sentit. En aquesta mateixa línia podem llegir un llibre publicat per Ann Arbor⁷¹ que presenta Dostoievski com a intel·lectual a partir de la seva implicació en un cas d'abast social, polític i nacional i que es proposa com a paradigma alternatiu, en territori rus, a l'Afer Dreyfus francès. Per a complementar aquesta línia, es pot mencionar el treball publicat per Wayne Dowler⁷² al voltant de Dostoievski i Apol·lon Grigoriev i la funció transcendental que varen tenir en incitar i desenvolupar el moviment conservador *return a la terra*. De caire eslavòfil, va permetre

---

70 Geoffrey Kabat. *Ideology and Imagination. The Image of Society in Dostoevsky*. Nova York: Columbia UP, 1978.

71 Ann Arbor. *Dostoevsky as Reformer: The Petrashvsky Case*. Michigan: Ardis Publishers, 1987.

72 Wayne Dowler. *Dostoevsky, Grigor'ev, and Native Soil conservatism*. Toronto: University of Toronto Press, 1982.

Dostoievski posicionar-se i influenciar, des de posicions ideològiques específiques, tota una generació d'escriptors i crítics literaris.

Possiblement, un dels llibres més influents quant a definir una lectura de l'obra de Dostoievski i publicat als anys 80 sigui el de Marshall Berman *All That Is Solid Melts into Air*⁷³. Tot i no estar específicament dedicat a Dostoievski ni a la literatura russa de forma completa, el capítol que li dedica a l'escriptor eslau és fonamental per a proposar de forma caleidoscòpica els abastos literaris i socials de l'obra d'aquest autor des d'una mirada que privilegia la poètica urbana moderna. En segon lloc, i segurament el més fonamental, quant a publicacions estatunidenques al voltant de Dostoievski, trobem la monumental obra que Joseph Frank començà als anys 70 i que el va dur a escriure fins la seva mort ben entrat el segle XXI⁷⁴. La biografia escrita per Frank es considera el recompte més detallat i acurat de tots els que s'han dut a terme des d'una perspectiva "occidental" i es considera el punt de partida de tot estudi rigorós de l'obra dostoievskiana, tenint com a particularitat que no es tracta d'una biografia positivista a l'ús, sinó que treballa des de lògiques

---

73 Marshall Berman. *All That Is Solid Melts Into Air. The Experiencie Of Modernity*. Nova York: Penguin Books, 1988.

74 Joseph Frank. *Dostoevsky : the seeds of revolt, 1821-1849*. Princeton: Princeton UP, 1979. Primer dels volums; se'n va publicar la continuació els anys 1988, 1990, 1995 i 2002.

afins a la història intel·lectual i a la sociologia literària, habilitant una gran comprensió del camp literari del moment.

En els darrers trenta anys, l'activitat referida a Dostoievski als Estats Units s'ha caracteritzat per abordar la seva obra des de diferents imperatius, en el sentit de monumentalitzar-la; ja sigui amb aproximacions totals com compendis d'estudis relatius a simposis i congressos que permeten la formació d'arxius de consulta, bé sigui a partir de la pretensió de sintetitzar línies concretes del seu pensament, sempre tenint present tot el llegat teòric i crític previ acumulat per tot la tradició literària. Podem mencionar, per exemple, un volum editat i compilat per Peter Sekirin⁷⁵ el qual de forma novedosa recull de forma extensa tot un seguit de recomptes, opinions, comentaris i crítiques fetes a Dostoievski per personalitats contemporànies al seu temps, esdevenint un complement necessari i inevitable quant a reconstruir el camp literari del moment. En una línia similar podem afegir el llibre publicat per James Scanlan⁷⁶ l'any 2002 en el qual aborda Dostoievski des d'una perspectiva general sota el pretext de problematitzar-lo com a pensador en tant que categoria específica d'intel·lectual i des de puntals conceptuals com ara la seva particular visió de l'humanisme, de l'especificitat russa nacio-

---

75 Peter Sekirin. *The Dostoevsky Archive. Firsthand accounts of the Novelist from Contemporaries' Memoirs and Rare Periodicals*. Jefferson: McFarland & Company, 1997.

76 James Scanlan. *Dostoevsky the Thinker*. Nova York: Cornell University Press, 2002.

nal, així com problemes de tipus ètic i estètic que travessen tota l'obra de l'escriptor.

Enmig d'aquesta tendència generalitzada cal mencionar com a apunt complementari algunes visions més sintètiques i particulars que esdevenen un contrapunt i enriqueixen la totalitat dels estudis al voltant de Dostoievski. Una mostra d'això és una publicació de l'any 2016 de Lewis Bagby⁷⁷ en la qual s'opta per aproximar-se a la seva obra a partir del paratext inclòs dins les ficcions de l'autor rus; és a dir, les introduccions a les seves obres –dins de l'obra– que Dostoievski projecta per tal de poder articular la trama del relat. Aquest estudi resulta especialment interessant perquè permet, des d'una aproximació sociològica, buidar aquests espais textuals introductoris i restituir-los en un context d'anàlisi de camp literari. En aquesta línia, en darrer lloc, es pot mencionar un estudi de James Goodwin⁷⁸ que parteix de l'obra *Els dimonis* per a intentar extrapol·lar aquest arquetip –que Dostoievski desenvolupa en relació amb el nihilisme rus de finals del segle XIX– per tal de traçar una línia conceptual que va des del sorgiment d'aquest model d'intel·lectual problemàtic fins a la seva funció en el període soviètic bolxevic tot fent un paral·lelisme amb la recuperació que de l'obra de l'anarquista Mikhaïl

---

77 Lewis Bagby. *First Words On Dostoevsky's Introductions* Massachusetts: Academic Studies Press, 2016.

78 James Goodwin. *Confronting Dostoevsky's 'Demons': Anarchism and the Specter of Bakunin in Twentieth-Century Russia*. Nova York: Peter Lang, 2010.

Bakunin es fa en temps posteriors a la Revolució de 1917. En aquest sentit, l'obra de Dostoievski és llegida per Goodwin no només com el pòsit conceptual d'un projecte literari sinó els seus abastos intel·lectuals en diferents contextos de la història russa.

*Espanya*⁷⁹

La recepció de l'obra de Dostoievski a Espanya és complexa per diversos motius. Per exemple, perquè en el moment de l'arribada de l'autor i de la seva fama, la crítica literària i la historiografia literària que es fan càrrec de l'escriptor està profundament mediada per altres aproximacions crítiques ja existents provinents d'altres contrades. Així, la recepció que se'n fa a Catalunya, per exemple, està profundament marcada per l'experiència francesa prèvia i que *afrancesa* de diverses maneres el pensament crític que se n'ha fa al nostre territori: en diverses circumstàncies, això genera situacions enriquidores; en d'altres, limitadores. Malgrat les dificultats per a fer un recompte no merament positivista donada l'especial necessitat d'accedir en molts casos al material

---

79 Per a la redacció d'aquest apartat, s'ha fet ús principalment de dues referències de Jordi Morillas: "F. M. Dostoievski en España." *Mundo Eslavo*, 10 (2011):119-143; "La Recepción de F. M. Dostoievski en España." *Estudios Dostoievski* 2 (2019): 4-22.

per mitjà d'altres tradicions, podem establir certes línies de recerca i de recepció i recreació de l'obra de Dostoievski en territori espanyol.

La recepció crítica que de Dostoievski es duu a terme a finals del segle XIX a Espanya en diversos diaris i revistes mitjançant articles literaris i ressenyes, és un dels motius principals que possibiliten l'aparició d'obres i de moments cabdals quant a l'arribada de l'escriptor rus al territori espanyol. Si fem referència a "moments" és pensant principalment, per exemple, en la realització de diverses conferències d'Emilia Pardo Bazán l'any 1887⁸⁰ centrades en analitzar el gènere novel·lesc rus en relació amb els convulsos temps de la Revolució. Aquestes lliçons, malgrat estar fortament marcades per la influència del llibre *Le roman russe* del ja mencionat Eugène-Melchior de Vogüé, són recordades principalment per la transcendència que varen tenir en relació amb el camp literari espanyol del moment; escriptors com Benito Pérez Galdós o Leopoldo Alas Clarín van recepcionar molt positivament aquesta introducció feta per Pardo Bazán.

En les dècades inicials del segle XX és quan es duen a terme les primeres temptatives de biografia de l'autor, la majoria d'elles en la premsa

---

80 Emilia Pardo Bazán. *La revolución y la novela en Rusia (lecturas en el Ateneo de Madrid)*. Madrid: Renacimiento, 1909.

periòdica del moment. Aquestes⁸¹ adquireixen un to merament històrico-positivista i en algunes excepcions van més enllà i intenten establir, per exemple, paral·lelismes amb corrents estètics i filosòfics, així com amb el pensament d'algun autor en concret, com és el cas de Friedrich Nietzsche. Destaca també l'ús que se'n fa de la seva biografia per a legitimar la correcta recepció i lectura de la seva obra en detriment d'altres camps literaris a priori menys afortunats en la seva hermenèutica.

És a partir del contingut d'aquestes primeres aproximacions biografistes amb el que es nodreix gran part de la crítica dels anys 40 i 50. Podem destacar, per exemple, un estudi de Pío Baroja de l'any 1943⁸² el qual remet a una aproximació que prioritza el caràcter esquizofrènic dels personatges dostoievskians, atribuint-li al seu autor les mateixes característiques. Més enllà d'aquest fet, el que resulta interessant d'aquest llibre és que Baroja es fa ressò de les teories de Mikhaïl Bakhtín i treballa des de lògiques afins a la polifonia bakhtiniana; la qüestió de la "independència" dels personatges respecte l'autor és una de les característiques Baroja atribueix com a úniques en Dostoievski i innovadores

---

81 En podem destacar algunes: Zeda (pseudònim de Francisco F. Villegas). "Dostoyuski." *La Época*, 15 de juliol de 1900, 1-2; Julián Juderías. "Dostoiewsky y Nietzsche." *La Lectura*, setembre de 1903: 157; Bernardo G. de Candamo. "Notas sobre Dostoyeusky." *Nuestro Tiempo*, maig de 1909: 171-181; Nicolás Tasin. "Fedor Dostoiewsky (1821-1881)." *España, 1 de maig de 1919*: 15-16; Ricardo Baeza. "Dostoievsky contado por su hija. la vida sentimental de Dostoievsky." *El Sol*, 19 de febrer de 1921: 1.

82 Pío Baroja. "El desdoblamiento psicológico de Dostoievski" (1943), dins de *Obras completas V*. Barcelona: Galaxia Gutenberg, 1997.

pel que fa a la literatura universal. Deixant a banda aquest estudi de Baroja, veiem també com algú com Miguel de Unamuno es fixa en el projecte literari dostoievskià. En un article de 1950⁸³, Unamuno es remet a Dostoievski per a fer crítica literària i lingüística la qual, en darrera instància, li permetrà copsar –i de retruc, promoure en el camp literari espanyol– qüestions fonamentals de la literatura russa del segle XIX relatives a fenòmens socials, culturals i polítics; nacionals i identitaris que permetran a Unamuno, en aquesta punt intermedi del segle XX, relacionar l’obra de l’escriptor rus amb les revolucions soviètiques i les conseqüències que aquests fets tenen per a la recepció de la cultura eslava en territori espanyol (tot això mitjançant una acurada lectura de la filosofia, l’estètica i l’ètica dostoievskiana).

Uns anys més tard, trobem publicats alguns dels estudis més paradigmàtics i que han esdevingut més influents quant a llegir la figura de Dostoievski. Podem citar per exemple el principal llibre escrit per José Luis López Aranguren⁸⁴ fortament polític i polititzat en tant que intenta comprendre des del camp literari espanyol de quina manera les qüestions ètiques i morals en Dostoievski (sovint plantejades en termes estètics i temàtics) poden ser assimilades des d’una tradició catòlica

---

83 Miguel de Unamuno. “Dostoyevski sobre la lengua”, dins de *De esto y aquello: escritos no recogidos en el libro*. Buenos Aires: 1950.

84 José Luis López Aranguren. *El cristianismo de Dostoyevski*. Madrid: Taurus, 1970.

que intenta fer-se càrrec d'un llegat cultural ortodox. En segon lloc, i possiblement prenent una funció similar a la ocupada per Joseph Frank als Estats Units, tenim la biografia de Dostoievski escrita per Augusto Vidal⁸⁵ i que esdevé un abans i un després en les lectures i interpretacions proposades al voltant de l'escriptor rus, pel fet d'incorporar material prèviament inexistent a Espanya (en un sentit biografista i en un sentit conceptual) però també per una qüestió metodològica i d'aproximació a la totalitat de l'obra de Dostoievski.

Els estudis que resulten més pertinents per a aquesta investigació doctoral realitzats a Espanya apareixen en els darrers vint anys i basculen sota el signe d'un seguit de premisses concretes que travessen els interessos d'aquesta recerca. En primer lloc destacar l'important treball dut a terme per Javier Alcoriza⁸⁶ i la transcendència que Dostoievski ha adquirit per a la cultura europea, entesa des de premisses supranacionals; la lectura que en fa Alcoriza fa especial èmfasi en diversos episodis que són fonamentals per al desenvolupament d'aquesta recerca: destaca la centralitat dels viatges europeus realitzats per Dostoievski i que no només el van posar en contacte amb un seguit de tradicions literàries particulars sinó que li van permetre d'adquirir la perspectiva necessària

---

85 Augusto Vidal. *Dostoyevski*. Barcelona: Barral Editores, 1972.

86 Javier Alcoriza. *Dostoyevski y su influencia en la cultura europea*. Madrid: Verbum, 2005.

per a esdevenir un dels millors intermediaris entre les grans ciutats europees i l'Imperi Rus. En una línia similar hem de destacar la tasca duta a terme per Tamara Djermanovic amb una publicació de l'any 2006⁸⁷ que esdevé un dels referents espanyols quant a treballar la problemàtica subjacent a tota l'obra de Dostoievski; les tensions històriques entre Rússia i Occident. En aquest sentit, l'estudi de Djermanovic resulta ben interessant perquè no només traça les tensions aparents entre Rússia i Occident dins l'obra de Dostoievski sinó que inclou també un estudi que procura establir una gènesi d'aquests problemes, remetent-los a èpoques anteriors a l'escriptor i, d'aquesta manera, restituint la seva condició històrica i posterior transcendència. En aquest sentit, Djermanovic apunta a tres obres, *Apunts del subsòl*, *Els dimonis* i *Els germans Karamàzov* per a traçar les seves reflexions. Aquestes, de la mateixa manera, són també fonamentals per a aquesta investigació doctoral. Seguint aquestes premisses, podem afegir que Djermanovic publica l'any 2021 un llibre⁸⁸ que complementa el mencionat treball i que es planteja més com una breu revisió biogràfica de l'autor a partir d'eixos temàtics i ideològics de l'univers dostoievskià, en un exercici de síntesi genèrica que es situa a camí de l'assaig biogràfic i la crítica literària.

---

87 Tamara Djermanovic. *Dostoyevski entre Rússia y Occidente*. Barcelona: Herder, 2006.

88 Tamara Djermanovic. *El universo de Dostoievski*. Barcelona: Acantilado, 2021.

Voldríem en darrer lloc mencionar una publicació de l'any 2010 i que recull les problemàtiques principalment abordades en aquestes primeres dècades del segle XXI a Espanya però fent un èmfasi especial en la qüestió de la modernitat; una modernitat sobretot urbana. Ens referim a l'assaig publicat per Àlex Matas l'any 2010⁸⁹, el qual duu a terme un exercici de crítica de la cultura enfocat a problematitzar la modernitat urbana i la seva intrínseca relació amb la literatura. Tot i ser un llibre que té sensibilitats per diferents literatures i que per tant no està dedicat a treballar la literatura russa en el seu conjunt així com tampoc la figura de Dostoievski en profunditat, sí que cal destacar-lo pel complex fet de recollir tradicions crítiques d'estudi com les de Marshall Berman quant a analitzar Dostoievski en el context urbà de Sant Petersburg i enriquir-les en el moment de lligar aquesta experiència urbana de subjectivitat i subjectivació a una problemàtica de consciència permanentment en crisi; és aquí on convergeix la proposta de Berman amb l'eix fonamental de la poètica d'algú com Bakhtín el qual opera en aquests termes *des de dins* de la novel·la dostoievskiana i és amb el que Matas, fent-se càrrec d'aquestes tradicions fonamentals, duu a terme una reflexió crítica i teòrica que esdevé fonamental per a aquesta investigació doctoral ja que permet englobar totes aquestes premisses sota una lectura de Dostoievski en clau intel·lectual; no només en el

---

89 Àlex Matas. *La ciudad y su trama. Literatura, modernidad y crítica de la cultura*. Madrid: Lengua de Trapo, 2010.

sentit de fer història intel·lectual de l'escriptor sinó de considerar-lo a ell com a model d'intel·lectual paradigmàtic al segle XIX.

Poder definir l'estat de la qüestió en el moment d'investigar figures canòniques de la literatura esdevé un repte no només per les dimensions de la tasca degut a la gran proliferació i acumulació de materials, sinó també perquè de forma imperativa cal establir uns límits temàtics i conceptuals. En aquest cas, a partir dels eixos aquí mostrats, malgrat tractar-se d'un percentatge molt reduït de tota la literatura escrita al voltant de Dostoievski, s'ha procurat fer un recompte d'algunes de les tendències principals d'anàlisi i de sistematització del projecte dostoi-evskià, sota la premisa d'una voluntat il·lustrativa que permeti encarar millor la lectura de les reflexions que segueixen a continuació.

**ESCRITURA I COMPROMÍS:
L'INTEL·LECTUAL RUS AL SEGLE XIX.
UNA GENEALOGIA**

QÜESTIÓ DE PRINCIPIS

Consideracions prèvies

Què és un intel·lectual europeu? Existeix, a Europa, un espai intel·lectual compartit, una trama en què la reflexió sobre les problemàtiques i els debats públics concrets de cada indret respongui a una tradició de pensament compartit? Quan es pot dir que un escriptor actua com un intel·lectual? Què fa diferent dels altres un intel·lectual que també escriu literatura? És, la idea de literatura europea, una proposta intel·lectual? Com ha evolucionat la posició de l'escriptor respecte a la figura de l'intel·lectual, en cada literatura europea? Quines són les característiques d'aquesta figura, les seves contradiccions, les seves paradoxes? En qui pensem, ahir o avui, quan pensem en un intel·lectual europeu? En què pensem, si pensem Europa en termes literaris i intel·lectuals? Què en queda avui, a Europa, de la reflexió que va llançar el 1898 Émile Zola des de les pàgines de *L'Aurore*? [Martí, Padró, 2015: 9.]

Proposar una definició d'intel·lectual dins l'àmbit eslav i en concret rus esdevé una tasca que escapa els límits d'aquest escrit. Per contra,

el que es proposa en aquest capítol es intentar, mitjançant la presa d'atenció a les contingències històriques russes, quines podrien ser les condicions de possibilitat que permetin l'emergència d'una figura que sigui o que actuï com un intel·lectual en territori rus, tenint sempre a l'horitzó com a perspectiva metodològica inicial i com a punt de partida de repensament inicial, en aquesta tasca quasi arqueològica, les característiques del gest dut a terme per Émile Zola a les pàgines de *L'Aurore* l'any 1898. És a partir d'una recerca en l'àmbit cultural i social amb el qual es pot veure veritablement que la figura de l'intel·lectual rus, per poder existir –i subsistir– necessita un camp –polític, intel·lectual, literari– el qual només és possible si hi ha unes bases nacionals i de consciència compartida –sent el grau de desenvolupament d'aquestes el que creiem que és el que determina com cristal·litza i quines especificitats té un intel·lectual dins de cada tradició nacional–, i és que fins que aquestes condicions no es donen, el que entenem per gest intel·lectual dins de Rússia; per posició intel·lectual; per actitud intel·lectual, és pràcticament inexistent. Aquest estudi no pretén analitzar els orígens nacionals del poble rus, però sí que esdevé necessari comprendre com neix la Rússia moderna per tal d'entendre sobre quines bases s'assenta l'intel·lectual sorgit en aquest territori, el qual, per cert, és també un avatar de la modernitat.

De forma sumària, si per intel·lectual a l'ús entenem aquella figura que té una preponderància en un àmbit del saber la qual li ha estat atorgada en funció d'uns reconeixements en base a una tasca específica que, al seu temps, li permet fer judicis de valor (a partir de la suposada adquisició d'uns valors ètics i morals universals adquirits per la seva trajectòria) en altres àmbits que no siguin de la seva especificitat –fent el gest d'abandonar de forma intermitent la seva posició inicial– ja sigui de forma desinteressada o interessada (guany de capital simbòlic), la història russa demostra que això comença a ser recursiu en un moment de cruïlla dins les seves fronteres i més enllà a Europa. És aquí on entra en joc la qüestió de la nació. La primera gran confrontació física i visual del poble rus amb les diverses nacions europees occidentals es dona per primera vegada en el context de les Guerres Napoleòniques i específicament durant la Guerra Patriòtica de 1812. Prèviament, el poble rus xoca frontalment amb Mongòlia (invasió mongola de les terres russes entre els segles xiii i xv), Escandinàvia (Gran Guerra del Nord a principis del segle xviii), Polònia (particions de Polònia al llarg del segle xviii) i l'Imperi Otomà (Guerres russo-turques de forma intermitent al segle xviii). És cert també que l'obertura russa a l'Europa Occidental ja es dona al llarg del segle xviii: Piotr *el Gran* durant les primeres dècades del segle investiga i s'apropia la tecnologia occidental, l'emperadriu Ielizaveta, a mitjans de segle, s'interessa per les modes, les formes i l'etiqueta europea i, Iekaterina I, en el darrer terç, duu les idees

occidentals a territori rus. No obstant això, és el conflicte amb la nació francesa el que esdevé cabdal en un sentit social, cultural i polític, ja que el poble rus es comença a preguntar quina és la funció que té per al món, i, en el moment d'adonar-se d'aquesta qüestió, automàticament es fa la pregunta per la pròpia subjectivitat. Fins al moment en què esdevenen els conflictes de 1812, immortalitzats en *l'Obertura de 1812* Piotr Txaikovski, l'Imperi Rus viu sota l'influx del despotisme il·lustrat i es desenvolupa, l'activitat intel·lectual, dins el marc de la Il·lustració:

Educated Russians shared in the Enlightenment, and indeed, after the outbreak of the French Revolution, produced the first Russian martyrs of the radical ideas of the Age of Reason, such as Novikov and especially Radishchev»
[Riasanovsky, 2000: 267.]

És amb els conflictes de 1812 amb què el panorama canvia de forma radical i les noves situacions intel·lectuals que sorgeixen són les que permetran començar a fonamentar unes bases a través de les quals escriptors, periodistes o publicistes proposaran una nova actitud envers la qual pensar el conjunt de la seva nació a partir de la posició privilegiada que adquireixen; és el moment en el qual a Rússia es duu a terme l'evolució en el sentit de passar d'una intel·lectualitat palpable i iniciada per Piotr *el Gran* a figures concretes d'intel·lectual. Així doncs, aquest camp literari, intel·lectual i polític necessari per a la gestació d'aquestes figures

neix i sorgeix arrel de les Guerres Napoleòniques, i les seves conseqüències es deixaran sentir des de l'Aixecament Desembrista de 1825 fins la Revolució de 1917, passant per la Reforma Emancipadora dels serfs de 1861 i l'assassinat del tsar Aleksandr II l'any 1881. L'etapa il·lustrada i dels *philosophes* francesos dona pas en aquesta concreció històrica al període romàntic i la perspectiva a partir de la qual s'exerceix una suposada intel·lectualitat vira de les terres franceses a les terres germàniques. El Romanticisme i l'Idealisme alemany prenen força; primer Schelling i després Hegel es mostren com les fonts principals de coneixement a seguir. Per quin motiu es dona aquest canvi en el terreny epistemològic? Què és el que causa la confrontació amb França? Seguint els preceptes d'Isaiah Berlin:

The triumph over Napoleon and the march to Paris were events in the history of Russian ideas as vitally important as the reforms of Peter. They made Russia aware of her national unity, and generated in her a sense of herself as a great European nation, recognised as such; as being no longer a despised collection of barbarians teeming behind a Chinese wall, sunk in medieval darkness, half-heartedly and clumsily imitating foregin models [Berlin, 1978: 118.]

El saldo positiu de l'enfrontament amb el poble francès i el conseqüent fracàs del procés iniciat amb la Revolució Francesa i el projecte il·lustrat, fan que per primera vegada Rússia es miri a un mirall i es

percebi subjectivament; per si mateixa i per la resta d'Europa. Tal com fixa Geoffrey Hosking:

Those officers who had taken part in the campaigns of 1813-1815 had also observed something of political life in other countries, and were attracted by what they saw of popular patriotic movements, representative institutions, and the rule of law, all benefits which Russia lacked. The experience of war and of western Europe both intensified patriotism and suggested a new and broader context in which it could develop, in the shape of a nation of citizens liberated from bondage and able to contribute through elected representatives to the making of the laws by which they were governed [Hosking, 2012: 260.]

Una combinació de progressos polítics, socials i culturals al principi d'aquest segle van enaltir la consciència nacional i van modificar la relació de Rússia i el seu deute amb Europa.

Arrelament i consciència nacional

La cerca d'arrels indígenes d'una cultura popular pròpia, que pogués legitimar un sentiment de nacionalitat, va determinar l'Imperi tant com ho feia Europa. La derrota de Napoleó va confirmar el valor del poble rus i el seu reclam d'igualtat entre la comunitat de nacions (Rzhevsky, 2002: 120). Aquesta subjectivitat; aquesta consciència; aquest destí compartit; en fi, el *Volkegeist* de Herder –el qual «creia apassionadament que cada cultura té una contribució pròpia insubstituïble que realitzar al progrés de l'espècie humana» (Martí, 2011: 30)–, impregna la vida russa després del conflicte i es converteix, aquest nou camí, en caldo de cultiu per a totes les teories romàntiques d'origen germànic i que seran cabdals per a l'àmbit del pensament i de la intel·lectualitat russa durant part de la tercera, quarta i cinquena dècada del segle XIX. Aquesta nova perspectiva no només va afavorir a forjar un esperit de poble amb preocupacions comunes, el que en rus s'anomena *narodnost*, sinó que també va influenciar en l'home particular. Es dona, de forma irreversible, la

doctrina que tot ésser humà, país, raça o institució té el seu propi propòsit intern, únic i individual, el qual es, en si mateix, un element «orgànic» en el propòsit més general de tot el que existeix i que, en cobrar consciència d'aquest propòsit, per aquest simple fet ja està participant en la triomfant marxa cap a la llum i la llibertat (Berlin, 1978: 119).

És amb tot això, el que provoca l'enfrontament amb la nació francesa, amb el que el poble rus prepara el terreny per *materialitzar* el seu sentit unitari de nació, el qual, finalment, farà que apareguin els primers gestos concrets i nomenables dels primers intel·lectuals vertaders. Abans de continuar, però, s'ha de fer un matís que fa referència a delimitar aquests «primers intel·lectuals». La intel·lectualitat russa sorgeix certament un segle abans, amb la fundació de Sant Petersburg per part del tsar Piotr I tot just començar el segle xviii. La seva proposta de modernitzar Rússia és una proposta intel·lectual, a través de la qual Piotr I s'encarrega de crear un seguit de noves institucions i centres socials com ara l'Acadèmia de les Ciències, l'Escola de Matemàtiques i Navegació o l'Escola d'Enginyeria, les quals prèviament no existien en cap indret de Rússia. A través d'aquestes, el Tsar s'encarrega de difondre aquest ideari de modernitat, fent que els homes associats a elles es transformin en simples catalitzadors de la proposta despòtica, tal i com sintetitza Michael Confino en un estudi cabdal publicat originàriament a la revista *Daedalus*:

The new intellectuals had to be created. They were created by these same reforms. Their assignment, their *raison d'être*, was to destroy the old tradition and create a new one. They themselves understood it in this sense and fulfilled precisely this role in the “revolution from above” initiated by Peter. On the other hand, Peter conceived of this revolution almost as permanent (for at least one generation), all-pervading, total, with continuous change as one of its basic ingredients, and with its impetus initiated and directed by the state. The role left, therefore, for these “intellectuals by decree” (not because of their small number, but structurally and “genetically”) was to implement and further these politics of change and policy of changing one tradition with another [Confino, 2011: 85-86.]

El fet més rellevant d'aquesta afirmació és la categorització d'aquests intel·lectuals com a intel·lectuals genèticament formats per decret. És amb això que es pot veure clarament quina és la distinció entre aquests «autòmats» i els intel·lectuals que sorgeixen a la segona dècada del segle XIX; d'una «intel·lectualitat» decretada es passarà a figures concretes del nou «intel·lectual» a partir del moment de reafirmació nacional (i

internacional) prèviament mencionat⁹⁰. Abans de concretar aquesta figura, és pertinent comprendre de quina manera s'assoleix aquesta solidesa nacional, requisit fonamental per a la naixença dels intel·lectuals «compromesos» en territori rus, ja que només a partir d'ella començaran a fer acte d'aparició. És en aquest punt en el qual la literatura, la història, i l'escriptura en general, pren una posició dominant que definirà el caràcter de la cultura russa fins a dia d'avui. Mitjançant una comparativa amb les nacions de França i Alemanya quant a la consecució de la seva identitat nacional és amb el que es pot prendre consciència de l'anomalia russa i de com d'interessant suposa estudiar la seva particularitat. Per a dur a terme aquest gest, és fonamental l'aportació de Joseph Jurt en el camp del comparatisme europeu i els seus estudis franco-alemanys. Segons Jurt, a França, la fundació de la identitat nacional feia més referència a la historiografia que a la literatura. La *Chanson de Roland* no va tenir en la consciència col·lectiva el rol que se li va atribuir dins d'Alemanya al *Cant dels Nibelungs*, ja que a Alemanya es va construir una identitat nacional mitjançant una continuïtat que anava

---

90 Com a pas intermedi entre aquestes dues tensions intel·lectuals, i tal com apunta Michael Confino en clau de factors germinals, a finals de segle XVIII es dona una emergència d'un grup més gran de nobles educats i dels seus interessos particulars, un progrés en la historiografia russa, així com un increment del nombre de científics i la diversificació dels seus interessos. També apareix una evident i agressiva por envers les idees provinents d'Occident especialment a partir de 1789, així com una sèrie de primers intents d'independència i dissidència intel·lectual (Confino, 90-91: 2011). Dins d'aquesta tònica es poden afegir els casos d'Aleksandr Radíxev i Nikolai Novikov, els quals podrien ser vistos com una mena de «protointel·lectuals» però que, donada la seva exempció en una sèrie de qüestions centrals en l'esperit crític aquí present que pretén formular una proposta concreta de gènesi de l'intel·lectual rus al segle XIX, queden fora de l'abast d'aquest escrit.

de l'Edat Mitjana a l'època moderna. A França, en canvi, la literatura canònica només comença amb el classicisme, o com a molt abans, amb Ronsard, fundant una legitimitat a partir d'una relació privilegiada amb l'Antiguitat, procurant una referència més universal i normativa i menys com a fonament d'una continuïtat històrica (Jurt, 2007: 13). Doncs bé, si partim de la base, tal com afirma Jurt, que les conformacions de les diverses identitats nacionals europees es veuen afectades directament per la literatura o la historiografia, quin model seria el visible en cas de voler afegir Rússia a aquesta equació? Ens trobem davant d'una identitat nacional que venera uns principis fets al moment; Alemanya, en el moment de la presa de consciència nacional per part russa, mira enrere fins a sis segles per a dotar-se de sentit, i França «només» tres. Rússia, abans del sorgiment de la figura d'Aleksandr Puixkin, no només no té una literatura canònica, sinó que tampoc té una llengua nacional estandarditzada; el francès és l'idioma socialment acceptat com a principal dins de l'aristocràcia russa i els seus salons. És només amb Puixkin quan, mitjançant la literatura, s'estableix un idioma rus estandarditzat lluny de les rígides de l'eslau eclesiàstic. Estem davant d'una identitat nacional *traumàtica* que es desenvolupa i s'estabilitza al mateix temps, sense tenir un rerefons històric que en sigui garant. I és que no és tampoc fins a principis del segle XIX quan Rússia disposa d'una memòria fixada; això és, una història nacional. És Nikolai Karamzín qui, esperonat pels enfrontaments amb França, decideix escriure el que serà la

primera veritable història nacional russa i que esdevindrà fons comú per a les generacions posteriors (el mateix Dostoievski menciona en diverses ocasions la seva fascinació per aquesta història que combina un fort empirisme amb una decidida normativitat). Aquesta obra de Karamzín va esdevenir la primera història nacional no només pel fet de ser la primera escrita per un rus, sinó perquè representa el passat de Rússia com una narrativa nacional. Les històries prèvies russes són o bé cròniques arcaïques de monestirs i sants, o pesats volums de documents recopilats per acadèmics alemanys, que no havien estat llegits perquè de fet eren il·legibles (Figes, 2002: 130-131). Tal com recorda Jurt, la literatura nacional fonamentada en el poble passà a ser, juntament amb la història i la llengua, una de les expressions més importants dels nous estats-nacions. (Jurt, 2007: 14). En el cas rus, doncs, no es tracta només del fet que sigui *expressió* sinó que és *fonament*. Les primeres dues dècades del segle XIX en territori rus han de ser recordades no només per la seva transcendència en el conflicte de les Guerres Napoleòniques, sinó que també han de ser rememorades com un temps en el qual s'hi va donar un debat compartit (de conseqüències europees) entre el sorgiment d'una consciència nacional tardana i la consolidació d'una disciplina històrica, una literatura nacional i, fet vehiculador d'aquests avatars, una llengua pròpia cohesionadora, decididament practicable i assimilable per tots els estrats socials.

L'INTEL·LECTUAL RUS: FIGURA DE
CONTEMPORANEÏTAT

Una primera intel·lectualitat

És només a partir del moment en què aquest context nacional – aquesta estructura del sentir– es desenvolupa que les activitats intel·lectuals i els subjectes que esdevenen intel·lectuals es comencen a definir. La tònica intel·lectual russa moderna la marca la Revolta Desembrista de 1825, primera confrontació «real» –això és, que té conseqüències i que la seva càrrega simbòlica és valorada per part de l'estat– que marca un precedent i que esdevé una mena de primera imatge intel·lectual –mitjançant l'ocupació de l'espai públic en nom d'uns valors–. És la primera mostra d'un seguit d'actituds que seran recurrents fins, com a mínim, la Revolució de 1917. Aquesta primera imatge ha estat extensament debatuda pel que fa a la seva funció o no d'acte intel·lectual. Per contribuir a aquest debat es pot mencionar l'opinió al respecte d'Abbott Gleason:

It has often been debated whether the Decembrist rebels of 1825 were part of a Russian intelligentsia, or whether one ought to refer to them by some awkward term such as “proto-*intelligent*,” or whether they were not *intelligent* at all. To my way of thinking, most of the Decembrists were too deeply rooted in existing Russian society -that is, insufficiently alienated- to be so designated. But the debate is worth pursuing only for the pleasure of the thing, for intellectual exercise. It is clear that the Decembrists were *to some degree* estranged from the operations of their society, and that their criticisms had a strong moral basis, rooted in Enlightenment ideas, rather than being simply the prescriptions of concerned and practical reformers. But neither they nor Radishchev nor Novikov was conscious of belonging to some larger collectivity that served a critical function in society. Nor were they concerned with problems of “alienation” and “community”, preoccupations that developed only following the massive infusion of German idealism and philosophical Romanticism into Russia between 1820 and 1848 [Gleason, 2012: 27-28.]

Diverses qüestions són interessants de fer dialogar en base a aquesta afirmació de Gleason. Segons la seva aproximació, la qüestió fonamental per a decidir si els Desembristes poden ésser considerats intel·lectuals o no, resideix en dues característiques: la consciència dels seus membres de pertànyer a una col·lectivitat major i la consciència d'aquests respecte als problemes d'alienació i comunitat. Segons Gleason, la manca de sensibilitat en relació a aquestes qüestions fa que s'opti per la via de no

incloure'ls dins unes actituds intel·lectuals. Per tant, estem parlant del fet que l'intel·lectual rus nascut al segle XIX, independentment de si els components de la Revolta Desembrista poden ser considerats com a tal, podria tenir en un dels seus fonaments la consciència de col·lectivitat pensant i la preocupació per debats que travessen la nació russa. A més, i com a argument de contrapès a aquesta presa de posició epistemològica, Gleason fa menció al distanciament dels Desembristes respecte de les operacions de la societat que els acull (i que potser sí que determina mínimament una postura intel·lectual). És a dir, als dos trets mencionats, es pot afegir el fet de que per a intel·lectual rus es pot entendre aquell que es desvia (per paraula o per acció) del contracte social. Aquestes característiques que podrien posar en moviment l'essència de la figura de l'intel·lectual rus, són sistematitzades per Confino. Aquest detecta en primer lloc una profunda preocupació per problemes d'interès públic –social, econòmic, cultural i polític–. En segon lloc destaca un sentit de culpa i de responsabilitat personal per l'estat i la solució d'aquests problemes. En tercer lloc, una propensió a veure qüestions polítiques i socials com a debats que en el fons són de caire moral. En quart lloc, un sentit d'obligació quant a buscar definitives conclusions lògiques (quant a pensament i també quant a acció) a qualsevol preu. En cinquè i darrer lloc, Confino detecta la convicció que les coses no són com haurien de ser i que alguna cosa ha de ser feta al respecte (Confino, 2011: 84). Així doncs, i pel que fa a aquest escrit present, es

difereix substancialment de la proposta de Gleason quant a no considerar –tot i tenir en compte que els Desembristes sí que se situen mínimament en una posició de distanciament– l'actuació d'aquests *revoltés* com a primer precedent d'intel·lectual rus modern per falta, principalment, de consciència d'acció (terme entès en tant que potència d'intervenció; espai de possibles). La no convergència amb la sentència de Gleason és així no només pels arguments prèviament esmentats quant a la transcendència de la invasió napoleònica del territori rus pel que fa a l'esperit nacional, sinó perquè, tal com afirma Christophe Charle:

Malgré la diversité des images nationales des intellectuels, cette période se caractérise d'abord par d'intenses échanges entre les courants idéologiques et politiques des principaux pays, solution trouvée pour échapper aux multiples contraintes pesant sur la pensée libre. De surcroît, la réflexion des intellectuels sur le devenir historique né de la Révolution est aussi une réflexion sur le rapport entre la cadre national et le cadre européen. En effet, les intellectuels qui critiquent l'ordre établi se trouvent immanquablement amenés à remettre en cause en même temps les frontières imposées après 1815 contre l'ordre napoléonien [Charle, 1996: 106-107.]

La Revolta Desembrista no és aliena a aquests processos i la presa de consciència dels seus integrants de les qüestions relatives a la comunitat pertanyent i al seguit de problemes compartits que es desprenen d'ella

és totalment present en la seva acció. De fet, sense aquesta predeterminació no seria possible entendre el succés en si. La revolta sorgeix en base a la no acceptació de l'elecció del proper tsar arran de la mort d'Aleksandr I (en circumstàncies poc esclarides). Konstantín Romànov, germà petit del traspassat va ésser educat directament per la seva àvia l'emperadriu Iekaterina *la Gran* sota una formació intel·lectual il·lustrada i oberta a Europa la qual afavorí la perspectiva liberal del futur regent. La Revolta Desembrista es dona en el moment en què és sabut que degut a un matrimoni secret entre aquest i una polonesa aristòcrata (Joanna Grudjinska) Konstantín no pot esdevenir nou tsar i el càrrec passa a ser atribuït al seu germà Nikolai I, autòcrata partidari de l'esperit i les resolucions preses al Congrés de Viena de 1815. És amb això per tant amb el que es veu que l'acció de la revolta és una clara conseqüència del rumb que està prenent la situació política europea (i les seves conseqüències socials, econòmiques i culturals) i la preocupació que comporta; els *decabristes* són plenament conscients d'aquest fet i actuen. De fet, si s'intenta aplicar al fet desembrista les esmentades cinc característiques que té l'intel·lectual rus segons Confino, totes elles són pertinents.

Aquest camp intel·lectual –que en aquestes primeres instàncies es mostra punyent en l'aspecte de la seva presència física– del qual cal recordar sempre que per gran que sigui la seva autonomia, està deter-

minat en la seva estructura i en la seva funció per la posició que ocupa en l'interior del camp de poder (Bourdieu, 1971: 15); diem que aquest camp intel·lectual es veu ràpidament concorregut per diferents estrats socials. Els successos del 26 de desembre de 1825 en són una mostra, i és que la confluència aquell dia en el camp intel·lectual de diferents *habitus* –sistema de les disposicions socialment constituïdes que, com a estructures estructurades i estructurants, constitueixen el principi generador i unificador del conjunt de pràctiques i de les ideologies característiques d'un grup d'agents (Bourdieu, 1971: 15-16)– fa que no tant sols la revolta sigui un fet militar dut a terme per oficials i membres de l'exèrcit, sinó que també –i és aquí a on la literatura entra de ple dins aquesta gènesi intel·lectual– trobem escriptors dins d'aquest moviment revolucionari; el camp literari s'encreua amb el camp intel·lectual en l'espai físic –que ja ha esdevingut públic i que com es veurà amb Dostoievski, acull diverses formes d'intervenció intel·lectual– de la ciutat a on succeeixen els fets, això és, Sant Petersburg. Tal com sintetitza Victor Terras, el moviment desembrista es composava d'idealistes oficials de l'exèrcit, nobles, i intel·lectuals ressentits per la falsa promesa de reformes liberals per Aleksandr I, l'obsolescència del sistema feudal de servitud, la tirania de l'autocràcia i la corrupció del govern. Els desembristes varen escriure tractats per a la reforma i la modernització de Rússia, plans de reorganització, una constitució i crítiques al sistema tsarista (Terras, 1985: 95). Dins d'aquesta franja d'intel·lectuals que nombra

Terras, trobem un dels primers escriptors –i un dels primers botxins– que actua com un intel·lectual compromès i que fixa algun dels trets que seran constants en l’aproximació dels literats al camp intel·lectual; aquí ja no es tracta de veure a grans trets quines característiques pot tenir un intel·lectual rus al segle XIX sinó que es tracta de veure quin paper juga la literatura en aquest camp, i quines són les formes que adopten els seus productors, és a dir, els escriptors (La Revolta Decabrista no només confirma les tensions nacionals generades a partir de l’enfrontament amb Napoleó, i no només fa visible la corroboració de l’existència d’un camp de poder encreuat amb un camp intel·lectual els quals, en darrera instància, signifiquen la lluita material per un capital simbòlic revestit d’una forta càrrega moral, sinó que, a més a més, mostra decididament el caràcter, la posició i la funció exercida pels escriptors de, com a mínim, la primera meitat del segle XIX). Kondrati Rileiev és un dels molts escriptors que va participar en la Revolta Desembrista (motiu pel qual va ser penjat pocs mesos després) i un dels primers que intueix el seu espai de possibles, és a dir, les potencialitats que li ofereix la seva posició singular dins la societat en tant que es dedica a una activitat que li permet, a través de la seva notorietat, intervenir en l’espai públic de la ciutat; seva és la frase «soc un ciutadà, no un poeta». I és que Rileiev va ser un dels capítosts intel·lectuals (pel que fa a la ideologia i al mètode d’acció) de la revolta; entre els anys 1823 i 1825 edità conjuntament amb l’escriptor Aleksandr Bestujev l’almanac titulat *L’estrella polar*, el

qual era una expressió directa de les idees cíviques i sociopolítiques de la futura revolta. Rileiev és exemple d'aquesta intel·lectualitat literària russa de la primera meitat del segle XIX que disposa d'un seguit de característiques en comú, les quals comencen per el seu origen noble: el cas de Rileiev és especialment impactant. El seu pare fou un terratinent que acabà els seus dies com a coronel retirat i condecorat, havent-li estat assignada la tasca, després dels serveis militars, d'administrador de les finques de la casa dels Golitsin, una de les famílies més nobles del territori rus. La paradoxa es dona en el moment en què es corrobora que és un dels prínceps de la família Golitsin (Aleksandr Golitsin) qui s'encarrega d'encapçalar una de les investigacions més exhaustives relatives a la Revolta Decabrista. El propi Bestujev, forma part del llinatge Bestujev que es remunta a temps de Piotr *el Gran* amb Piotr Bestujev, home d'estat que governà el Ducat de Curlàndia en nom de la futura tsarina Anna Ivànovna. Sense anar tan lluny, el seu avi (Aleksei Bestujev) fou Gran Cancellier de Rússia i un dels més importants diplomats europeus del segle XVIII, sent responsable de la política exterior durant el regnat d'Ielizaveta Petrovna. A aquests noms es pot afegir el d'Aleksandr Puixkin, el qual era tant d'origen tan noble que ja no va ser contemplat el fet de punir-lo per les seves afinitats amb els *Decabristes*.

Trobem doncs com aquesta figura d'escriptor intel·lectual rus a la primera meitat del segle XIX neix d'unes condicions socials idònies. I és

que, aquest tret, és la condició fonamental de la seva acció i de la forma que aquesta pren:

La propension à s'orienter vers les positions les plus risquées, et surtout la capacité de les tenir durablement en l'absence de tout profit économique à court terme, semblent dépendre pour une grande part de la possession d'un capital économique et symbolique important [Bourdieu, 1998: 429.]

No és casualitat que els intel·lectuals sorgits a partir dels anys 60 del segle XIX modifiquin la seva forma d'acció respecte a aquests primers en tant que provenen de diferents estrats socials menys homogenis que aquests pensadors d'origen noble o aristòcrata. Aquesta menor dependència material marca en gran part el caràcter filantròpic dels intel·lectuals dels anys 40 i 50 d'aquest segle (fet que serà durament recriminat per la generació posterior); el tall que es dona a mitjans de segle quant a l'activitat intel·lectual no és només una qüestió de principis morals i d'influències epistemològiques diferents; és també una qüestió d'origen social d'aquestes figures i de com aquest fet es tradueix en unes condicions materials totalment diferents (a aquest fet es retornarà unes línies més endavant). És doncs, amb aquesta possessió de capital econòmic i simbòlic amb el que es pot fixar una altra de les característiques d'aquests escriptors compromesos:

The intelligentsia was defined by its mission of service to the people, just as the noble class was defined by its service to the state; and the intelligentsia lived by the view, which many of its members came to regret, that 'the good of the people' was the highest interest, to which all other principles, such as law or Christian precepts, were subordinate. Such attitudes were so endemic that they were even shared by members of the court, the state administration and the aristocracy [Figs, 202: 225.]

Sense entrar en qüestions terminològiques (en aquest escrit s'opta per emprar la paraula *intelligentsia* –que té una forta connotació d'autopercepció que no es dona en aquests escriptors– en un moment concret que serà analitzat més endavant), és evident que el que corrobora Figs amb aquesta afirmació és el que Bourdieu creu que aquesta independència possibilita; el gest fonamental dut a terme per aquests escriptors és la lluita per un camp literari transcendent; existeix una alternativa a servir a l'Estat i aquesta és la que neix de tots els processos anteriorment nombrats en relació als fets iniciats el 1812; servir a la nació. A aquestes qualitats d'origen noble i de servei a la nació, se li poden sumar a l'intel·lectual lletrat els trets que fixa Confino:

Their common features were attachment to liberty of conscience, belief in science and education, hope for Russia's integration into liberal, progressive, and enlightened Europe. More specifically, they aspired to freedom of man

(meaning, first and foremost, emancipation of the serfs) and freedom of speech (primarily, of the press) [Confino, 2011: 93.]

Aquests trets aquí esmentats seran la tònica intel·lectual literària en la primera meitat de segle. Aquest escrit no pretén sistematitzar totes les posicions possibles adoptades, sinó que intenta, fonamentalment, posar sobre la taula un seguit de problemàtiques que es desprenen de tots els contingents que poden ser considerats intel·lectuals i que seran de rebut, aquelles, en el moment de parlar de Fiódor Dostoievski com a intel·lectual rus. Amb tot, a partir de la Revolta Desembrista l'activitat literària a Sant Petersburg creix substancialment (Moscou, a partir de Piotr *el Gran* i fins l'arribada Lenin queda en un segon pla darrere de la ciutat del riu Neva) i l'activitat intel·lectual esdevé frenètica.

L'intel·lectual latent

Abans del proper gran canvi que es dona a meitat de segle, i com a conseqüència dels successos descrits, els anys 30 i 40 d'aquest segle són d'una importància cabdal per a seguir reconstruint aquesta figura prioritària en aquest escrit. En primer lloc perquè aquestes dècades són un moment en el qual es comencen a crear els primers cercles clandestins de debat; en aquests espais altres és a on tot el saber d'Occident s'acumula i s'absorbeix. El motiu principal de la creació d'aquests cercles és la censura imposada per Nikolai I, la qual arribà a límits insospitats. Marc Slonim recorda, parlant dels censors:

No sólo fueron nocivos, sino que llegaron a decisiones tan necias que los anales de los censores los muestran como una colección de escolares aulladores. En un libro de texto de física, la expresión “fuerzas de la naturaleza” fue proscrita por atea, mientras en uno de cocina se suprimió la oración “el aire libre es necesario para la masa” a causa de su significado simbólico [Slonim, 2014: 67.]

És la pròpia censura la que fomenta aquesta activitat a l'ombra i que, en tant que no es veu, és fàcilment disseminable i els resultats, finalment, són encara més incisius que una veu visible:

Ideas traveled from the West and, transmuted by Russian logic and Russian passion, acquired an influence which would have astonished some of their authors. The Russian intelligentsia was bred on Western doctrines, movements, and events: French eighteenth-century skepticism, scientific materialism, and positivism; German historicism, romanticism, and idealism; the principles and dogmas of the French Revolution and of its aftermath; the new rational organization created by Napoleon; European revolutions in the early years of the nineteenth century, for which centralized France acted as a model; the Utopias of Saint-Simon, Fourier, Owen, Cabet, Leroux; the counterattacks of Maistre, Bonald, Schelling; the destruction of metaphysics by Comte, Feuerbach, Strauss; the social doctrines of Sismondi, Mill, Spencer, and the Darwinians. All had their fervent disciples in Russia [Raëff, 1992: 9.]

És a partir d'aquest moment de bloqueig (que viurà el seu màxim apogeu l'any 1848) que germinarà tota la història del pensament rus fins a dia d'avui i on la cultura i el pensament russos faran un primer esforç de resistir i subsistir. De tots els cercles o societats existents, destaquen el Cercle Stànkevix i el Cercle Petratxevski. El primer d'ells, funcional ja l'any 1831, fa néixer i recull en les seves discussions pràcti-

cament tots els problemes que haurien de preocupar el món intel·lectual rus durant el segle XIX, tot i que aquests problemes es trobaven encara en una forma embrionària i les línies de pensament, cadascuna de les quals posteriorment hauria de desenvolupar un caràcter distintiu, restaven encara indiferenciades. Entre els associats al cercle en fases inicials de les seves carreres trobem els occidentalistes Vissarion Belinski i Ivan Turguénev, el futur eslavòfil Konstantín Aksakov, el filòsof de l'anarquisme Mikhaïl Bakunin o el conservador Mikhaïl Katkov. El segon d'aquests cercles, el Petraxeovski, comença a adquirir notorietat a principis dels anys 40 i compta entre els seus membres amb Serguèi Durov, Aleksei Plesxeiev, Taras Xevtxenko (futur poeta nacional ucraïnès) o el propi Dostoievski, juntament amb els seus germans Andrei i Mikhaïl. Retornant a les propietats específiques d'aquests cercles, val a dir que tenen la característica, com ja s'ha deixat entreveure abans, de no tenir cap pretensió activista:

They did not form centers for the implementation of their ideas, nor did they try to organize and carry out political action. They did not try to find adepts, to proselytize. Their dissent was and remained their own; it did not spread beyond the small circle bound by ties of friendship and ideas [Confino, 2011: 94.]

Aquesta generació es caracteritza per la seva vida subterrània, la qual, com ha fet condicionar, fa que la seva inclusió dins un espai públic si-

gui relativa, i per tant, limitadora; la manca d'acció en el si d'aquests grups es deu òbviament a una actitud idealista premeditada, però també no deixa de ser interessant interpretar-la a partir de la manca de funció i d'intenció dins de l'espai públic, el camp intel·lectual (del qual formen part però en el qual no s'han posicionat obertament com sí farà la generació posterior) i el camp de poder. I és que, com es veurà a continuació, en el camp intel·lectual rus del segle XIX l'espai públic, l'acció intel·lectual i la «consciència de sí», van de la mà.

Els successos de 1848 i el fracàs de les revolucions, la derrota a la Guerra de Crimea i la fi de l'autocràcia amb la mort de Nikolai I l'any 1855, provoquen, des d'una perspectiva ideològica, canvis transcendents en la figura intel·lectual russa. Des d'una mirada ideològica, el fracàs del moviment liberal d'Europa l'any 1848 els va apartar, a la força, del corrent general del desenvolupament europeu. En endavant, els radicals russos van acceptar l'opinió que les idees i l'agitació no recolzades per forces materials estaven irremissiblement condemnades a la impotència; varen adoptar aquesta veritat i van abandonar el liberalisme sentimental sense haver de pagar per la seva alliberació amb l'amarga desil·lusió personal i l'aguda frustració que a Occident van resultar excessives per a no pocs radicals idealistes (Berlin, 1978: 20-21). El fracàs de la revolució internacional va crear entre els idealistes demòcrates i els socialistes un amarg desencant i una gran desesperació. Katkov es

va tornar nacionalista conservador, Dostoievski va virar cap a l'ortodòxia, Botkin va donar l'esquena al radicalisme, i Bakunin va signar una terrible confessió al tsar Nikolai I. (Berlin, 1978: 5). Juntament amb la mort de Belinski i l'exili d'Aleksandr Herzen (i de Dostoievski) s'obre un nou període. La pèrdua de contacte amb Europa, així com la creixent reclusió –per convicció però principalment per necessitat de pervivència intel·lectual– de la mirada crítica fonamentada en trets específicament russos fan que l'etapa daurada de l'idealisme i el romanticisme germànic deixi pas a una situació en què apareixen noves pràctiques intel·lectuals així com noves posicions intel·lectuals, les quals provoquen una redefinició de l'intel·lectual, qui a partir dels anys 60 passarà a ser ja algú que forma part d'un fenomen anomenat *intelligentsia*.

Intel·lectual/intelligentsia

Qui/què és la *intelligentsia*? Quins trets fonamentals la defineixen? En què difereix amb la intel·lectualitat que la precedeix? En primer lloc s'ha de mencionar que la *intelligentsia* és una evolució de la noció d'intel·lectual clàssic rus dels primers cinquanta anys del segle XIX. El tret més important per a la història intel·lectual comparada, la gran aportació feta, és la presa de consciència de la necessitat d'aquesta figura; amb el precedent de la generació anterior, la qual treballava a les fosques, la nova generació (partició conegudament fixada per Turguénev a *Pares i fills*, a qui se li deu el mèrit d'haver matat dos ocells d'un tret, en tant que també sistematitza la figura del nou nihilista) no només decideix prendre una postura activista, sinó que també, dins d'aquesta actitud hipersensible, fa ús de la seva condició; per primera vegada a Rússia hi ha un terme que serveix per a definir a una franja intel·lectual de la societat. Prèviament, poden anar tant enrere com amb els exemples de Radítxev i Novikov, no hi ha una necessitat primordial pel parts d'aquests pensadors per a saber qui són ontològicament; la qüestió, a partir dels anys 60, ja no és, per exemple, tenir la voluntat de resoldre una qüestió que posa en dubte una moralitat encomiable, sinó que, en

tant que *intelligentsia*, s'ha de resoldre aquest problema. La qüestió de la identitat pren força i les formes que adopten aquests nous intel·lectuals autopercebuts com a tal, vénen determinades per aquest saber-se particip –i la voluntat de voler-ho reafirmar constantment– d'un camp intel·lectual i la importància que té en el camp de poder justament reafirmar aquesta identitat compartida. Els noms que pertanyen a aquesta generació són ben coneguts, des de pensadors com Nikolai Dobroliubov o Dmitri Pisariev fins a revolucionaris com Serguei Nechaiev o Piotr Nikítix Tkatchov. En el moment en el qual el terme *intelligentsia* –popularitzat en premsa per Piotr Boborikin– comença a fer-se servir entre els cercles intel·lectuals, aquests ja no es poden interpretar només com a una franja de la avantguarda política i cultural; no tots els que són cultes pertanyen automàticament a la *intelligentsia*, ja que des del principi té, aquest terme, un significat polític precís. Forma part de la *intelligentsia* el que té una postura política radical, es revolta contra el règim i contra la religió imperant, i, donada la intolerància d'aquests poders, es veu aviat obligat a traspasar els límits de la legalitat, encara quan això no hagi estat en un principi la seva intenció (Charle, 1996: 248). Aquesta voluntat d'acció i aquesta voluntat de visibilitat duen a aquest radicalisme; en el moment en què aquesta *intelligentsia* s'adona de la seva funció tendeix cada cop més a radicalitzar les seves propostes. La generació precedent, en tant que «inútil» des d'un punt de vista de l'activisme, opta per a mantenir-se en el reialme de les idees –l'home

superflu turguenevià—, mentre que aquesta nova generació es radicalitza en base als precedents històrics immediats i provoca una visibilitat de la seva acció, fets que no deixen de contribuir a la necessitat de dotar de terminologia concreta a la seva activitat. És a partir d'aquesta presa de poder simbòlica —i més endavant material— amb el que apareixen les actituds més radicals; sense anar més lluny, no es pot entendre el naixement del nihilisme només com un trencament amb un ideari i uns principis, sinó que s'ha de comprendre també sota la llum d'aquestes tensions sorgides al camp intel·lectual. I és que el que defineix aquesta *intelligentsia* no és només una postura política radical; és, també, i com a tercer tret característic (sent el primer l'autopercepció de grup i el segon aquesta ocupació d'un espai de compromís revolucionari), la seva conformació heterogènia. Tal com diu Charle:

L'intelligentsia initiale est une mince couche d'avant-garde politico-culturelle, qu'on retrouve en France parmi les premiers "intellectuels" mais qui est plus proche de la bohème et des militants politiques que de nos universitaires fin de siècle bien assis dans la société [Charle, 1990: 228.]

I és que el que resulta significatiu d'aquest apunt fet per Charle és el fet de comprendre que aquesta *intelligentsia* ara ja no només està formada per membres ben establerts a la societat, com sí que es dona en les generacions prèvies; els noms prèviament esmentats en són testimoni:

els pares de Dobroliubov i, per exemple, Txernitxevski, eren sacerdots; Tkatchov prové d'una família de terratinents de la més baixa condició i Netxàiev neix en el si d'una família resident a un poble fonamentat en la indústria tèxtil i a on el seu pare treballa de cambrer. Els components d'aquest fenomen d'aglutinament de classes per part d'aquesta intel·lectualitat cada cop més conscient de si mateixa i cada cop més revolucionària reben la denominació de *raznochintszi*, terme el qual es refereix a persones de diferent rang dins la societat russa per sota de l'alta burgesia, inclosos fills del clergat que no varen continuar la tradició familiar, descendents d'oficials de poca categoria i de nobles empobrits, així com individus que varen obrir-se camí a través de l'educació i l'esforç persistent (Terras, 1985: 363). Certament, aquesta radicalització esmentada es podria justificar en l'origen menys il·lustrat d'aquests en relació a la generació precedent i a la falta de condicions materials per a desenvolupar una activitat intel·lectual crítica i fonamentada. No obstant això, aquesta actitud nihilista que es comença a albirar en aquesta dècada dels anys 60 no es pot atribuir només a aquest fet. Confino, intentant fer una genealogia dels motius aparents d'aquest nihilisme, mostra que les reformes dutes a terme en termes acadèmics per Nikolai I després dels successos de 1848 són una de les causes d'aquesta nova aproximació a l'activitat intel·lectual:

All had followed the same *gimnaziia* curriculum, shaped and restructured by Nichola's educational reforms after the 1848-1849 revolutions in Europe. Behind these reforms was a growing fear of liberal and subversive ideas; they resulted in sharp curtailments in the teaching of history, philosophy, literature, and classical studies (considered a source of dangerous republican thought). The vacuum created by the reduction in the humanities was filled in with a massive dose of natural sciences—zoology, botany, mineralogy, human anatomy, and human physiology, in addition to the more traditional physics, chemistry, and mathematics. Natural sciences and the Orthodox catechism were the main training provided to the future nihilists in high school. No wonder they were unable to appraise Pushkin's poems and Shakespeare's plays. No wonder they were accused of rejecting facts that could not be proved scientifically and of disparaging things tainted by human subjectivity, above all traditional morals and officially recommended spiritual values [Confino, 2011: 98-99.]

Aquesta intel·lectualitat transformada en relació amb els seus predecessors, la *intelligentsia*, és la que, a través de les condicions descrites, ja no només fa ús del pensament per a reivindicar; l'acció –moderada i radical– comença a formar part, a la setena dècada del segle XIX, de la seva activitat. Des de l'intent tímid de revolta el 1825 per part dels primers intel·lectuals nacionals –en el sentit precís del terme– s'arriba a l'assassinat del tsar Aleksandr II l'any 1881 per part del cercle –concre-

tat en darrer terme en una organització política— *La voluntat del poble*. El cercle virtuós es compleix de la forma més tràgica; l'esperit del poble, el *narodnost* (la transcripció gràfica del nom de la organització resta com a *Narodnaia Volia*), culmina la seva existència i la seva necessitat per a definir a tot un poble a través de l'assassinat del seu regent. I és que amb aquest fet es pot caracteritzar el destí i el rumb que prendrà el poble rus en les properes dècades; aquest ús parcial de l'esperit del poble anticipa la Revolució de 1917. Una Revolució que forma part d'un nou món difícilment assimilable en els termes que es plantegen en aquest escrit. A més, l'any 1881 marca també la mort de Fiódor Dostoievski, un mes abans de l'assassinat d'Aleksandr II; els límits cronològics —i interpretatius— establerts per a la tasca d'aquest escrit estan, doncs, definits.

Les variants possibles de l'intel·lectual rus al segle XIX —eslavòfil, occidentalista, nihilista, populista— resten preses sota les condicions de possibilitat que habiliten aquestes dues grans definicions —la de l'intel·lectual (primera meitat de segle) i la de l'*intelligent* (segona meitat de segle)—, totes elles, aquestes variants —i els debats que incorporen— analitzades a continuació a partir de la figura de Dostoievski, el qual, en un moment o altre de la seva trajectòria, o bé es posiciona en un d'aquests espais possibles o bé els determina i els defineix —ja sigui mitjançant la ficció o les aparicions públiques—. Aquest apartat, doncs, es presenta com una aproximació als moviments fonamentals dels homes russos lletrats

en aquest segle tractat i a les condicions que els possibiliten. L'anàlisi i la concreció dels debats específics, doncs, es duran a terme a través de Dostoievski, qui sap llegir de forma privilegiada les tensions i els avatars del seu temps, fet que no deixa de ser una condició fonamental de l'intel·lectual com a tal. Abans de passar a aquest segon estadi, cal fer una darrera referència a un tret que ja no és només propi de l'intel·lectual o de l'*intelligent* sinó que és compartit; és més, esdevé possiblement una de les aportacions més important del camp intel·lectual rus en aquesta matèria tractada en aquest text. Es tracta del fet identitari en tant que *compromís*.

L'escriptor i el compromís orgànic

Què comporta aquesta noció que es pressuposa fonamental, des dels inicis de la definició de l'intel·lectual europeu –ja no només rus–, en el territori rus? En quin tipus *d'engagement* es veuen implicats els intel·lectuals benestants i els *intelligents raznochintsi*? D'entrada, per a comprendre aquesta qüestió, s'ha d'afirmar una premissa bàsica: aquest tipus d'intel·lectualitat era un petit grup de *littérateurs*, professionals i aficionats, conscients d'estar sols al món, amb un govern hostil i arbitrari, per una part, i una massa completament desaprensiva conformada per camperols oprimits i ignorants, per l'altra, i que es concebien a sí mateixos (fet aquest, com ja s'ha mostrat, creixent imperativament a la segona meitat de segle) com una mena d'exèrcit conscient de sí mateix, que, a la vista de tots, enarborava la bandera de la raó i la ciència, de la llibertat i d'una vida millor (Berlin, 1978: 126). Dins aquesta fórmula, l'element amb el qual es pot començar a problematitzar aquesta qüestió del compromís de l'intel·lectual rus, té a veure amb el salt abismal que

hi ha entre la fracció culta de la societat –la qual és una minoria que es concentra a les ciutats, sent aquestes les aglutinadores de, ja de per sí, només un 7,8 per cent de la població total de l'Imperi Rus (Riasanovsky, 2000, 312)– i la resta de la població, restant els primers en una marcada *solitud*. Diverses qüestions es poden plantejar en aquesta direcció. Per exemple, comprendre què és el que ha dut a tal situació; què és el que ha fet que sorgeixi aquest distanciament tan gran, el qual, en darrera instància, prefigura ja el gran problema de la futura Rússia socialista (com assimilar la gran massa popular). Una possible explicació es dona en termes religiosos, i és que una de les grans diferències entre els territoris dominats per les Esglésies orientals i occidentals fou que la primera no va tenir ni Renaixement ni Reforma. Rússia no comptava amb una classe educada y culta en continu creixement que connectés mitjançant una sèrie de passos socials i intel·lectuals als més il·lustrats amb els menys. La bretxa entre els camperols analfabets i els que sabien llegir i escriure era més gran a Rússia que a cap altre Estat europeu (Berlin, 1978: 123). Aquesta situació d'aïllament i de singularitat, fa que la noció d'intel·lectual rus «identify a sociologically distinct group who, by virtue of an education that set them apart from almost wholly illiterate society, were committed to being critical of political and religious authority» (Collini, 2006: 22). I és que no només esdevenen una postura que difereix en relació a les instàncies estatals, sinó que, en tant que *única veu crítica*, dotant-se de la transcendència de qui pot decidir

o influenciar en el futur de la nació russa, i no només això, sinó que també, aquesta *auctoritas* (en el sentit específic del terme), se la donen a sí mateixos; i és que aquesta intel·lectualitat és conscient de que entre les classes educades hi havia un buit moral i intel·lectual –degut a, com ja s'ha esmentat, l'absència d'una tradició renaixentista d'educació secular–, sostingut per la rígida censura exercida pel govern, per el difós analfabetisme, per la desconfiança i hostilitat amb què es considerava a totes les idees com a tals, en fi, pels actes d'una burocràcia nerviosa i tot sovint estúpida (Berlin, 1978: 123-124). Aquest fet, aquesta «vocació» i aquesta voluntat, perquè no dir-ho, messiànica, és el que ens duu a un tret essencial d'aquesta intel·lectualitat: la funció vital d'aquests homes pel què fa a la vida intel·lectual i lletrada provoca que no hi hagi una distinció nítida entre la vida i l'obra d'aquests; és a dir, «The Russian attitude (at least in the last century) is that man is one and cannot be divided» (Berlin, 1978: 128):

Every Russian writer was made conscious that he was on a public stage, testifying; so that the smallest lapse on his part, a lie, a deception, an act of self-indulgence, lack of zeal for the truth, was a heinous crime. If you were principally engaged in making money, then, perhaps, you were not quite so strictly accountable to society. But if you spoke in public at all, be it as poet or novelist or historian or in whatever public capacity, then you accepted full responsibility for guiding and leading the people. If this was your calling then

you were bound by a Hippocratic oath to tell the truth and never to betray it, and to dedicate yourself selflessly to your goal [Berlin, 1978: 129.]

La voluntat i l'actitud intel·lectual russes no es defineixen per la seva posició intermitent, sinó que són estructurals. El concepte d'intel·lectual rus fa referència a la noció de la unitat irrompible de la natura de l'home. La idea del professionalisme –la divisió del que un fa en tant que expert de l'activitat que un duu a terme en tant que ésser humà, la separació de la professió pública de la vida privada, la noció de l'home com a un actor que ara es posa dins d'aquest paper, ara en un altre– ha estat sempre més dèbil a Rússia que a Occident. Diferenciació de funcions, especialització, un sistema social concret en el qual cada home té el seu lloc i la seva funció, mai ha estat una idea central russa ni a la teoria ni a la pràctica (Raëff, 1992: 6). Aquesta idea de *compromís permanent*, d'home total, d'home que no viu en la concreció sinó que viu la vida de forma heterogènia però en últim terme holísticament; aquest tret distintiu de l'intel·lectual rus –ara ja entès com a terme en un sentit que abasti la totalitat de la figura al segle XIX– permet comprendre l'aportació també distintiva que suggereix aquest fet: és a l'escriptura russa on títols com «història del pensament social» (*obschestvennaia mysl'*) o «història de la *intelligentsia*» són més recurrents. Altres països han produït historiadors de la cultura o de la civilització; Rússia és la proveïdora de la història general de les opinions, de les creences i de

l'actitud intel·lectual de persones formades afectades pel progrés de les arts, de les ciències i de fenòmens polítics, econòmic i socials, però no necessàriament involucrades en elles de forma professional. Hi ha moltes causes històriques per a això: l'aïllament de les persones educades a la Rússia tsarista a principis del segle XIX; el conflicte entre el caràcter occidental dels estudis humans i la realitat russa; la coincidència de l'emergència de Rússia com a potència mundial amb l'auge de les idees romàntiques, particularment a Alemanya; la decadència de la religió entre els més il·lustrats i la cerca d'un substitut moral i espiritual; la repressió per part del govern d'activitat política i social lliure. Siguin quines siguin les raons, no hi ha dubte de que les idees eren preses de forma més seriosa i varen jugar un paper més peculiar i transcendent a la història russa que a qualsevol altre lloc (Raeff, 1992: 4-5). Aquesta permeabilitat de ben segur que neix per la ja esmentada tardana configuració nacional en tant que expressió d'un esperit compartit i conformació d'unes tradicions autòctones. La necessitat de conscienciar *in situ* va fer que el caràcter intel·lectual rus prengué aquesta forma concreta que es tradueix en una facilitat per l'assimilació. I és que en el territori de les idees, dins del seu joc, és, a partir de l'exemple rus fins aquí analitzat, amb el què es pot veure que la figura de l'intel·lectual europeu pot aportar noves perspectives epistemològiques, en les quals, en aquest cas, es transfigura en l'aportació d'un treball intel·lectual que té en les seves bases una aproximació crítica basada en un saber extensiu —es pot

pensar en la polimatia, en l'*homo universalis* renaixentista (per part de la nació més extensa del planeta)–. És aquesta una altra forma de donar cos al treball intel·lectual que no deixa de ser, en el fons, una aposta clara per el comparatisme en tots els àmbits:

What part has been played in this advance by the Russians? They have contributed their full share of genius in mathematics and the natural sciences. Their poetical achievement is of unique magnificence; their novelists of the nineteenth century tower above all others; musical talent continues to flower to this day on Russian soil -since the beginning the nineteenth century Russia has in no sense been a cultural backwater. But in the realm of general ideas her most striking characteristic is not inventiveness but a unique degree of responsiveness to the ideas of others. This Russian trait has proved to be a major factor in the modern world. That objective truth exists, that it can be discovered, and that life, individual and social, can be lived in its light -this belief is more characteristic of the Russians than of anyone else in the modern world [Raeff, 1992: 5-6.]

Aquesta permeabilitat del treball intel·lectual, aquest esperit aglutinador, aquesta aportació al comparatisme per part de la cultura i la societat russes, dona fe, doncs, d'una pretensió universalista. Un llegat que comença amb Piotr *el Gran* i que és continuat per totes les generacions posteriors aquí mostrades (per més que alguna franja d'alguna

d'elles fos contrària a la proposta del tsar; podien no estar a favor de la proposta ideològica de l'emperador però és irrefutable la dependència d'aquest quant a l'obertura intel·lectual promulgada). La literatura, com s'ha vist, hi juga un paper determinant quant a la construcció i quant a la consecució, preservació, expansió i projecció d'aquests principis. La figura de Fiódor Dostoievski n'és un clar referent i paradigma. Les pàgines que segueixen procuraran llegir la seva producció així com la seva activitat extraliterària per tal d'entendre quin es el paper que hi juga en aquests debats aquí mostrats; quina és la seva contribució a la figura de l'intel·lectual i al propi circuit intel·lectual del moment en què viu; quina és la seva aportació quant al *volkegeist* rus; quina és la seva posició en parell d'oposicions Rússia-Occident; en fi, entendre com pot contribuir Dostoievski a la reflexió de l'espai intel·lectual europeu a través d'una selecció de reflexions crítiques a partir de l'impacte que va tenir la seva aparició al segle XIX. I és que aquest espai compartit només pot néixer, seguint els preceptes de Bourdieu, a partir de

La cumulation des acquis historiques des différents traditions et l'internationalisation (ou la « dénationalisation ») des catégories de pensée qui est la condition première d'un véritable universalisme intellectuel [Bourdieu, 2002: 8.]

**TRES ESTATS DEL CAMP:
FIÓDOR DOSTOIEVSKI**

L'ENTRADA AL CAMP
(1843 – 1848)

Condicions de possibilitat

La trajectòria literària de Fiódor Dostoievski es mostra, des dels seus inicis, com una proposta clara d'intel·lectualisme. En l'etapa que comprèn els seus primers sis anys com a literat, Dostoievski prefigura i desenvolupa les línies que hauria de seguir en els següents més de trenta anys. És en aquest moment que accedeix a les tasques de traducció, redacció de primeres novel·les breus, així com a posicions de redactor i editor d'almanacs i revistes. Aquest escrit pretén, en aquest capítol present i en els dos que el segueixen, dividir l'activitat literària d'aquest escriptor seguint unes línies d'estudi concretes que tenen com a criteri principal la manera en la que Dostoievski està posicionat dins el camp intel·lectual rus i, de retruc, mostrant i problematitzant al voltant de com aquesta posició condiciona les seves creacions i, en fi, quina és la càrrega intel·lectual que desprenen.

Tal com introdueix Joseph Frank la seva monumental biografia sobre Dostoievski, de tots els grans escriptors russos de la primera part del segle XIX –Puixkin, Lermontov, Gógol, Guertsen, Turguénev, Tolstoi, Nekrasov–, Dostoievski fou l'únic de tots ells que no descendia d'una família pertanyent a l'acomodada classe mitja terratinent (Frank, 1979: 6). Aquest fet, des d'un bon principi, val a dir-ho, condiciona la forma en què entra dins el camp literari i com aquest mateix li obre les portes d'una certa notorietat intel·lectual. Nascut l'any 1821 i fill de membre del servei mèdic de l'exèrcit, per imposició familiar veu truncada la seva carrera acadèmica a Moscou (ciutat que el veu néixer) i es veu forçat a traslladar-se –juntament amb el seu germà Mikhaïl– a Sant Petersburg per a seguir una carrera militar (estudià a l'Acadèmia Nikolaievski d'Enginyeria). No obstant això, l'any 1843 –i segurament condicionat per la mort dels seus pares– decideix abandonar el servei estatal per a dedicar-se al servei de la nació, del poble; Dostoievski, a la dècada dels anys 30, no és aliè a les tendències ja esmentades que provenen d'Europa en forma d'Il·lustració Francesa i després en forma d'Idealisme Alemany, i opta per abandonar el servei funcional i dedicar-se a l'activitat intel·lectual. Quan es menciona que el seu origen condiciona la seva entrada al camp literari, és perquè, si es té en compte la premissa de Frank, els escriptors esmentats entren dins el camp literari en base a una seguretat econòmica, mentre que Dostoievski es desplaça professionalment sense cap tipus de suport, fent que aquesta situació l'obligui a rastrejar tot

el camp literari; és en aquests anys en els que –mitjançant una situació econòmica i moral (menyspreu per part de les figures més preeminentes com Nekrasov o Turguénev) inestable– aprèn la lògica del camp literari i el camp intel·lectual rus. Com es dona la seva entrada en aquests? El primer gest que duu a terme en el moment en el qual decideix revocar el seu càrrec militar és el de dedicar-se a traduir. Tal com mostra l'historiador britànic Edward Hallett Carr:

Desde 1830, por primera vez en Rusia, la literatura no era ya una simple distracción elegante, sino un artículo comercial. Los periódicos se multiplicaron como hongos; la gente se hallaba dispuesta a pagar no sólo por obras originales, sino también por traducciones de toda la gran literatura europea. La mayor parte de las traducciones en ruso de los autores clásicos occidentales datan de este período comprendido entre 1830 y 1850. ¿Por qué Dostoievski no iba a nadar en la abundancia aprovechando esta corriente favorable? Como Balzac, en todas sus cartas incluía complicados cálculos aritméticos e ingeniosos planes garantizando hacer millonarios a todos sus conocidos. Tradujo *Eugénie Grandet*, de Balzac, y empezó una traducción de George Sand; Miguén, en Reval, hizo traducciones en verso de *The Robbers* y de *Don Carlos*, que tenían que formar parte de la edición rusa de las obras completas de Schiller [Carr, 1972: 25-26.]

Dostoievski traductor

Així doncs, amb la publicació de la traducció d'*Eugénie Grandet* a principis de l'any 1844 –al diari *Repertori i panteó*, del qual en fou redactor en cap Vassili Mejevitx–, l'entrada dins el camp literari per part de Dostoievski es dona en forma diferent de l'habitual en els escriptors russos que coexisteixen amb ell. Això és així perquè l'autonomia –que li és negada per la falta de seguretat material obtinguda per el capital econòmic– automàticament assolida per escriptors com Puixkin o Turguénev és només aconseguida per Dostoievski mitjançant posicions prèvies com ho són la de traductor de les obres més demandades de la literatura europea en aquell moment. És només en aquest moment a partir del qual Dostoievski comença –per força– a entendre i fer-se càrrec de les posicions que poden ocupar els agents literaris i quines determinades estratègies poden assolir; els escriptors russos de la primera dècada del segle XIX entren al camp literari fent ús del capital econòmic que posseeixen o bé mitjançant el capital simbòlic que en la majoria

dels escriptors prové del llinatge de la família. Dostoievski no posseeix cap dels dos requisits i la cerca d'autonomia es veu condicionada pel pas previ per aquests estadis intermedis. Això justifica la seva adaptació camaleònica a les tendències del moment: tradueix *Eugénie Grandet* aprofitant la promoció que d'això suposa la recent visita de Balzac a Sant Petersburg –un escriptor, que per diversos motius, manté relacions estretes amb diversos estrats de la societat russa–:

In the early 1840s, the most prestigious literary genre was still that of Romantic tragedy, with Russians like Pushkin (*Borís Godunov*) following in the footsteps of Shakespeare, Schiller, and Hugo. It is thus no surprise that Dostoevsky's first try at literary composition should have been in this genre. In 1841 he read to friends parts of two dramas, *Mary Stuart* and *Borís Godunov*, which alas have not survived. But the titles are enough to show the range of his literary ambition» [Frank, 2010: 11.]

En la seva lluita per abandonar el servei estatal i satisfer les seves ambicions intel·lectuals, Dostoievski es veu abocat al pluriactivisme professional.

Primeres novel·les, primeres crítiques

Superada aquesta primera fase de reconeixement de l'esfera literària i amb una seguretat material major, Dostoievski recull els primers fruits mitjançant l'escriptura de la seva primera novel·la, *Pobra gent*, publicada l'any 1846 a l'*Almanac de Sant Petersburg* –editat per Nekrasov– amb la inclusió dins el camp intel·lectual i l'ascens dins la professionalització. L'escriptura de *Pobra gent* és feta arribar mitjançant un seguit d'intermediaris (abans de ser publicada) a Belinski. Aquest, crític literari principal de la publicació *Notícies de la pàtria* –editada per Andrei Kraevski– li obre aquesta doble porta a través de la seva posició de poder en aquesta publicació esmentada i mitjançant la que seria la primera ressenya crítica sobre la obra de Dostoievski i la famosa sentència:

Encara és difícil determinar de forma decisiva el que caracteritza, per dir-ho d'alguna manera, la individualitat i la personalitat del talent de Dostoievski, però, de fet, que ell ho té tot, d'això no n'hi ha cap dubte⁹¹ [Belinski, 1948: 69.]

És a partir d'aquest moment en el qual Dostoievski ja no només s'ha de dedicar a fer traduccions clandestines de grans obres de la literatura europea per a ser venudes al millor postor, sinó que aquest primer exercici novel·lesc li obre les portes de les redaccions dels diaris i revistes de Sant Petersburg. I no només això, i encara més important, se li dona la oportunitat d'entrar dins els característics cercles literaris russos (que de forma intrèpida cada vegada es radicalitzaran més amb les conseqüències que això comporta i que Dostoievski viu de primera mà) de la primera meitat del segle XIX. L'afiliació de Dostoievski a la plèiade de Belinski, on es troba, a banda del mateix Belinski, algunes figures del cercle intel·lectual més potent del moment, aleshores a Sant Petersburg: Turguénev o Nekrasov. La nova posició intel·lectual d'aquest escriptor moscovita provoca que publiqui l'anunci d'un almanac editat per Nekrasov –que mai veurà la llum per motius de censura– titulat *El bufó* i que esdevé la primera aparició pública escrita per part de Dostoievski. És necessari citar un fragment d'aquest text perquè conté i prefigura al-

---

91 «Poka iesxo trudno opredelit reixitelno, v txem zakliutxaietsia ossobennost, tak skazat, individualnost i litxnost talanta g. Dostoievskogo, no txto on imeiet vse eto, v tom net nikakogo somnenia» (la traducció és meua).

gunes característiques que esdevindran clau en el to i la textura de tota la seva producció:

Puede que sea el único flâneur que nació en San Petersburgo. Podemos decir que es joven aunque ya no tanto. Se esfumó en él todo lo que había de juventud y todo lo nuevo se secó nada más implantarlo. Sólo quedó la risa, y les aseguramos que esta es completamente inofensiva, sencilla, despreocupada, una risa infantil ante todo y sobre todo. ¿Y si en realidad tuviese la culpa de querer reírse continuamente? ¿Tiene él la culpa de ver la broma allí donde ustedes ven algo serio y formal? ¿De reconocer su propia isla de Vassili en el entusiasmo de ustedes? ¿Si ve un doble sentido, una tensión, un puro engaño de todas las esperanzas y anhelos? ¿Si en el camino hacia ustedes ve su oficina, o si en la seriedad de ustedes ve a Varsonofi Petróvich, su ex jefe del departamento, aunque este sea una persona decente? ¿Tiene él la culpa de ver el otro lado de las cosas cuando ustedes ven sólo la fachada? ¿Y, finalmente, ¿tiene él la culpa, por ejemplo, si todo San Petersburgo, con el brillo de su lujo, con sus ruidos y sus golpes, con sus múltiples personajes, con su actividad infinita, con sus aspiraciones cordiales, con sus señores y sus canallas -montones de basura, como dice Derzhavin-, con sus oropeles, y sin ellos, con sus estafadores, bibliófilos, usureros, hipnotizadores, con sus rateros, muzhiks y toda esa suerte de cosas, se le presenta a nuestro protagonista como un deslumbrante e infinito almanaque ilustrado que puede hojear en las horas de ocio, de abur-

rimiento, después de comer, cuando bosteza o, simplemente, reírse con él?

[Dostoievski, 2010: 25.]

És realment significatiu contextualitzar aquest fragment, ja que, escrit l'any 1845 en l'impàs de la publicació de la seva primera novel·la, fa ús del concepte *flâneur*, més tard fàcilment reconegut en relació a Charles Baudelaire. L'ús d'aquest terme denota un dels trets essencials d'aquest escriptor, això és, el seu urbanisme. I és que de fet, aquest primer *flâneur* de Petersburg ben bé podria ser una descripció del mateix Dostoievski, o més ben dit, pot ser una excel·lent obertura per a entendre quina mirada imprimirà aquest escriptor als seus escrits; lector de l'espai públic i crític intel·lectual a través de la personificació de problemàtiques esdevingudes en el marc social i polític petersburguès, Dostoievski es presenta al món literari com a algú decidit no només a mirar sinó també a llegir i a intel·lectualitzar la realitat que l'envolta. Sota la protecció mediàtica de Belinski, Dostoievski publica en els dos primers mesos de l'any 1846 les seves primeres dues novel·les: *Pobra gent* i *El doble*. Aquesta segona novel·la, publicada a *Notícies de la pàtria*, esdevé un dels punts culminants d'aquest primer període analitzat, tal com es veurà més endavant. Aquest és un moment en què Dostoievski fa unes primeres incursions dins el món periodístic, però el que caracteritza aquest període és la seva narrativa urbana en tant que és el mitjà que més bé mostra i exemplifica l'exercici intel·lectual que proposa Dostoievski.

De l'idealisme al socialisme

D'aquesta manera, el que caracteritza fonamentalment el gest intel·lectual d'aquest període creatiu de Dostoievski és l'ús que proposa de la novel·la, que fins aleshores, a Rússia, havia esdevingut molt més innocent. És només amb Dostoievski que la novel·la social neix a Rússia, sota la determinant influència de Gógol i de Puixkin. Aquest camí que culmina amb Dostoievski i el seu intel·lectualisme urbà i que és mostrat com a via única per a interpretar la realitat per Gógol, té les seves arrels en Puixkin. Tal com fixa Àlex Matas, en relació amb aquest darrer:

No es, en consecuencia, un relato alegórico acerca de la necesaria obediencia a leyes de la naturaleza, divinizada según dictaba el tópico romántico, y la humildad a la que se debía una especie, la de los hombres, que pagaría caro cualquier olvido de su obligada humildad. La frágil humanidad representada en el poema no es solo la de la ciudad imperial de Pedro *el Grande*, sino tam-

bién la ciudad de Eugenio, cuyo vagar sin rumbo y azaroso callejeo acaba por abocarlo frente a la estatua del emperador» [Matas, 2010: 30.]

Amb Gógol neix la novel·la realista perquè obvia aquesta lectura al·legòrica i romàntica de la ciutat característica de Puixkin⁹², però amb Dostoievski neix la novel·la social perquè, a més d'obviar aquesta perspectiva al·legòrica i primordiar per sobre de tot la lectura realista, aprofundeix en els efectes que aquesta realitat desencadena i que recauen en l'home en tant que ens social que conviu dins d'un espai urbà compartit –públic– el qual convoca un seguit de tensions purament modernes; són aquestes les tensions que Dostoievski aprofitarà per a fer la seva

---

92 El pobre foll anà girant
tot al voltant del sòcol que sostenia l'ídol
i amb els seus ulls d'orat sotjava
la faç del sobirà que posseï mig món.
El cor se li encongí. Reposà el f ront
contra la reixa freda.
Els ulls se li entelaren d'humitat,
una cremor de foc li llepà les entranyes
i li bullí la sang. Amb rostre llòbrec,
s'encarà al fetitxe arrogant
i murmurà, serrant les dents,
amb el puny clos, tremolant d'ira,
talment ensenyorit per les forces del mal:
"Molt bé, gran constructor de meravelles!
espera't i veuràs!..." I tot de sobte
es posa a córrer comes-ajudeu-me.
Li havia semblat entreveure
com el rostre terrible del monarca,
encès, de cop i volta, d'ira,
es girava cap a ell poc a poc...
I ara corria per la plaça buida,
sentint al seu darrere,
com un retruny de trons,
el cavalcar feixuc i ressonant
damunt l'empedrat sotragat [Puixkin, 2004: 29-30.]

lectura intel·lectual de la ciutat i de retruc de la situació de l'Imperi Rus (les causes de la consideració de Dostoievski com a revolucionari per part del tsar Nikolai I i que el durà, aquella, al fallit afusellament, no s'han de cercar només a través de la seva participació en aquesta segona meitat de la dècada dels anys quaranta en cercles clandestins de debat com el de Belinski, el de Mikhaïl Beketov o el de Mikhaïl Petratxevski sinó que s'han de cercar també en el corpus de la narrativa urbana que produeix en tant que exercici intel·lectual destinat a posicionar-se obertament en qüestions d'actualitat nacional). És en aquest sentit que Dostoievski transcendeix la lectura al·legòrica i la lectura realista en tant que purament naturalista dels seus predecessors, fent que ocupi una situació singular dins del camp literari del moment. És des d'aquesta posició privilegiada i que ja li atorga un cert poder simbòlic mitjançant la qual Dostoievski duu a terme la seva tasca social. D'aquesta manera, Dostoievski accentua l'aspecte humanament tràgic de les frustracions psicosocials que, en el cas de Gógol, són presentades encara en un to relativament amable i molt menys dramàtic (Frank, 1979: 299-300).

En l'espai llegim el temps

Per a mostrar aquesta propietat, en primer lloc, és pertinent citar a Bakhtín i el que ell creu que és una de les especificitats principals de la novel·la dostoievskiana:

Nos acercamos a una particularidad muy importante de la visión artística de Dostoievski, la que, o bien no ha sido comprendida en absoluto, o bien ha sido subestimada por la crítica. Este menosprecio llevó también a Engelgardt a conclusiones falsas. La categoría principal de la visión artística de Dostoyevski no era el desarrollo, sino coexistencia e interacción. Dostoievski veía y pensaba su mundo por excelencia en el espacio y no en el tiempo. De ahí su profunda tendencia hacia la forma dramática. Todo el material semántico y real que le era accesible tiende a organizarlo dentro de un solo tiempo en forma de confrontación dramática, a desenvolverlo extensivamente [...] Dostoievski, en oposición a Goethe, se inclinaba a percibir las etapas mismas en su simultaneidad a confrontar y a contraponerlas dramáticamente en vez de colocarlas en una serie en

proceso de formación. El entender el mundo significaba para él pensar todo su contenido como simultáneo y adivinar las relaciones mutuas de diversos contenidos bajo el ángulo de un solo momento [Bakhtín, 2004: 47-48.]

Quin buidatge intel·lectual es pot fer d'aquesta afirmació si s'aplica a les novel·les urbanes de Dostoievski? En primer lloc cal dur a terme un gest descriptiu: aquesta col·lecció de novel·les breus són narracions que privilegien l'espai per sobre del temps. Què comporta això? O més ben dit, què s'amaga darrere d'aquesta característica pròpia d'un anàlisi teòric d'aquesta novel·la? Anteriorment s'ha mencionat el fet que Dostoievski comença a dur a terme gests intel·lectuals a partir de la personificació de problemàtiques esdevingudes a l'espai social i polític petersburguès. En relació amb això, un dels trets principals de les seves novel·les és el que en podríem dir l'aparició de «l'home espacial». Aquest és un home obsessionat amb la coexistència i la interacció que provoca una visió del món particular que té com a motor principal una major transcendència de l'espai per sobre del temps; és amb això que es pot entendre veritablement la condició de lector urbà de Dostoievski. Què és el que encobreix aquesta particularitat de la visió artística d'aquest escriptor que té en compte la simultaneïtat i què és el que amaga aquesta tipologia d'home petersburguès? Una mostra d'aquesta característica fonamental dels seus escrits primerencs pot ser el relat *Les nits blanques*, de 1848. Citant-ne un fragment:

Desde por la mañana me estuvo martirizando una extraña melancolía. De pronto me dio la impresión de que al solitario que era yo todos le habían abandonado y le daban la espalda. Claro que cualquiera estaría en su derecho de preguntar: ¿y quiénes son esos todos? Porque llevo ya ocho años viviendo en San Petersburgo, sin poder fraguar una sola amistad. Pero ¿para qué sirven las amistades? Pues, sin necesidad de ellas, conozco toda la ciudad. Y ésta es la razón por la que me dio la impresión de que todos me abandonaban cuando los habitantes de San Petersburgo se levantaban para marcharse a sus casas de campo. Me entró un terrible miedo de quedarme solo y me pasé tres días deambulando por la ciudad sumido en una profunda melancolía, sin comprender qué era lo que me sucedía exactamente. Bien caminando por la Nevski o por el jardín, bien paseando por el muelle, no hallaba ni a una sola de las personas con las que solía encontrarme en esos lugares a la misma hora durante todo el año. Ellos, claro está, no me conocen, pero yo a ellos sí. Los conozco bien. Casi tengo estudiadas sus fisonomías y me alegra verlos cuando están contentos y me entristezco cuando sus semblantes se nublan [Dostoievski, 2009: 206-207.]

Aquest ésser que se'ns mostra aquí, que viu per a l'espai, no és només que capti la xarxa de signes, l'estructura que esdevé la ciutat i decideixi perdre's en ella notant aquesta persuasió transformada en una atracció febril per l'espai, sinó que aquest individu, en tant que ésser alienat, en tant que nòmada dins la seva pròpia terra, sense ninguna amistat i sense

un rumb fix, la seva única identificació amb el món que li ha tocat viure és, fatalment, la pròpia ciutat que li dóna però que al mateix temps li treu. Els personatges dostoièvskians, amb la seva infranquejable *flânerie*, s'aferren a la ciutat la qual adquireix la forma d'una divinitat, sense la qual no són res. Això permet entendre que el protagonista de *Les nits blanques* es senti sol quan aquells que no coneix marxen de la ciutat, o, tal com ell ho explicita, l'abandonen. La única vida que ha pogut forjar es gràcies als inacabables passejos per la ciutat i les relacions, les similituds, les formes de semblança; la conveniència; la *aemulatio*; en fi, el joc de simpaties amb la ciutat. El seu relat és el relat de la ciutat i depèn totalment dels avatars de la mateixa. Aquesta condició tràgica i nòmada el converteixen en el perfecte *flâneur* de la ciutat de Sant Petersburg. L'intel·lectual rus és aquell que pensa en l'espai; Dostoievski, amb la creació d'aquest tipus de personatge està situant-se de ple en el candent debat al voltant de l'especificitat de de l'espai urbà i del projecte modern que ha fet possible que esdevingui. La vida tradicional russa, arrelada al camp i immortalitzada per la figura de la *datxa*, és una vida la qual la relació dels éssers humans amb el seu entorn és pràcticament immutable, i el veritable jutge d'aquesta experiència de vida és el temps. En canvi, a la ciutat, l'espai i la seva constant interpel·lació és qui predomina en la sensibilitat de l'home, fent que el temps es relativitzi. Aquesta condició tràgica de l'home modern rus, que és essencial en tota la producció novel·lesca de Dostoievski, no esdevé només un recurs

narratiu característic del seu geni, sinó que a través d'aquesta narrativa urbana i dels homes obsessionats amb l'espai que hi són acollits, Fiódor Dostoievski el que fa és, a banda de modernitzar la novel·la russa en tant que gènere literari, promoure una crítica al procés de modernitat iniciat per Piotr *el Gran* i materialitzat en la ciutat de Sant Petersburg. És en aquestes novel·les on ja és deixada l'empremta de la complexa, ambigua i contradictòria relació de Dostoievski amb Occident i tot el seu llegat. Així doncs, a través de *Les nits blanques* es pot veure com duu a terme l'abandonament de l'al·legorisme i l'adopció per contra de la novel·la social, que no és res més que una intervenció al camp intel·lectual mitjançant les possibilitats que la novel·la en tant que gènere li ofereix, tal com Bakhtín, de forma clarivalent, és capaç de mostrar.

Subjecte modern i crítica de la cultura

Una altra de les narracions que permet comprendre que aquesta primera etapa de la producció literària de Dostoievski és una etapa en la qual la seva aproximació a la vida intel·lectual es dona principalment a través de la novel·la (a diferència de les etapes posteriors en les quals, com es podrà veure a les properes seccions) és la novel·la *El doble*. Si el que fa Dostoievski a *Les nits blanques* és apuntar, de forma crítica, a l'origen del que ell considera el problema fonamental de la seva nació –la forma adoptada de modernització i com s'ha desenvolupat–, a *El doble* aprofundeix en les conseqüències que això té per a l'ésser humà que habita la ciutat. Quan Belinski afirma que Dostoievski és el creador de la novel·la social, ja s'ha mencionat que el que efectua Dostoievski, de fet, és el pas de la novel·la naturalista a la novel·la realista (que en darrera instància és el gènere que li permet a Dostoievski socialitzar l'escriptura russa). Aquesta transformació, és a dir, aquesta manera d'ocupar una posició intel·lectual compromesa –en el doble sentit del terme, tenint sem-

pre present que la censura de Nikolai I és equiparable a la del període soviètic amb Stalin— és treballada a través de l'aproximació caracterològica que Dostoievski fa dels seus herois novel·lescs. Novament, Bakhtín és qui, des d'una perspectiva de teoria de la novel·la, entén aquesta modernització de la literatura russa a través del protagonista de la narració:

Ya durante el primer periodo de su creación, el de la escuela de Gógol, Dostoievski no presenta a un “burócrata pobre”, sino más bien su *autoconciencia* (Dévushkin, Goliadkin e incluso Projarchin). Aquello que se presentaba en el horizonte de Gógol como un conjunto de rasgos objetivos que formaban la imagen social y caracterológica del héroe, Dostoievski lo introduce en el horizonte del héroe mismo y es allí donde estos rasgos se vuelven el objeto de su tormentosa autoconciencia; incluso la misma apariencia externa del “burócrata pobre” que solía presentar Gógol, en Dostoievski la observa el héroe en el espejo. Pero gracias a ellos todos los rasgos definidos del héroe, siendo los mismos en cuanto al contenido, al pasar de un plano de representación a otro adquieren un significado artístico muy diferente, ya que no pueden concluirlo y cerrarlo, construir su imagen íntegra, dar una respuesta artística a la pregunta “quién es”. No estamos viendo quién es el héroe, sino cómo se reconoce, y nuestra visión artística ya no se enfrenta a su realidad, sino a la pura función de reconocimiento de esta realidad por él. Así es como el héroe de Gógol se convierte en el héroe de Dostoievski [Bakhtín, 2004: 127.]

Aquesta novel·la social creada per Dostoievski es fonamenta en una radicalització de la realitat petersburguesa que li toca viure a l'home de posició modesta –posició que hauria ocupat el propi Dostoievski de no ser per donar l'arriscat pas que va donar l'any 1843– mitjançant l'aprofundiment d'aquesta a través de la consciència dels personatges. No deixa de ser aquesta una via de reivindicació en tant que és una opció que li ofereix la novel·la per a maximitzar la crítica que vol dur a terme; mitjançant la sensibilització màxima dels seus herois, mitjançant el recurs de l'autoconsciència, obre l'espai discursiu necessari per a que la seva crítica al sistema social imperant al seu temps pugui ser expansionada. És amb gestos com aquest amb el que es pot reafirmar que la literatura juga un paper fonamental a la realitat russa del segle XIX, i, a més, es fa millor a sí mateixa; es reinventa i evoluciona degut a les preocupacions dels escriptors que en formen part en relació amb les problemàtiques de la nació que els acull. El protagonista dostoievskià està suficientment viu com per a ressentir-se de la persecució de la qual és objecte i és suficientment intel·ligent com per a comprendre algunes de les formes mitjançant les quals col·labora en ella. Per a l'oficinista culte i sensible però vulgar i pobre, la Nevski Prospekt –avinguda principal de la ciutat de Sant Petersburg i centre neuràlgic de la esbiaixada modernitat russa– i la literatura russa representen la mateixa promesa esmunyedissa: una línia per la qual tots els éssers se poden comunicar lliurement entre si i ser igualment reconeguts per tots els altres. A la

Rússia de la dècada de 1840, per això, una societat que combina unes modernes comunicacions de masses amb unes relacions socials feudals, aquesta promesa és una burla cruel (Berman, 1988: 209). La lluita intel·lectual de Dostoievski mitjançant la narrativa, és una lluita per l'home i per la dignitat d'aquest. Empresonat dins la seva solitària bogeria, Goliadkin (protagonista i heroi de *El doble*) pertany a l'estirp de l'Ievgueni de Puixkin, dins la tradició dels simples funcionaris que són conduïts a la bogeria per la seva reivindicació de la dignitat en una ciutat i en una societat que els hi nega aquesta dignitat, i que, a més, es fiquen en un embolic al dramatitzar les seves reivindicacions a les avingudes i a les places públiques de la ciutat (Berman, 1988: 213):

Un droshki elegante tirado por dos fogosos caballos de Kazan, muy conocidos por cierto del señor Goliadkin, se acercaba velozmente por el lado derecho de su vehículo. El caballero que iba sentado en el droshki vio casualmente el rostro del señor Goliadkin que éste, por descuido, había asomado por la ventanilla y también quedó visiblemente sorprendido del inusitado encuentro; y sacando la cabeza cuando le era posible, se puso a mirar con el mayor interés y curiosidad el rincón del coche en el que nuestro héroe se había acurrucado a toda prisa. El caballero del droshki era Andrei Filippovich, jefe del departamento en que prestaba sus servicios el señor Goliadkin como ayudante del oficial mayor. Viendo el señor Goliadkin que Andrei Filippovich le había reconocido y le miraba cara a cara, y que de nada valía esconderse, enrojeció hasta la raíz del cabello.

«¿Le saludo o no? ¿Respondo de algún modo o no? ¿Admito que soy yo o no? – Pensaba nuestro héroe con indecible angustia-. ¿O finjo que no soy yo, sino alguien que se me parece muchísimo, y hago como si nada hubiese pasado? En fin, que no soy yo, que sencillamente no soy yo, y basta –dijo el señor Goliadkin quitándose el sombrero ante Andrei Filippovich y sin apartar de él los ojos-. ¡Que no soy yo –murmuraba con esfuerzo-, que no soy yo, que no, señor, no soy yo, eso es todo!» [Dostoievski, 2011b: 22.]

En aquesta escena queda resumida la tensió principal esdevinguda a aquest relat. Goliadkin decideix llogar un cotxe i mostrar-se pels carrers principals de la ciutat de Sant Petersburg, com la ja esmentada Nevski Prospekt o la no menys important Litéinaia Úlitsa. Dostoievski vol mostrar les desigualtats en les quals es troben els diferents estrats socials mitjançant la figura de Goliadkin, el qual vol aprofitar les enlluernadores oportunitats que li dona la seva posició social –la del funcionariat– i per unes hores poder experimentar aquesta falsa promesa de progrés i modernitat que segons Dostoievski causa estralls en l'ésser humà. Aquesta escena corrobora el pessimisme de la situació en tant que, com es veu per la reacció del superior de Goliadkin –i la no menys penosa submissió d'aquest–, a nivell pràctic és impossible alterar l'ordre social (sempre serà un vulgar funcionari) o econòmic de la ciutat (mai passarà desapercebut dins un carruatge que no li escau segons la seva dimensió personal pública), mostrant, doncs, el fracàs al qual s'enfronta el fun-

cionari mig de Sant Petersburg, en la direcció que Gógol apuntà uns anys abans⁹³ amb diversos dels seus relats breus, que són sens dubte un magnífic precedent a aquestes aproximacions per part de Dostoievski:

His focus, becoming internal and psychological, concentrates on the effort of Golyadkin to assert himself; but this inevitably brings him into opposition with the existing rigidities of the social order. And Dostoevsky's theme now becomes the crippling inner effects of this system on the individual—the fact that, to quote his feuilleton, Golyadkin “goes mad out of *ambition*, while at the same time fully despising ambition and even suffering from the fact that he happens to suffer from such nonsense as ambition” [Frank, 1979: 300.]

---

93 A *El diari d'un boig*, una d'aquestes narracions exemplars, s'explica la història d'un funcionari que ocupa un càrrec de conseller titular, sent la fàbula del relat el seu amor cap a una dona que el farà tornar boig donada la impossibilitat de fructificar la relació que manté amb ella. El motiu d'aquesta atracció —llegint el relat amb les eines pròpies per a pensar la modernitat urbana en clau intel·lectual— no és en veritat l'amor, sinó que es revela com una atracció mediada per el fet de sentir-se partícip d'un esglao social al qual mai podrà arribar i del joc de l'estructura desigual de tots aquests:

Yo seguí allí una hora más, hasta que, de pronto, apareció un criado y me dijo: «váyase a casa, Aksentiy Ivanovich, que el señor ya se ha marchado.» No soporto a los criados: se repantingan en el vestíbulo y ni siquiera te saludan con un movimiento de cabeza. Pero cuando uno de esos canallas me ofreció tabaco sin levantarse tan siquiera de la silla, eso ya fue el colmo. ¿Acaso no sabes, lacayo imbécil, que soy un funcionario de origen noble? [Gógol, 1981: 199.]

Funcionariat: una crítica estamental

I és que la figura dostoievskiana per excel·lència d'aquesta primera etapa de crítica al sistema social i polític imposat pel Tsar és la del funcionari. Si als primers escrits periodístics (com l'anunci de l'almanac *El bufò*) es deixa entreveure una crítica general al sistema modernitzant de les autocràcies russes des de l'època de Piotr I, a *El doble* la crítica és molt més concreta i tota la seva atenció recau en la figura del funcionari. Des d'aquesta condició singular, el protagonista de la novel·la sent una atracció envers l'abisme; sent una atracció envers una posició social que no és la que li pertoca. Aquest fet –recurrent en tots els autors petersburguesos des de Gógol– revela una de les tensions de la modernitat que defineix Sant Petersburg: la classificació. Una de les característiques més destacades de la perspectiva de vida moderna és la suposada eliminació de les barreres entre les classes dominants i les classes sotmeses. Suposadament, ja que en veritat tal eliminació d'aquesta suposada separació no és tal, és només una falsa promesa en forma de reproducció

estètica –que ofereix la ciutat en la seva fisicitat, però a nivell pràctic aquesta separació és irrealitzable, causant efectes patològics (pensi's en la dualitat apol·línica i dionisiaca nietzschiana) en certs habitants de la ciutat, com ara el funcionari–. I és que és en aquest punt que la figura del funcionari irradia el seu valor principal –revelant certes contradiccions de la modernitat–. Que Dostoievski triï al funcionari com a tipus paradigmàtic no és casual; aquesta és la figura que encarna de forma més clara allò inestable de la modernitat en tant que la seva posició al món és ambigua, és a dir: en un món (dins del context rus) fins fa poc dividit en la dualitat feudal basada en la jerarquia dels senyors i els servents, el funcionari irromp de forma impactant però també de manera maldre (no sap què significa per al món). El senyor i el servent, deixant a banda la gratitud o la resignació respecte a la condició humana que els hi ha tocat viure, tenen clar el paper que juguen, no hi ha dubtes: el seu món és «tancat» i perfecte, sabent en tot moment que *són allò*. El funcionari, pel contrari, viu en una terra de ningú en la qual es veu relegat a una posició d'intermediari (i per a més inri, passiu), lluitant constantment per a no caure, així com també somiant diàriament amb pujar. Aquesta posició ambigua i inestable provoca que el funcionari es vegi obligat a estar constantment analitzant la seva condició vital, sent aquest, finalment, el seu destí. El senyor o el servent, l'amo i l'esclau, naixen amb l'avantatge de saber quin és el seu rol i l'única cosa que els hi resta és dedicar-se al que això comporta. Per el contrari, el funcionari

s'instaura en tal societat moderna amb la tara identitària, obligant-la, aquesta, a no poder optar a cap altra cosa que no sigui viure constantment pensant la seva ambigua condició. Tal i com exemplifica George Steiner a *Tolstói o Dostoievski*:

La revolución industrial le ha enseñado a leer y le ha dado un poco de diversión; pero el concomitante triunfo del capital y la burocracia le ha dejado sin abrigo. Se sienta ante su mesa de escribiente -Bartleby en Wall Street o Josef K. en su oficina-, se afana en un sarcástico servilismo, sueña con mundos más espléndidos y vuelve a casa por la noche arrastrando los pies. Vive en lo que Marx caracterizó como un amargo limbo entre el proletariado y la verdadera burguesía. Gógol cuenta lo que le sucede cuando por fin adquiere un capote; y el fantasma de Akaki Akákievich Bashmatskin perseguirá no solamente a los funcionarios y vigilantes nocturnos de San Petersburgo, sino a las imaginaciones de los novelistas europeos y rusos hasta la época de Kafka y Camus [Steiner, 2002: 222.]

Aquesta imatge –que Steiner exemplifica amb Gógol– és una mostra més de la lectura intel·lectual que Dostoievski proposa quant a l'impacte de l'urbanisme i el projecte de modernitat de la ciutat de Sant Petersburg –mitjançant la figura que convoca millor aquesta realitat calidoscòpica: el funcionari–.

Es pertinent subratllar, finalment, que veritablement el *pathos* principal de tota l'obra de Dostoievski, tant pel que fa a la seva com per al que ateny al seu contingut, és la lluita contra la cosificació de l'home, de les relacions humanes i de tots els valors humans en les condicions del capitalisme. I és important remarcar això ja que Dostoievski, pel que es desprèn en la seva escriptura, no entenia veritablement i amb plena claredat les profundes arrels econòmiques de la cosificació, però aquest terme exemplifica la seva lluita per l'home. Amb una gran capacitat de penetració, va saber veure la inserció d'aquesta desvalorització cosificant de l'home en tots els porus de la vida contemporània i en els mateixos fonaments del pensament humà (Bakhtín, 2004: 127). I és que, no cal dir-ho, aquest home inconclús i fonamentalment permeable, és el vehicle idoni per a poder promoure el major nombre possible de discursos al voltant de l'espai públic; és aquesta hipersensibilitat –fent referència al terme emprat per Thomas Mann a *La muntanya màgica*– inherent al funcionari el que esdevé la raó per la qual aquesta tipologia d'home és la escollida per Dostoievski per a dur a terme el seu exercici intel·lectual, en aquesta primera etapa, en forma de crítica de l'espai urbà i el projecte –ja centenari– que el fonamenta; és aquesta la retòrica de la producció dostoievskiana des de *Pobra gent*, *El doble*, *El senyor Projartxin* fins a *Les nits blanques*, *El petit heroi* o *Netotxka Nezvanova*, aquesta novel·la ja inacabada degut a la seva detenció, empresonament i posterior deportació l'any 1849.

Poètica clandestina i detenció

L'any 1849 marca el punt final, abruptament, de la primera etapa com a escriptor de Dostoievski. La seva detenció, justificada per la distribució i lectura privada⁹⁴ de la famosa carta escrita per Belinski destinada a Gógol en la qual expressa el seu malestar al voltant de la darrera producció gogoliana (*Fragments selectes d'una correspondència*

---

94 Quant a la circulació de material editorial o clandestí i les seves particularitats en territori rus, Milner-Gulland diu el següent:

'Publication' of literature in Russia has never meant exclusively the printing and dissemination of books through commercial channels. Naturally in Old Russia (even after printing was introduced in the mid-sixteenth century) written literature existed almost exclusively in the form of manuscripts that were copied *ad hoc* and usually collected into miscellanies; texts other than those considered sacred would be revised, shortened, conflated with others, modernized for whatever reasons patrons and copyists thought fit. This kind of manuscript tradition has actually continued to modern times, for polemical purposes, among some remote Old Believers communities. But *samizdat* ('self-publishing') for a limited circle of readers, in manuscript or (later) typescript form remained a characteristic aspect of Russian literary production through the eighteenth, nineteenth and twentieth centuries: in fact, copyings and recopyings could quite soon reach almost the entire educated public (as happened in the nineteenth century with Alexander Griboyedov's play *Woe from Wit*, and in the later Soviet period with many works). While clerly such 'self-publishing' in post-Petrine times was primarily a means of bypassing censorship, it is also a signal of a Russian view of literature less as the production of a commodity, more as the intense dialogue of a literate class (sometimes disaffected from authority) with itself [Milner-Gulland, 1995: 169.]

amb amics) considerada per el cercle liberal com una traïció als valors plenament celebrats per aquests mateixos en el moment de la publicació de la novel·la *Ànimes mortes* –i que esdevé un atac excepcionalment eloqüent i iracund al règim, que vilipendiava a l'Església, al sistema social i a l'arbitrària autoritat de l'emperador i als seus funcionaris, i que acusa a Gógol de traïr la causa de la llibertat i la civilització, així com el caràcter i les necessitats de la seva pobra pàtria, esclavitzada i inerme (Berlin, 1978: 8-9)–, així com la participació redundant i reincident en aquests mateixos cercles (fonamentalment el de Petratxevski), provoquen el lamentable incident a la plaça Semionovski –diversió habitual per al tsar Nikolai I–. Entre els documents que de ben segur van motivar no la seva detenció –justificada en la esmentada carta– sinó la seva prèvia persecució i vigilància varen ser uns fulletons (en concret quatre) escrits l'any 1847 a la *Gasetta de Sant Petersburg* i que esdevenen, en aquesta etapa prima, un dels documents més explícits de la visió política –que no només crítica com s'ha vist fins ara– de Dostoievski en aquests primers anys de permeabilitat pública.

Al primer d'aquests fulletons, es troba una punyent crítica al sistema autocràtic en tant que anul·la els privilegis bàsics d'expressió personal i en un sentit social, de premsa. Com duu a terme aquest gest? Mitjançant l'exposició dels cercles als quals ell assisteix; aquest primer fulletó és un excel·lent document per a entendre la lògica, les característiques i

el sentit que tenien els cercles per a la intel·lectualitat russa de la primera meitat de segle XIX. Tal i com explica Dostoievski:

Pero en nuestra sociedad abundan los *círculos*. San Petersburgo no es nada más que la reunión de una inmensa cantidad de pequeños círculos. Cada círculo tiene sus estatutos, sus normas, sus leyes, su lógica y su oráculo. En cierta forma esta costumbre es una faceta de nuestro carácter nacional, que huye de la vida social y busca el refugio de la casa. En casa todo es natural, no se necesita ningún arte, está todo más tranquilo. [...] Por otra parte en algunos círculos también se discute acaloradamente sobre distintos temas; se reúnen con entusiasmo varias personas cultas y bondadosas, se liberan de todos esos pequeños placeres, ya sean los chismes o la *préférence* (claro está que no ocurre en los círculos literarios), y se conversa con un entusiasmo incomprensible sobre diversas materias importantes [Dostoievski, 2010: 38.]

El missatge que se'n extreu d'aquesta breu descripció mostrada per part de Dostoievski dels cercles clandestins, no només mostra quin era el to d'aquests, sinó també que la seva formació no és innocent; és a dir, l'aparició d'aquests cercles no només té a veure amb una inquietud intel·lectual sinó que també té a veure i va lligada amb la impossibilitat d'expressar-se obertament i en públic. De forma irònica, Dostoievski atribueix a la nació russa un caràcter introvertit que refusa la vida social; en veritat aquesta afirmació és un clam contra la censura i la

necessitat de poder promoure dins l'espai públic algun tipus de discurs més que el purament acceptat com a únic i oficial. El refugi de la llar que puntualitza Dostoievski, a on tot es natural i a on no es necessita ningun *art*, fa referència a la possibilitat utòpica –realitzable en aquests cercles– d'expressar sense mediacions, sense cap tipus d'*art*; és en aquest sentit que l'escriptor moscovita fa ús del terme. Aquest art no és res més que una forma d'escriure que procura salvar les distàncies amb una possible censura, limitant, per tant, les capacitats intel·lectuals dels escriptors. Aquest primer fulletó, doncs, es mostra com una clara aposta crítica en referència a la censura imposada per l'autocràcia governant.

El tercer d'aquests fulletons, esdevé un document únic en tant que mostra una de les particularitats de Dostoievski que ha esdevingut més debatudes: la seva posició ideològica i com aquesta ha anat evolucionant al llarg de les dècades en les que va destil·lar-ne alguns dels seus puntals a través dels seus escrits –literaris o periodístics–. Com s'ha vist fins al moment, a través de les seves novel·les i la breu producció periodística d'aquests primers anys d'activitat, Dostoievski es presenta com algú molt crític amb el règim que el governa a ell i als seus conciutadans. Això fa posar en dubte l'anàlisi de quina pot ser la seva actitud en el moment de participar en cercles de projecció clarament liberal i que parteix d'uns principis fonamentats en tota la tradició cultural d'Occident. Dostoievski, tot i encaixar dins la perspectiva liberal en el

decenni de 1840 –fent legítima la seva participació en aquests cercles– mitjançant la constant crítica al règim de Nikolai I, mostra certes contradiccions en el moment en què es veu que no és només una crítica al règim sinó que també és una crítica a les arrels d'aquest; la revolució modernitzant duta a terme per Piotr I i que té com a fonament les idees, les costums i l'essència de les grans nacions il·lustrades europees. I és que aquests cercles de Belinski, Petratxevski, Bakunin, o Herzen, per a posar uns exemples, no només són liberals sinó que defensen plenament les propostes d'Occident. És aquí a on la inclusió de Dostoievski dins aquests cercles resta més complicada de comprendre. Tal com expressa Franco Venturi, en un estudi excepcional per a comprendre les arrels de l'actitud revolucionària russa que hauria de ser fonamental per al desenvolupament del món a finals del segle XIX i principis del segle XX:

Dostoevsky was not in 1849 (or indeed later) a man with the mentality of a politician. The year 1848 interested him as a drama, and what attracted him most in Socialism was the fact that it was 'a science in ferment, chaos, alchemy rather than chemistry, astrology rather than astronomy' [Venturi, 1960: 86.]

Dostoievski es refereix de forma desdenyosa a la tendència dels seus companys de cercle i de debat amb el terme *poliberalnicht*, el qual es podria traduir com quelcom similar a «jugar als liberals», fent un clar gest d'estar dissociant-se primordialment de l'essència d'aquestes re-

unions (Berlin, 1978, 17). És amb això que es pot comprendre l'eterogeneïtat del motiu de les aparicions de Dostoievski en les trobades d'aquests intel·lectuals. És amb aquest rerefons que es pot veure com aquest tercer fulletó (tots quatre publicats en menys de dos mesos) contribueix una mica més a aquesta visió camaleònica de Dostoievski, ja que esdevé un document excepcional en tant que és un dels pocs escrits en els qual aquest escriptor fa una defensa tant aferrissada del projecte modernitzant (un dels tres esdeveniments més transcendents dins la història russa dels darrers tres-cents anys, juntament amb la Revolució de 1917 i la caiguda de la Unió Soviètica l'any 1991). A continuació una mostra d'aquest escrit:

Sin duda el Kremlin es un monumento muy considerable de otro tiempo. Es una rareza de la antigüedad, a la que uno mira con una curiosidad y mucho respeto, pero sin poder comprender qué rasgos nacionales tiene. Hay monumentos nacionales que sobreviven a su tiempo y dejan de ser tales. [...] San Petersburgo no es así. A cada paso se oye, se ve y se nota el presente y la idea de la actualidad. Aquí hay cierto caos, una mezcolanza de muchas cosas que pueden servir de alimento a la caricatura, pero, en cambio, todo es vida y movimiento. San Petersburgo es la cabeza y el corazón de Rusia [Dostoievski, 2010: 55-56.]

Dostoievski no només enalteix la ciutat de Sant Petersburg sinó que l'exalta en detriment de Moscou i els seus monuments que ja esdevenen

quasi bé fantasmagories d'un passat que està perdent tot el fil amb els esdeveniments que es desenvolupen a l'Imperi Rus. Aquest és un document anòmal, doncs, en la producció de Dostoievski i que corrobora la seva esmunyedissa postura ideològica; es podria dir que aquest primer període, més que d'un posicionament intel·lectual per part de Dostoievski, es tracta d'un ús extensiu de totes les eines que aquest intel·lectualisme li ofereix.

Aquest apartat ha pretès mostrar les condicions mitjançant les quals es pot partir d'unes premisses que permetin entendre com Fiódor Dostoievski entra en el camp literari rus i com aquestes particularitats influeixen en el moment de reproduir diverses activitats intel·lectuals, les quals –i aquest és l'eix que vehicula aquest escrit– a través de les formes que prenen, mostren una projecció en l'activitat d'aquest escriptor. És a dir, el tret fonamental de Dostoievski en aquest primer període –i que permetrà donar sentit i lògica aparent als següents– és que les seves consideracions crítiques al voltant de la situació social i cultural de l'Imperi, del progrés instaurat per els governants així com l'ús d'unes tipologies d'home urbà concret que permet vehicular aquestes consideracions, prenen una tendència formal concreta; no només les seves propostes discursives destil·len una actitud intel·lectual febaent, sinó que la forma mitjançant la qual proposa, revisa i actualitza aquests debats, és també pròpiament intel·lectual; en fi, i com es veurà a les properes seccions,

Dostoievski mai abandona l'activitat novel·lística, però el que sí que és notori és la seva implicació cada cop major en l'espai intel·lectual de la seva nació. No només a través de gestos novel·lescs com l'exemple proposat de *El doble* seran el mitjà i el tipus de debat que durà a terme en les següents dècades; en tornar del presidi i el posterior exili (un total de deu anys) la seva activitat periodística i pública s'aguditzen i no només augmenta de forma substancial la seva implicació en revistes i diaris del seu temps, sinó que escriu llibres de viatges que consideren la situació europea en un sentit vast així com els debats intel·lectuals en els quals s'implica ja no són només consideracions ètiques i morals en relació amb el règim autoritari que el governa, sinó que –i gràcies a diversos successos d'abast nacional que esdevenen en els anys de presidi i exili així com en els primers de la seva tornada a la vida intel·lectual de l'Imperi– des de posicions cada cop més reforçades pren partit en qüestions concretes de l'actualitat russa (com per exemple el cas Netxàiev) i de l'actualitat europea (com per exemple el debat al voltant del Palau de Vidre). La dècada dels anys seixanta suposarà per a Dostoievski un dels períodes més turbulents de la seva trajectòria vital, però, i com es veurà a continuació, esdevindrà vital per a preparar el terreny de la dècada posterior en la qual Dostoievski ja no és només un escriptor consagrat sinó que és una personalitat situada a la més alta elit dels escriptors i intel·lectuals russos. Així doncs, aquest proper apartat, fonamentat en la

dècada dels anys seixanta⁹⁵, servirà com a impàs entre aquesta etapa de la dècada dels quaranta i el període dels anys setanta, darrera dècada de la seva vida.

---

95 La dècada de l'empresonament i l'exili, per a aquest estudi, resten pràcticament nul·les. Aquest treball, que prioritza la perspectiva intel·lectual d'aquest escriptor i que es serveix de les seves relacions amb la literatura, la societat i l'esfera política russes i per extensió europees, té poc marge d'interpretació en aquest període el qual el Tsar, justament, el que volgué fer fou amputar aquesta qualitat notable d'aquest escriptor nascut a Moscou i ciutadà de Petersburg tota la seva vida.

LA LLUITA PEL CAPITAL
(1861 – 1872)

Un precedent (I): Aleksandr Herzen i La campana

L'etapa que va de l'any 1861 al 1872 és el moment en el qual Fiódor Dostoievski, després del llarg període de deu anys acumulats de presidi i treballs forçats, aconsegueix restituir la seva carrera literària i projectar-la de nou en l'espai públic rus. En aquest sentit, les seves circumstàncies personals no van ser les úniques que van determinar aquest horitzó de possibilitats. A aquesta contingència, se li ha de sumar que, durant el mencionat llarg període de silenci, a l'Imperi Rus –o com veurem a continuació, justament fora d'ell– es produeixen uns canvis en les estructures socials, polítiques i culturals que determinen substancialment la segona meitat del segle XIX i la manera en la qual el camp literari rus existeix i s'estructura. En aquest sentit, creiem necessari transitar breument per un episodi decisiu que conforma l'espai de possibles que esdevé l'esfera pública russa tot llegint i entenent sota quines condicions s'esdevé; unes condicions que es poden conceptualitzar a partir d'una figura concreta d'intel·lectual, unes publicacions (revistes literàries) i un tipus d'exili arquetípic al segle XIX. En

aquest sentit, els moviments migratoris formen part fonamental de la història de les civilitzacions del món i de la seva possible comprensió; ja sigui sota la forma del refugi, de l'expatriació, de l'exili o de l'emigració, aquests moviments comparteixen:

the notion of an individual's (or group's) separation from his (its) country of national origin. This separation may be one or more of four kinds : physical, legal, ideological, or psychological. Furthermore, the separation may be either voluntary or compulsory, and it may be as much a question of self-protection as an act of government [Miller, 1986: 6.]

Dit d'una altra manera, els moviments migratoris comporten una erosió de la identitat i de l'alteritat; això és, un seguit de tensions donades en el lloc de partida i el lloc d'arribada a través del subjecte que les encarna. En aquest punt, creiem pertinent tractar de forma sintètica algunes de les característiques de l'exili literari i intel·lectual protagonitzat per l'escriptor rus decimonònic Alexandr Herzen a Londres entre els anys 1852 i 1864 i que va estar marcat per la creació de l'editorial Premsa Russa Lliure (Volnaia Russkaia Tipografia) i la més trascendent de les seves publicacions, el diari *La campana (Kolokol)*. A partir d'aquest diari i més aviat fent èmfasi en les diverses implicacions socials, culturals i polítiques que va tenir i no tant en un estudi del seu corpus de texts, es pot dur a terme una doble interpretació d'aquest exili: d'una

banda, analitzant les repercussions intel·lectuals que va tenir per a l'Imperi Britànic i, de l'altra, comprenent les conseqüències transcendents que aquest tingué per a l'Imperi Rus. Un exili intel·lectual que, possiblement, com apuntà l'historiador de les idees Isaiah Berlin, va fer de Herzen el més gran dels publicistes de la seva època (Berlin, 1978: 189) i un dels observadors més perspicaces de l'escena europea al segle XIX, comparable només amb Marx i Tocqueville (Berlin, 2013a, 112), fets que l'han dut a ser interpretat i comparat, en diversos sentits, amb Diderot o Voltaire (Berlin, 2013b; Listxiner, 1977; Mervaud, 2007; Kelly, 2016). Abans d'abordar aquesta doble interpretació, creiem pertinent mostrar breument les motivacions i les circumstàncies que van possibilitar aquest exili i l'activitat intel·lectual que li és associada.

L'exili de Herzen neix del desencant per les polítiques autocràtiques i màximament repressives de l'aleshores Tsar de l'Imperi Rus Nikolai I, i que la fallida onada revolucionària europea de 1848 només va fer que confirmar i accentuar. La relativa distància de la Gran Bretanya en relació amb els fets de 1848, van fer de Londres un oasi que el mateix Herzen s'encarrega de descriure a les seves memòries, *Passat i pensaments (Biloie i dumi)*:

La vida londinense resultaba muy apropiada para una ruptura como la que yo estaba experimentando. No hay otra ciudad del mundo que lo entrene a uno

mejor para enajenarse de los demás a la vez que le enseña a vivir en soledad. El modo de vida, las distancias, el clima y el modo en que toda individualidad se pierde entre las multitudes que la habitan propician un mismo efecto, máxime cuando en Londres uno está alejado de las distracciones de la Europa continental [Herzen, 2013: 612.]

Aquest oasi va esdevenir un espai de llibertat d'expressió sense parangó i, malgrat el seu historial no revolucionari, Anglaterra fou en aquells anys el país més vibrant d'Europa, encarregant-se d'oferir refugi als exiliats estrangers resistint la pressió d'un Continent aleshores no gaire favorable aquesta política (Acton, 1979: 137). A aquest fet se li ha de sumar, l'any 1855, l'abolició de l'Impost de Timbre que afectà la producció i la distribució dels diaris, efectuada pel Cancellier Britànic del Tresor (Carr, 1998: 181), i que fou fonamental per a l'aparició i posterior popularització de *La campana*. En territori rus, aquell mateix any, i després de la desfeta nacional russa en la Guerra de Crimea i el decès de Nikolai I, el nou Tsar Alexandre II adoptà polítiques liberals que van incloure la supressió de la prohibició dels viatges a l'estranger imposada per l'anterior Tsar, abolició que provocà que un torrent de gent començés a moure's entre Londres, París, Alemanya i Rússia (Venturi, 1960: 98). És només a partir d'aquestes condicions que el diari *La campana* existeix, publica i es converteix ràpidament en una anomalia; sense les restriccions d'una possible censura per part de les autoritats russes i amb

la possibilitat de ser introduït (il·legalment) en territori rus, és capaç de denunciar, satiritzar i exposar escàndols relatius a l'anterior règim de Nikolai I (Venturi, 1960: 103) amb un programa definit per els tres eslògans següents: alliberació dels serfs, abolicció del càstig corporal i abolicció de la censura per a la paraula impresa (Carr, 1998: 185).

En aquest sentit, és necessari destacar, de forma breu, les repercussions que l'activitat de Herzen tingué per a l'Imperi Britànic i com aquestes permeten repensar les qualitats d'un exili com aquest. Les propostes intel·lectuals de Herzen en tant que exiliat van rebre una resposta ambivalent; veiem, per exemple, com l'any 1855 Thomas Carlyle li envia una carta en la qual valora de forma escèptica el caràcter revolucionari de la seva empresa (Carr, 1998: 326), o com un llibre publicat l'any 1861 i titulat *The Russians at Home* li dedica unes quantes pàgines criticant les implicacions morals i ètiques del seu projecte lletrat (Sutherland, 1861). Des d'una altra òptica més interessant a nivell crític i teòric, trobem per exemple un article publicat al diari *The Leader*, el qual dedica un breu article a la impremta fundada per Herzen, a propòsit de la qual comenta que:

London is becoming daily more and more the centre of the intellectual movement of the world. The abdication of Paris has left to London the absolute

and undisputed supremacy in the Propaganda of liberty and civilization [The Leader, 1853: 562.]

D'aquesta manera veiem com la nació no només acull l'exiliat sinó que efectua una operació d'assimilació i d'apropiació del seu capital simbòlic, transformant-lo en matèria útil per a la constitució d'una identitat nacional, en aquest cas liberal, i que, de retruc, permet la inserció de discursos a més gran escala com ho són la pugna per ocupar un lloc estratègicament central a Europa amb Londres com a capital cultural i referent de progrés, intentant desplaçar França i París a una posició perifèrica. La revista literària *The Athenaeum*, en un article publicat també l'any 1855, capta de forma clarivident aquestes qüestions afirmant que l'activitat de Herzen a Londres a través de les seves publicacions és:

a necessary phase in the growth of a nation, — and ought to be preserved with the jealous care which we bestow — or ought to bestow — on those documents of our own history which record its intellectual struggles [The Athenaeum, 1855: 9.]

Veiem doncs com aquest tipus d'exili és fonamentals per a l'autopercepció de la nació que acull al subjecte alienat. En el cas de Herzen, les repercussions de *La campana* van ser encara majors pel què fa a la

nació d'origen i constitueixen un episodi clau per al desenvolupament del camp intel·lectual a l'Imperi Rus. Tradicionalment, i com fixà magistralment Marshall Berman a *All That Is Solid Melts into Air*, l'Imperi Rus del segle XIX es caracteritza per donar lloc a una modernitat del subdesenvolupament, que té com a característica principal el fet de ser imposada des de dalt, això és, des de l'autocràcia i des del despotisme il·lustrat i recreant de manera anacrònica i fantasmagòrica models de civilització més propis de l'Europa del segle XVIII (Berman, 1988: 173). En aquest sentit, la premsa russa no és aliena a aquests processos i fins a mitjans de segle XIX amb la mort de Nikolai I no comença a gaudir d'una notòria autonomia intel·lectual. Les denúncies i calúmnies dutes a terme per *La campana*, mitjançant la protecció que li proporcionà la distància oferta per l'exili, van contribuir de manera fonamental en la constitució d'una esfera pública a l'Imperi Rus regida no només pel control i la censura del govern imperial. Una esfera pública que Jürgen Habermas, impulsor del terme, anomena burgesa, a través de la següent afirmació:

The bourgeois public sphere may be conceived above all as the sphere of private people come together as a public; they soon claimed the public sphere regulated from above against the public authorities themselves, to engage them in a debate over the general rules governing relations [Habermas, 1991: 27.]

I és que *La campana*, publicació concebuda com a fòrum per a la discussió pública, fou llegida, argumentada i discutida des de tots els estrats de la societat russa conquerint una espai d'autonomia i de llibertat d'opinió sense precedents; Alexander Herzen, des de Londres, va presidir el naixement de l'opinió pública a l'Imperi Rus (Kelly, 2016: 367). I no només això: fent ús de les teories sociològiques de Pierre Bourdieu aplicades al camp literari (Bourdieu, 1966: 868; Bourdieu, 1998: 186) es pot afirmar que el sorgiment d'un camp intel·lectual dotat d'autonomia permet, de fet, l'aparició de la pròpia figura de l'intel·lectual; Herzen, en aquest sentit i a través de *La campana*, inaugura la imatge de l'escriptor intel·lectual europeu exiliat que modifica i transforma l'esfera pública des de la distància mitjançant unes credencials de prestigi que li permeten intervenir en afers no només culturals sinó socials i polítics. Sense la força *refractària* d'aquest diari, l'emancipació dels serfs l'any 1861, així com les carreres literàries d'escriptors com Dostoievski, haurien estat difícilment viables. L'etada a Londres protagonitzada per Herzen permet remarcar la necessitat i la importància d'estudiar els exilis intel·lectuals viscuts per escriptors al llarg del segle XIX, ja que esdevenen un punt de fuga privilegiat des del qual no només documentar els moviments migratoris sinó des del qual qüestionar-los críticament i dotar-los d'un sentit que permet posar-los en relació directa amb la constitució d'espais sensibles d'un camp literari en un espai i temps determinats.

Camp literari i camp intel·lectual: un encreuament

En primer lloc, si alguna cosa caracteritza la carrera literària i professional de Dostoievski a la dècada de 1860 és la seva definitiva *actualitat*. Actualitat no només en tant que escriptor de renom (estatut que ja gaudeix als anys 40) sinó també quant a posicionament actiu dins dels debats nacionals; ara ja no és només algú que deixa d'estar al servei de l'Estat per a servir a la nació, sinó que és algú que comença a formar part de la selecta franja d'intel·lectuals que no només han efectuat el pas de servir a la nació, sinó que en un estadi posterior són els qui decideixen el destí intel·lectual (i fins a on arriben les seves conseqüències) d'aquesta nació; Dostoievski passa a ocupar una posició no només predominant sinó de dominació. Durant la seva mort intel·lectual als anys 50, l'Imperi Rus entra dins un període de grans canvis i incerteses. La Guerra de Crimea a la meitat del decenni esdevé una de les primeres sacsejades de la consciència nacional russa, la qual coincideix amb la mort del tsar Nikolai I. Un gir social i polític són necessaris i,

Aleksandr II, el seu successor, renova l'ambient nacional i aporta nous aires a les qüestions de fons i al dia a dia de l'Imperi. És només amb la comprensió i l'anàlisi d'aquest canvi (inabastable en aquest escrit) amb el qual es pot comprendre com Dostoievski passa de subjugat a dominador. El seu retorn a la vida social russa coincideix amb la Reforma Emancipadora dels serfs de 1861, la qual es pot dir que simbolitza i fixa aquest viratge ideològic dins el si de la regència de l'Imperi. Tal nova situació, que es gesta durant tots els anys de presidi i exili de Dostoievski i que culmina amb aquest darrer fet esmentat, possibiliten un clima moderat i propici per a que Dostoievski, per segona vegada a la seva vida, hagi de trobar el seu lloc en el camp literari i intel·lectual rus –amb el desavantatge, aquesta vegada, d'haver de recuperar el temps perdut–; certament, la seva experiència pot ser considerada paradigmàtica pel que fa a esdevenir un dels primers escriptors de la modernitat dels quals es pot dir que han hagut de sobreposar-se a una mort intel·lectual.

En segon lloc, aquest període de la seva activitat, a banda de caracteritzar-se per ser el que fixa el que s'anomena la seva etapa de maduresa literària i novel·lesca amb la creació d'obres com ara *Memòries del subsòl* (1864), *Crim i càstig* (1866), *L'idiota* (1869) o *Els dimonis* (1872), és l'etapa en la qual la seva activitat intel·lectual es transforma novament i pren noves formes. Si la segona meitat de la dècada dels 60 és l'etapa

de les grans creacions literàries (allargant-la fins la publicació de *Els dimonis*), la primera d'elles és la que es caracteritza per ser el primer dels dos períodes de la seva vida en què les seves forces i la seva voluntat es centren decididament en la faceta publicista i periodística. En certa manera, aquests primers anys, que es materialitzen fonamentalment en dues revistes socioculturals i literàries com ho són *Temps* o *Època* i, conjuntament amb els seus primers viatges arreu del continent europeu (fet a tenir molt en compte), són els que prefiguren el to i les inquietuds d'aquestes grans obres que formen part del cànon literari occidental.

La revista Temps i el retorn a la terra

Dostoievski, que com ja s'ha vist és un animal públic en el sentit més essencial, és a dir, en el sentit instintiu, aprofita les possibilitats que li ofereix la nova conjuntura⁹⁶ per a trobar, de nou, el seu espai. El retorn de Dostoievski s'efectua, així doncs, amb les dues revistes esmentades, les quals tenen com a tret distintiu i amable que són editades pel seu germà Mikhaïl. La primera d'elles, *Temps* es publica entre els anys 1861 i 1863, i esdevé un dels mitjans a través dels quals Dostoievski –i en

---

⁹⁶ En aquest sentit, i des d'una perspectiva artística, les conseqüències de les Revolucions de 1848, són fixades d'aquesta manera per Charle i, en l'escrit present, serveixen per il·lustrar millor el context que es troba Dostoievski al retornar a Sant Petersburg:

Ya la primera mitad del siglo XIX conoció un crecimiento de la demanda cultural, unido a un creciente número de autores e instituciones que podían dedicarse a esta tarea. El auge se mantuvo no obstante dentro de unos límites modestos y con oscilaciones. Pues desde 1848 hasta 1860 sufrió una interrupción. Pero, sobre todo, se mantuvo en muchas partes de Europa dentro de un marco que procedía en lo esencial del siglo XVIII. A partir de 1860, no sólo es mucho más claro el nuevo auge, sino que hace saltar las condiciones que anteriormente enmaraban la vida cultural en la mayor parte de los países, incluso en aquellos que más lejos están aún del modelo occidental. De ese modo se produce una definitiva transformación en las condiciones en las que se ejercen las actividades intelectuales. A partir de entonces ya no hay vuelta atrás, sino que, por el contrario, se aceleran los procesos que se ponen en marcha en esta época [Charle, 2000: 83.]

menor mesura el seu germà, el qual es mereix per a si una monografia quant a la seva faceta com a home de negocis en el sentit estricto dins el camp editorial i publicista rus al segle XIX– es converteix en un dels precursors –si no el principal– del famós moviment populista de la dècada dels anys 70. Això es dona amb el corrent de pensament que conjuntament amb el seu germà –i altres col·laboradors a través de les revistes d'aquesta quinquenni– inicia i que rep el nom de *retorn a la terra*. Comprendre l'existència d'aquest fet és cabdal per a entendre no només la transcendència que tingué Dostoievski com a ideòleg rus el qual exercí una posició dominant dins el camp intel·lectual de la seva nació a través de revistes, sinó que també és útil per a poder llegir de forma atenta les seves novel·les del període; comprendre bé els fonaments d'aquest gest, que no deixa de ser el primer que duu a terme, això és, la primera acció que decideix emprendre –sense cap tipus d'innocència– en retornar a l'activitat intel·lectual després del presidi i de l'exili. Dostoievski no retorna amb la publicació d'una novel·la, sinó que retorna amb una actitud molt més compromesa en tant que considera necessari *resoldre* l'Imperi Rus. Gràcies a la relativa llibertat d'opinió i de premsa instaurades en els primers anys de regnat d'Aleksandr II, Dostoievski aprofita el periodisme per a ocupar una posició intel·lectual dominant. Citant breument un fragment de l'anunci per a la subscripció de la revista a l'any 1861, es pot veure el viratge que pren la seva carrera literària, professional i intel·lectual:

Comprendimos entonces cómo es nuestro pueblo. La desgracia es que el pueblo no nos conoce y no nos comprende. Pero ahora esta separación se acaba. La reforma de Pedro, que continuaba hasta nuestro tiempo, llegó finalmente a su límite. No se puede avanzar, no se sabe hacia dónde hay que caminar: no hay tal camino, el camino ya se recorrió del todo. Todos los que seguían a Pedro, los que conocían a Pedro, se unieron a la vida europea, pero no se hicieron europeos. Hace tiempo nosotros mismos nos reprochábamos por nuestra incapacidad de ser europeos. Pero ahora pensamos distinto. Sabemos que de ninguna manera podremos ser europeos, que no somos capaces de adquirir ninguna de las opciones de vida occidentales, vividas y elaboradas por Europa basándose en sus propios principios nacionales, ajenos y contrarios a nosotros, al igual que no podríamos llevar un vestido ajeno, confeccionado para unas medidas que no son las nuestras. Nos hemos convencido, por fin, de ser una nacionalidad distinta, sumamente peculiar, y que nuestra tarea es crear para nosotros un carácter nuevo, nuestra propia forma, natal, tomada de nuestra tierra, del espíritu del pueblo y de sus principios. Volvimos a nuestra tierra invictos. No rechazamos nuestro pasado: comprendemos su sensatez. Comprendemos que la reforma abrió nuestros horizontes, que a través de la reforma comprendimos nuestro significado futuro en la gran familia de todos los pueblos [Dostoievski, 2010: 70-71.]

Aquest fragment, tenint en compte la gran quantitat d'interpretacions de diversos fenòmens que se'n poden extreure, esdevé cabdal i

més si és té en compte que és el primer escrit publicat per Dostoievski després de més de deu anys de silenci. En primer lloc cal destacar un fet que ja no l'abandonarà en cap moment de la seva vida restant, i és l'abolició de la possible ambigüïtat del seu posicionament ideològic – quant a la seva nació, la resta del món, i la relació entre ambdues parts– mostrada en el darrer apartat. I és que mentre durà la seva mort intel·lectual, aquest escriptor rus va tenir el temps pertinent per a decidir què fou just i necessari, en darrera instància, per a ell i la resta de la població russa. Els anys de presidi i exili li permeten veure amb perspectiva la maduresa d'edat de l'activitat intel·lectual russa des dels temps de Piotr I⁹⁷ i com aquesta trajectòria ha decidit el destí, finalment, de la generació en la qual ell es troba inclòs; l'intel·lectual es defineix pel seu sentit transnacional, però també per la seva habilitat de síntesi transhistòrica. Un dels camins a través dels quals es desenvolupa i evoluciona la història de les idees a Rússia té a veure en un sentit ampli amb la vivència d'aquesta reclusió, ja no exclusiva de Dostoievski, sinó pròpia de tota la població russa. Durant el període d'aïllament forçós després de 1849, amb Europa en braços de la reacció, els intel·lectuals russos

---

97 Per a comprendre quina era la imatge que Dostoievski tenia de Piotr *el Gran* són pertinents les afirmacions fetes per Solomon Volkov:

Dostoyevsky's aesthetic judgements arose from his political and social viewpoints, primarily his total rejection of Peter the Great and his reforms. According to Dostoyevsky, Peter struck a blow against the Russian Orthodox Church -the main support of the national spirit; attacked Russian traditions; and dug a chasm between people and the educated class. Dostoyevsky considered Peter the first Russian nihilist. His wife recalled that the writer spoke passionately of Peter as if he were his worst personal enemy [Volkov, 1995: 51-52.]

amb consciència social i que van sobreviure a la tempesta, van enfocar el seu precís aparell analític cap a les veritables condicions en les quals vivia la gran majoria de russos. Rússia, que un o dos decennis abans estigué en considerable perill de quedar en permanent dependència intel·lectual de Berlín i París, es va veure obligada pel seu aïllament a desenvolupar una visió social i política pròpia (Berlin, 1978: 20). Aquesta unitat de la història del pensament rus té en l'hivern de 1861-1862 un dels moments decisius en tant que el pensament liberal, que arribava al seu punt àlgid amb la proclamació de l'abolició de la servitud, comença a oscil·lar amb el resultat real de les reformes proposades. L'antiga esquerra, amb Dostoievski formant-ne part, es desplaça cap a la dreta i els nous grups extremistes, sorgits principalment dels joves de les noves generacions, formen la nova esquerra (Carr, 1972: 87). I és que Dostoievski, afegint a aquest context la seva experiència personal, fa un viratge definitiu en quant al seu pensament social i polític (que en darrera instància, com ja s'ha vist en el capítol dedicat a l'intel·lectual rus, en tant que tret definitori, és indissociable de la faceta artística). I és aquest viratge el que esdevé característic d'ell i els seus col·legues en aquests anys dins el pensament rus i que té a veure amb aquesta moviment de retorn a la terra (és aquesta accepció del terme el que farà sorgir les arrels del populisme i el moviment cap al poble), el qual té com a característica principal la posició moderada en els debats fins al moment perennes associats a occidentalistes o eslavòfils. La seva és

una nova posició (curiosament una posició molt intel·ligent des d'una perspectiva de mercat literari i periodístic) en els afers intel·lectuals de la nació russa en tant que intenta, més que trobar el seu èxit a partir de debatre frontalment amb altres ideologies, reconciliar el panorama social i polític en tant que valorant-lo i traient-ne conclusions; si alguna cosa s'extreu de la lectura dels dos diaris en el quals Dostoievski treballa fermament a la dècada dels 60 és la seva voluntat de síntesi, de fer entendre que tant la posició occidentalista com la posició eslavòfila enquistades en les dècades dels anys 30, 40 i 50 no són més que dues cares de la mateixa moneda; Dostoievski no advoca per un retorn retrògrad al passat més remot rus, ni tampoc advoca per a aferrar-se a les veritats ètiques i morals del modern i contagiós pensament d'Occident. És en aquest punt en el qual hi ha hagut més malentesos en el moment de posicionar a Dostoievski. L'actitud més recurrent és la de situar-lo de banda dels eslavòfils per, senzillament, la seva crítica (com es veurà en les obres següents analitzades) al progrés occidental. No obstant això, una actitud que obvia la lectura atenta dels texts d'aquest període concret perd la capacitat d'entendre els matisos que aïllen Dostoievski dels eslavòfils i el tornen original. Aquest fragment mostrat es presenta com una obertura a aquesta visió moderada que aprofita les particularitats d'una banda i de l'altra, simbolitzada per la persistent intenció de retornar la mirada al poble, perduda per l'afany racional dels occidentalistes i obviada pels eslavòfils en la seva lluita cega i aferrissada contra

els valors de modernitat. Per a Dostoievski, eslavòfils i occidentalistes són ja cosa del passat, havent de cercar quelcom nou. I això consisteix a agermanar el progrés amb la tradició popular, en formar una síntesi de l'estament culte del país i el poble (Vidal, 1990: 60). En altres paraules, aquest moviment social i literari, creia que les qüestions sociopolítiques del moment havien d'ajornar-se en favor de la tasca més gran d'ajudar a forjar una nova síntesi cultural russa, que sorgís de la fusió del poble amb els seus superiors més cultivats (Frank, 1988: 35). Aquesta mirada reconciliadora s'entén millor també des d'una perspectiva literària (no es pot oblidar que *retorn a la terra* és també un corrent de pensament que influeix a generacions literàries) i és que és la literatura russa la que simbolitza millor aquesta reconciliació. En paraules d'Augusto Vidal:

Desde *El tiempo* polemiza Dostoyevski con las demás revistas sobre los temas más diversos. *El mensajero ruso* afirma que la literatura rusa es «pequeña, pobre; apenas ha empezado a vivir, apenas ha elaborado su lenguaje». Dostoyevski sostiene que Lomónosov, Pushkin, Lérmontov y Turguénev «nos dan derecho a participar realmente en la vida europea [Vidal, 1990: 62.]

Una figura com la de Puixkin és la que simbolitza millor aquesta situació ideal en tant que primer escriptor rus modern en el sentit d'apropiar-se de models literaris de la tradició occidental i al mateix temps desenvolupar no només un vocabulari propi sinó tota una mi-

tologia mitjançant la qual poder fer una tradició estrictament russa. Tal serà la posició que adoptarà Dostoievski en les dues dècades que li resten de vida i serà una posició que s'anirà tornant cada cop més complexa a partir dels anys 70.

Els articles sobre literatura russa i la qüestió europea

Així doncs, en aquest anunci de la revista *Temps* trobem una lectura que es dirigeix als afers interns de l'Imperi Rus en relació amb sí mateix. Aquesta serà una de les direccions principals d'aquesta publicació, i que queda simbolitzada amb aquesta preocupació per la falta d'entesa entre els propis russos. Però aquestes revistes també són europeistes, no en un sentit d'afiliació (com ja ha quedat clar) sinó en un sentit de projecció; hi ha una clara voluntat de situar Rússia al mapa europeu i de fer-la dialogar amb tot el que succeeix arreu. La faceta sociològica de Dostoievski es manifesta en un seguit d'escrits anomenats «articles sobre literatura russa» en els quals mostrar l'estadi més bàsic d'aquesta voluntat, que no és altra que la denuncia ja no només de la falta d'entesa entre els russos sinó la denúncia del desconeixement per part d'Europa de l'existència (en el sentit més ampli del terme) russa. La introducció a aquests escrits deixa ben clara, amb l'humor i l'ironia que li són característics, aquesta reivindicació:

Rusia es para Europa uno de los enigmas de la esfinge. Se inventará el *perpetuum mobile* o el elixir de la vida antes de que los hombres de Occidente lleguen a comprender la realidad rusa, el espíritu ruso, el carácter ruso y sus tendencias. Con respecto a esto hasta la Luna está ya explorada con más detalle que Rusia. Por lo menos se sabe que en la Luna no vive nadie mientras que en Rusia saben que vive gente e incluso que vive gente rusa. Pero ¿qué clase de personas son? Esto hasta ahora es un enigma, aunque los europeos están convencidos de habernos comprendido hace tiempo. [...] Aquellas mismas personas, las que han inventado la pólvora y han contado las estrellas en el cielo hasta tal punto que creen que pueden tocarlas con la mano, cuando se trata de Rusia son torpes [Dostoievski, 2010: 81-82.]

Aquesta inquietud que es queixa d'una actitud generalitzada, també té el seu focus d'atenció en la literatura escrita sobre Rússia, de la qual, en aquests mateixos escrits, Dostoievski diu:

Hagan el favor, abran todos esos libros escritos sobre nosotros por los diversos vizcondes, barones y sobre todo marqueses, que estaban en nuestro país de paso, libros que se han difundido en Europa en miles y miles de ejemplares. Léanlos con atención, y verán si decimos la verdad o no, si hablamos en broma o no. Y lo más curioso de todo es que algunos de esos libros los escribieron personas, sin duda, inteligentes» (Dostoievski, 2010: 82).

No només al voltant d'aquestes pàgines es troben anàlisis dels assumptes interns i de les conjuntures externes, sinó que també, Dostoi-evski, en aquestes argumentacions, fa ús de les debilitats europees i les transforma en trets positius per a la nació russa:

Sí, creemos que la nación rusa constituye un fenómeno extraordinario en la historia de toda la humanidad. El carácter del pueblo ruso es tan distinto al del resto de los pueblos europeos actuales, que los europeos no lo han comprendido, o lo entienden al revés. Todos los europeos van hacia un mismo fin, a un mismo ideal, es indiscutible. Pero todos ellos están divididos entre sí por intereses terrenales, se excluyen unos a otros hasta lo irreconciliable y cada vez se dispersan más por caminos distintos, apartándose de la senda común. [...] Supongamos que tengan razón, en parte, en el sentido de que estas exclusividades, esta rivalidad recíproca, esta reserva extremada de todos, esta esperanza orgullosa en sí mismos, dé a cada uno unas fuerzas gigantescas para luchar contra los obstáculos que se les presenten en su camino. Pero también estos obstáculos se agrandan y multiplican más y más. He ahí la causa de que los europeos no comprendan a los rusos en absoluto y califiquen de falta de personalidad esa grandísima peculiaridad de su carácter. [...] El ruso no tiene esa torpeza, esa impenetrabilidad, esa rigidez del europeo. El ruso convive con todos y se identifica con todo. Compadece con lo humano sin distinción de nacionalidades, de sangre, de fundamentos. Encuentra e inmediatamente admite la racionalidad en todas las cosas, siempre que tengan interés para la

humanidad, aunque sea poco. *El ruso posee el instinto de la universalidad humana* [Dostoievski, 2010: 95-96.]

La cursiva no és feta per l'autor; en el que creiem que és un estadi avançat, aquest terme (el de l'universalitat) apareix amb força en l'ideari dostoievskià. És en el capítol següent on tindrà un paper determinant en tant que cabdal a l'hora d'intentar esbossar una síntesi definitiva del seu pensament, i és per això que en aquest punt no serà tractat, però sí que se'n pot fer un comentari pertinent amb un aspecte concret del que s'ha dit fins ara: Dostoievski està prefigurant el que des de la teoria i la crítica literària –tal com s'ha mostrat breument en el primer capítol– esdevé un dels trets definitoris de l'intel·lectual rus. Aquesta universalitat, de pensament però també d'acció, ben bé pot ser la base de l'actitud unitària de l'intel·lectual rus en tant que constantment viu a l'aparador del món, tal com s'ha exemplificat anteriorment amb una referència de Berlin, en tant que les accions en la vida i en l'art són indissociables. Aquesta idea de compromís universal és sens dubte una de les característiques úniques de l'intel·lectual rus, segons Berlin:

It is accused of confusing art with life, and thereby derogating from the purity of art. Whether these Russian critics did perpetrate this confusion or not, they introduced a new attitude towards the novel, derived from their particular outlook on life. This outlook later came to be defined as that peculiar to

members of the intelligentsia – and the young radicals of 1838-48, Belinsky, Turgenev, Bakunin, Herzen, whom Annenkov so devotedly describes in his book, are its true original founders. ‘Intelligentsia’ is a Russian word invented in the nineteenth century, that has since acquired worldwide significance. The phenomenon itself, with its historical and literally revolutionary consequences, is, I suppose, the largest single Russian contribution to social change in the world [Berlin, 1978: 116.]

Grand Tour: notes i impressions

No és casual que Dostoievski comenci a fer menció directa de «l'home europeu» només a partir d'aquest decenni. En el moment de la publicació d'aquest primer diari entre els anys 1861 i 1863, aquest escriptor moscovita comença a viatjar per Europa –en part per desig personal; en part per escapar dels creditors–. Durant l'any 1862 va poder copsar fugaçment el gruix central d'Europa amb estades a Berlín, Dresden, París, Londres, Ginebra, Florència, Milà, Venècia i Viena. D'aquesta estada en sortirà un recull de memòries i experiències sota el nom de *Notes d'hivern sobre impressions d'estiu*, publicat l'any 1863 a *Temps* poc abans de la seva clausura. Aquest text, que continua la tradició de llibres de viatges en territori rus –extensa ja en el temps però en comptagotes–, no fa més que confirmar les seves intuïcions; després de dècades de llegir sobre Europa finalment és capaç de veure-la amb els seus propis ulls i el resultat és profundament desolador; llegint *Notes d'hivern* un se n'adona de la mescla entre decepció, enveja i malestar

que visqué durant aquesta estada per les grans ciutats europees. En paraules de Volkov:

Dostoyevsky had been to London, Paris, and Berlin. Those metropolises had horrified him, and he was disgusted to find similar traits in Petersburg. He hated bourgeois Europe, and so he rejected the necessity of a “window into Europe”, as Petersburg’s apologists portrayed it. It was a window, Dostoyevsky said, through which the Russian elite looked at the West and saw all the wrong things [Volkov, 1995: 52-53.]

El seu contacte amb les nacions d’Europa no l’entusiasma. Al contrari: a tot arreu troba falsos convencionalismes, mesquina satisfacció i una espantosa misèria. Europa s’havia enfonsat en el materialisme. Davant d’aquesta experiència, Dostoievski –encara més– retorna la mirada cap al seu poble⁹⁸, en el qual creu descobrir i corroborar que tenen virtuts úniques, certament enemigues del nefast materialisme europeu (Vidal, 1990: 67-68). A continuació un magnífic fragment d’una circumstància esdevinguda durant el seu pas per la ciutat de Colònia i que resumeix algunes de les tensions d’aquest període:

---

98 «Durante su estancia en Europa, la lectura de los periódicos rusos fue para el novelista como un cordón umbilical que le transfundía su esencia nacional, de la que se alimentaba su obra, hasta el punto de modificar sus proyectos literarios; una vez en Rusia, Dostoyevski sería un notable polemista en los frentes abiertos de lucha ideológica, defendiendo positivamente, en nombre propio, varios argumentos aparecidos ya en sus novelas» (Alcoriza, 2005: 51-52).

The second circumstance which infuriated me and made me unfair was the new Cologne bridge. The bridge, of course, is magnificent, and the city has a right to be proud of it, but I felt that it was too proud. Needless to say, I immediately became angry about this. Besides, the penny collector at the entrance to the wondrous bridge had absolutely no right to take from me that reasonable toll, looking at me as if he were collecting a fine for some unknown offense I had committed. I do not know, but it seemed to me that this German was throwing his weight around. “He probably guessed that I am a foreigner and a Russian at that”, I thought. His eyes, at least, were all but declaring, “You see our bridge, miserable Russian; well, you are a worm before our bridge and before every German because you do not have such a bridge”. You will agree that this is offensive. The German, of course, never said any such thing, and perhaps it never entered his mind, but that does not matter: at the time I was so certain that this was precisely what he meant to say that I finally flew into a rage. “The devil take you”, I thought. “We invented the samovar too ... we have journals ... we do things officers do ... we have ...” In a word, I was infuriated, and, after buying a bottle of *eau de cologne* (which I could not avoid), I immediately skipped of to Paris, hoping that the French would be much nicer and more entertaining [Dostoievski, 1997: 4.]

Aquesta narració segueix una línia similar que més tard, a través de les *Memòries del subsòl*, serà desenvolupada amb el Palau de Vidre de la Gran Exposició de 1851 a Londres. En totes dues situacions, l'arquitect-

tura assenyalada i la seva perfecció és el que vehicula l'argument. Aquest fragment mostra la denúncia per part de Dostoievski de, d'entrada, la vanitat de la ciutat de Colònia per la majestuositat del seu nou pont. Aquest concepte de vanitat occidental, serà freqüentment desenvolupat en creacions literàries posteriors seves, mostrant com el fonament d'aquesta és la l'autopercepció d'una perfecció moral. A banda del sentiment de marginació constant en tant que rus, Dostoievski continua, en aquest text, fent ús del mirall per a definir i valorar la seva nació; és una constant a *Notes d'hivern* el fet de ser incapaç de valorar qualsevol experiència sense fer-ne una comparativa amb l'equivalent rus. El sentiment encobert d'inferioritat és notori. Curiosa és la nota final que recorda i evoca les imatges petersburgueses descrites per Dostoievski a novel·les com *Pobra gent* o *El doble*, on el protagonista és incapaç de no cedir a la força comercial i mercantil de les grans ciutats europees les quals sabotegen l'autopercepció d'integritat i posen en conflicte l'instint i la racionalitat de l'home («after buying a bottle of eau de Cologne, which I could not avoid»). Dostoievski, com mostra a les seves novel·les urbanes, denigra el model ciutadà modern, però no pot evitar formar-ne part. Poc després de la publicació d'aquest llibre de viatges, es donà a Rússia l'aixecament polonès de gener de 1863, el qual creà un clima repressiu en les lletres i la cultura russa, provocant que el varem de la censura retornés a estadis previs similars als del regnat de Nikolai I. Aquest fet, juntament amb un article escrit per Nikolai Stràjov –col·laborador

habitual de *Temps*– en relació al conflicte polonès-rus i posicionat en defensa de la integritat russa però escrit de forma maldestra⁹⁹, varen provocar el tancament de la revista per part de les autoritats. El bagatge de la revista durant aquests dos anys de vida és notori: deixant de banda els propis articles ja esmentats d'intricada relació cultural, social i política, i a banda de publicar aquest llibre de viatges, la revista *Temps* és també el lloc en el qual Dostoievski publica el que es poden considerar les primeres memòries de presó a Rússia¹⁰⁰.

---

99 «Unfortunately for *Time*, this target turned out to be an article by Strakhov which, although intended as a public avowal in favor of the Russian cause, was written in such tortuous and elusive terms that it could easily be misread as a justification of the desperate Polish revolt» (Frank, 1988: 211).

100 Seguint el precepte de Frank:

Prison memoirs have become so familiar to us (and Russian literature is now, alas! so rich in examples of them) that one tends to forget it was Dostoevsky who gave his country the first masterpiece of this kind. But so it was: his *House of the Dead* created the genre in Russia, thus responding to an immense and apprehensive curiosity concerning the conditions of life of those “unfortunates” (as they were invariably called by the commonfolk) who ran afoul of the state, especially those convicted of political rather than common-law crimes [Frank, 1988: 213-214.]

La revista Època i la crítica al progrés

Si l'aventura de *Temps* resulta fructífera, no ho és menys l'aventura de la revista *Època*, tot i que aquesta fou més fugaç ja que només existí durant els anys 1864 i 1865 (la seva clausura es dona poc després de la mort del seu germà Mikhaïl, de la seva dona Maria i del seu infatigable col·laborador Apol·lon Grigoriev; la devastació moral i l'ofegament econòmic (cal recordar que aquesta segona revista també és propietat de Mikhaïl i la seva mort provoca l'endeutament massiu de Dostoievski) duen al inevitable tancament de la revista. No obstant això, la importància d'aquesta revista és gran en tant que és la que acull la publicació de *Memòries del subsòl* l'any 1864. Aquesta és la primera de les novel·les de Dostoievski que fixa i sistematitza les experiències viscudes i l'acumulació ideològica dels darrer 5 anys, els primers des de la tornada a Sant Petersburg. Des d'un punt de vista intel·lectual, aquesta narració suposa un cop de puny sobre la taula en tant que esdevé un dels escrits més polèmics de la segona meitat del segle XIX a Rússia i al món en

un sentit de crítica al procés modernitzador. Aquesta crítica es dirigeix contra tota concepció de la vida que consideri la raó com a criteri principal; Dostoievski es revela contra el positivisme, contra el racionalisme científic i el científisme, contra el socialisme utòpic, contra les instruccions i classificacions il·lustrades, contra el mite i la idea de progrés (Djermanovic, 2006: 110). La lectura atenta d'aquest llibre permet desglossar-lo en la materialització del que per a Dostoievski és aquest procés de modernitat i quin és el subjecte que el viu -i pateix-. Així doncs, el procés en sí, és simbolitzat a través del ja mencionat Palau de Vidre que Dostoievski veié en el seu primer viatge europeu. L'elecció d'aquesta construcció arquitectònica no és innocent i té un doble motiu. En primer lloc, és la seva singularitat i la seva transcendència el que fan que Dostoievski l'escolleixi; lluny d'haver estat dissenyat seguint un àrid càlcul matemàtic, el Palau de Vidre es, de fet, l'edifici més aventurat i visionari de tot el segle XIX. Només el pont de Brooklyn i la torre Eiffel, una generació més tard, poden ser comparables a la seva expressió lírica de les possibilitats d'una era industrial (Berman, 1988: 241). En segon lloc, cal mencionar que aquest emblemàtic edifici ja havia estat treballat intel·lectualment per Nikolai Txernitxevski a la seva novel·la *Què fer?*. Quin és l'interès que podia tenir Dostoievski a expressar el seu descrèdit de la modernitat en base a un edifici que havia esdevingut emblemàtic a Rússia gràcies a la figura de Txernitxevski? El motiu fou doble: en primer lloc, Txernitxevski esdevé una de les figures cabdals de la franja

revolucionària a la dècada de 1860 pel seu pensament radical i basat en el socialisme utòpic; per a Txernitxevski el Palau de Vidre fou la confirmació de la possibilitat d'aquest socialisme basat en el progrés; la utopia deixa de ser tal amb la realització d'aquest edifici. Per a Txernitxevski, aquesta estructura representa el primer indici del que hauria de ser l'esplendorosa encarnació visual de la utopia socialista del futur, l'objectiu manifest de totes les aspiracions humanes (Frank, 1988: 289). Com es veurà a continuació, doncs, la representació feta per Txernitxevski d'aquest edifici esdevé l'objectiu en el punt de mira dostoiévskià per a voler imposar la seva visió particular i totalment diferent de que proposa aquell. En segon lloc, el Palau de Vidre esdevé doblement útil ja que no només serveix per a entrar en un debat estètic, social i polític amb Txernitxevski, sinó que també serveix per a reforçar la seva publicació, és a dir, la seva revista. Tal i com s'ha mencionat, *Memòries del subsòl* es publica a la revista *Època*, la qual es presenta com una successora de l'aniquilada revista *Temps*. La primera d'elles, pugna a cada volum per mantenir l'estatut a través de lluites ferotges amb les principals revistes de la ciutat de Sant Petersburg. Una d'elles, titulada *El contemporani*, esdevé, per posició ideològica i per volum de subscriptors, un rival principal de *Temps* i de *Època*. Aquesta revista, de caire molt més liberal que les editades i publicades pels germans Dostoiévski, té en el seu editor en cap entre els anys 1853 i 1862 la figura de Txernitxevski (que succeeix a Belinski en la posició i és succeït per Nekrasov), el qual veurà publi-

cada la novel·la *Què fer?* en aquesta revista. És amb això que s'entén que la introducció de l'afer del Palau de Vidre a *Memòries del subsòl* no és només un gest de reivindicació que es pot incloure dins la història del pensament de les idees russes sinó que és també un clar gest intel·lectual en tant que posicionament específic per a dominar el mercat literari en l'àmbit de les revistes. A través d'aquest gest, la revista *Època* «parla» i diu que el seu és un lloc preminent dins el camp intel·lectual el qual inclou la circulació de revistes literàries i socials i, en un gest d'intel·ligència comercial, es situa com a successora de la revista *Temps* en tant que els seus conformadors són els mateixos i en tant que la directriu ideològica és la mateixa, però també es situa com a successora per tal d'intentar mantenir el gruix de subscriptors (la revista *Temps* arribà es disputà el rang de revista més influent amb *El contemporani*) i així, d'algun forma, intentar salvar l'èxit comercial que estava tenint la primera de les dues revistes i que només va ser arrabassat per la censura.

Cientificitat i racionalisme

Així doncs, què n'opina Dostoievski d'aquest Palau de Vidre? Quines conseqüències té la seva realització? Com afecta l'urbanita de classe mitjana en el seu horitzó diari? Com es relaciona amb el procés modernitzador?:

Entonces –todo eso lo dirán ustedes– entrarán en vigor las nuevas relaciones económicas, completamente preparadas y calculadas con tal exactitud matemática, que al momento desaparecerá cualquier posible interrogante, precisamente porque para éstas, siempre habrá una multitud de respuestas. Para aquel entonces, será cuando se termine de construir el Palacio de Cristal. Y será cuando... Bueno, resumiendo, llegará volando el pájaro Kagú. Claro está, que nunca podría garantizarse (eso lo digo yo) que para entonces, no se aburriera excesivamente el hombre (¿pues qué haría él, cuando todo estuviera perfectamente calculado conforme a la tabla?) a cambio de que todo marchara con extraordinaria cordura [Dostoievski, 2003: 88.]

La famosa fórmula del «2+2=5» promulgada per el narrador de *Mèmories del subsòl* denota i condemna la perillositat de dur el món cap al principi fonamental i fonamentador de la funcionalitat, i és el que el Palau de Vidre encarna. Sens dubte aquesta és una crítica que adverteix de la perillositat d'anul·lar tota vida basada en el sentiment en detriment d'una vida purament intel·lectual, en aquest cas en un sentit de refinament de l'intel·lecte a partir d'uns principis legitimadors basats en el progrés i la ciència¹⁰¹. Com ja s'ha esmentat, Dostoievski, a banda d'atacar el progrés –bàsicament occidental– a partir de l'exemple emprat per l'editor de *El contemporani*, aprofundeix en la relació d'aquest amb l'home que el viu. És en aquest moment que apareix de nou la transcendència de Dostoievski per a la història de la literatura en tant que precursor:

Les diré solamente que muchas veces quise convertirme en un insecto. Pero ni siquiera eso logré. Les juro, señores, que tener exceso de conciencia es una en-

---

101 Hosking, buscant en aquest període les arrels de les reflexions de la darrera etapa vital de Dostoievski (analitzades en el següent capítol) i en consonància amb la ideologia dels integrants de *retorn a la terra*, sintetitza:

El San Petersburg que Dostoyevski describe en sus novelas es un hervidero de racionalidad occidental, burocracia y avaricia, donde un individuo desarraigado y solitario como Raskólnikov puede decidir que es legítimo asesinar a una anciana prestamista cuya vida considera inútil y cuyo dinero necesita para pagar sus estudios. Contra esta moral de pesadilla, Dostoyevski contrapone la de la comunidad campesina basada en la corresponsabilidad y el cristianismo ortodoxo: los campesinos rusos pueden ser unos borrachos y unos blasfemos, pero conservan la humilde fe y el espíritu de comunidad que el Occidente había perdido hacía mucho tiempo. El escritor estaba convencido de que Rusia podía salvar a la humanidad mediante la afirmación de su modesta y piadosa moral. En la columna que escribía regularmente para un periódico intentaba promover la guerra contra el Imperio otomano para reconquistar Constantinopla y hacer renacer la Segunda Roma como capital rusa [Hosking, 2014: 121.]

fermedad; una enfermedad real y completa. Y para una vida corriente, le bastaría al hombre con tener una conciencia ordinaria, que fuera la mitad, e incluso una cuarta parte de la porción que le ha tocado en suerte vivir al desarrollado hombre de nuestro desgraciado siglo XIX; un hombre, al que por añadidura, le ha tocado la desgracia de vivir en Petersburgo, la ciudad más abstracta de todo el globo terráqueo. (Porque las ciudades, suelen ser intencionadas o no intencionadas.) [Dostoievski, 2003: 72.]

Aquest fragment seleccionat sens dubte pot ser considerat com un precursor de la imatge de l'animal ja sigui com a quelcom útil per a repensar el tret diferencial de l'home, la seva consciència (Friedrich Nietzsche), o bé ja sigui per a mostrar fins a quins límits es veu abocat l'home en una època en què es percep de forma quasi bé esquizofrènica i delirant (Franz Kafka). En el cas present, es tracta de les dues modalitats i és que per a Dostoievski l'animal –en aquest cas qualsevol insecte– és la taula de salvació intel·lectual davant d'aquest excés d'humanitat –que no d'humanisme– en tant que consciència viciada pel seu propi ús. En paraules de Steiner:

Porque desde las *Memorias* sabemos que la parte de insecto gana terreno a la parte humana. En la antigua mitología había hombres que eran semidioses; la mitología postdostoievskiana pinta cucarachas que son semihombres [Steiner, 2002: 125.]

En aquest sentit, no és casual que la següent obra escrita i publicada per Dostoievski, *Crim i càstig*, tingui la lliçó moral que té com a final; el protagonista, Rodion Raskólnikov, el qual ha patit fins a les màximes conseqüències –l’homicidi– els perills i l’abisme que suposa l’amenaça implícita en la imatge del Palau de Vidre –i que dona peu a aquestes actituds nihilistes–, només experiència un renaixement espiritual un cop és eliminat dels confins sufocants de Sant Petersburg i és traslladat a Sibèria en qualitat d’exiliat, lluny de l’amenaça moderna (Rzhevsky, 2002: 124).

Fulletons, revolució i literatura

El periodisme per a Dostoievski no només fou una finalitat intel·lectual material; la participació i la publicació en diaris i revistes com a mitjà de subsistència i com a mitjà de guany simbòlic –en termes de capital– esdevingueren només una part de l'espectre. Per a Dostoievski el periodisme va ser això, però també va ser una font d'inspiració artística. Aquest escriptor fou un dels precursors a la Rússia del segle XIX que va entendre –dins d'una problemàtica englobada en qüestions de genericitat– i que va saber adaptar aquests mitjans escrits com a quelcom fonamentador de l'artisticitat del camp literari. És en aquest sentit amb el qual es pot continuar comprenent aquesta *simbiosi* de l'art i la vida; de l'home lletrat i el professional; de l'artesà i el ciutadà; això és, de l'escriptor i l'intel·lectual. Dostoievski no va teatralitzar assassinats de la història o de la llegenda. Va extreure el seu material, amb tot detall i precisió, de crims contemporanis, de la classe de *faits divers* amb els quals Stendhal va fonamentar *El roig i el negre*. Dostoievski era un de-

vorador de diaris; la dificultat d'obtenir diaris russos a l'estranger és un tema recurrent a les seves cartes. El que l'art de l'historiador era per a Tolstoi, ho fou el periodisme per a Dostoievski. Trobava a la premsa una confirmació de la seva pròpia visió hostil de la realitat (Steiner, 2002: 150). Aquestes afirmacions es reforcen quan s'analitza i es té en compte una de les obres que culmina en certa manera totes les pràctiques literàries i intel·lectuals que Dostoievski duu a terme a la dècada de 1860. La publicació d'*Els dimonis* l'any 1872 suposa per a Fiodor Dostoievski la publicació d'una obra que conjuga en la seva totalitat material ideològic actual –els personatges d'*Els dimonis* serveixen per a endinsar-se en tres grans temes metafísics del llibre: l'amoralisme, l'ateisme i el nihilisme, mitjançant els quals Dostoievski contempla la relació existent entre Rússia i Occident (Djermanovic, 2006: 173)–, successos extrets de les situacions socials de la seva nació o querelles amb altres escriptors amb els quals pugna per la preeminència intel·lectual. I és que *Els dimonis*, fent-ne un símil, esdevé l'obra amb la qual Dostoievski es converteix en l'Homer rus; és aquesta una obra que no només esdevé material dèlfic en tant que prefigurador de la Rússia revolucionària, sinó que es un artefacte artístic que es transforma en l'enciclopèdia literària per als russos contemporanis a Dostoievski mitjançant la qual comprendre la realitat del seu temps; mitjançant la qual aprendre coses útils, virtuts, però també a través de la qual veure i entendre els límits i els abismes de diversos camins ideològics. Moralment, és una

obra que causà impacte entre la societat russa de la dècada de 1870 esdevenint, donada la seva heterogeneïtat –que no exempta de cohesió i rigor– un lloc comú mitjançant el qual informar-se, formar-se i, fins i tot, reformar-se.

En primer lloc, *Els dimonis* suposa una intervenció intel·lectual basada en la ficció d'un succés denominat *el cas Netxàiev*, ocorregut l'any 1869. Serguei Netxàiev fou un dels revolucionaris russos nihilistes més influents de la segona meitat del segle XIX. Membre dels famosos cercles clandestins -els quals estaven formats, en aquesta dècada, en gran part per estudiants universitaris- i instigador d'un d'ells –amb la notorietat que aquest fet comporta–, decideix resoldre la vida d'un exmembre del grup anomenat Ivànov –exclòs per confrontacions relatives als mètodes d'activisme social– comandant el seu homicidi. Donada la seva proximitat mediàtica amb figures com Bakunin, el poeta Ogariov (per amistat) o Herzen (per enemistat), el cas de l'assassinat i la posterior caça de bruixes dels membres del cercle perpetrador va ressonar per tot l'Imperi Rus i per tota Europa (Dostoievski es va informar del cas en una de les seves sortides de l'Imperi per a intentar sanejar les seves finances o per a empitjorar-les encara més jugant a la ruleta). Per a conformar el seu relat, Dostoievski va fer servir relats personals, notícies dels diaris, la propaganda que va trobar per Europa i posteriorment tots els nombrosos documents publicats en relació al judici dels seguidors de Netxàiev

a Sant Petersburg. Amb aquest fet es pot ja prendre certa distància i començar a veure l'abast i la progressió de l'activitat intel·lectual d'aquest escriptor; de la primerenca narrativa urbana en la qual mostra de forma simbòlica una ciutat paradoxal i crítica per als seus habitants, s'arriba a una intervenció social amb la forma novel·la com a mitjà expositiu.

Aquest relat esdevé transcendent també perquè ideològicament és un diàleg des de la maduresa artística i vital amb el context que visqué a la dècada dels anys 40 però reencarnats en noves formes; predomina per sobre de totes la revolucionària i la seva banda més radical i extrema, la que és considerada, bàsicament, nihilista. Des d'aquest punt de vista, el de la preeminència d'aquest nihilisme –que més tard evolucionarà cap al populisme– en la novel·la, l'elecció de l'escenari d'*Els dimonis*, un petit poble a on la tranquil·litat d'un ambient provincià es veu alterada per la infiltració d'aquestes idees nihilistes, confirma aquesta tesi en tant que els populistes dels anys 60 i 70 van promoure la ja sabuda mirada cap al camp (Djermanovic, 2006: 155); en aquest sentit, aquesta és una de les poques ocasions en les que Dostoievski no situa les seves obres en l'espai urbà. En aquest sentit, en el de l'ocupació de l'espai, és interessant notar una direcció que la majoria dels seus escrits de la dècada dels 60 i 70 prenen: la de l'abundància de morts i homicidis i una sensació de conflicte general. Quan Bakhtín –com ja s'ha mencionat anteriorment– parla de la preeminència de l'espai per sobre del temps

en l'obra dostoiievskiana, és possible repensar aquest fet, el de les situacions extremes, en aquest mateix sentit. El desenllaç d'*Els dimonis* apareix prefigurats en les novel·les anteriors. En Dostoievski, la majoria de les grans escenes col·lectives es resolen en visions de caos. A *Crim i càstig* és l'extraordinari banquet fúnebre en honor a Marmelàdov. A l'*Idiota* són les grans escenes de la vil·la de Lebedev, o el concert públic interromput per l'entrada de Nastàsia i la bofetada al príncep Mishkin. Dostoievski se sent sempre obsessionat per el mateix espectacle (Girard, 1985: 252). En aquesta novel·la, la pràctica totalitat dels seus protagonistes moren, es suïciden o són assassinats. Aquesta constant, la de la resolució espacial dels fets per sobre de la resolució temporal, és a dir, la resolució dels fets només en forma de conflicte i coexistència no és només una constant en la narrativa de Dostoievski sinó que ho és, en general, de tota la literatura russa. Un exemple n'és *Guerra i pau* de Lev Tolstoi a on els moments culminants de la narració es donen en conflictes bèl·lics a on el príncep Andrei *comprèn* finalment el seu temps, o la famosa escena de la cacera de llebres a on la Rússia rural i la Rússia moderna s'ajunten en la figura de Natasha. Aquesta successió de fets permeten idear que les activitats intel·lectuals russes tenen la característica de ser treballades segons un model paradigmàtic i exemplar de coexistència i interacció, seguint els termes de Bakhtín. És aquesta la manera amb la qual Dostoievski decideix presentar les seves intervencions socials mitjançant les novel·les i *Els dimonis* és possiblement l'obra culminant en aquest sentit.

De nou: la interacció i el conflicte esdevenen, doncs, un tret característic de l'activitat intel·lectual russa al segle XIX.

Arcaics i moderns: una querella

La importància i la preeminència del moviment radical, tal i com s'ha dit, és una de les ramificacions d'una problemàtica més gran que té com a centre neuràlgic la disputa entre les ja dues generacions intel·lectuals (cal recordar l'esmentada distinció característica entre intel·lectuals i *intelligentsia*). Aquesta disputa, que se sol denominar senzillament la disputa entre els pensadors russos dels anys 30 i 40 i els pensadors russos dels anys 60 i 70, és el fons comú de totes les tensions aparegudes en aquesta novel·la. Novament, aquest gest de problematitzar qüestions que al cap i a la fi són de debat nacional, de definició d'una nació, no és totalment circumstancial; tota literatura russa del període és un constant debat amb tot el corpus restant del camp literari. En aquest sentit, *Els dimonis*, esdevé una de les darreres estocades d'una querella entre dos escriptors que des dels anys 40 mantenen un debat obert a nivell professional i fins i tot personal; en aquest cas ens referim a Dostoievski i a Turguénev. Aquest darrer és un personatge recurrent a *Els dimonis*,

sota el nom de Karmazinov. Tal és la descripció que en fa el narrador de la novel·la:

De Karmazinov se contaba que estimaba sus relaciones con gente de campañillas y con la alta sociedad casi más que su propio espíritu. Se decía que si se topaba con usted, pongamos por caso, se mostraba amable, lo atraía y cautivaba con su sencillez, sobre todo si le era usted útil para algún motivo y, por supuesto, si llevaba por delante una buena recomendación. Pero si estando con él se presentaba un príncipe, una condesa o cualquier persona que le infundiese temor, consideraba deber sagrado desentenderse de usted de la manera más ofensiva, como si fuera usted un guiñapo, una mosca, antes de que tuviera usted tiempo de alejarse; y juzgaba con perfecta seriedad que tal proceder era correcto e impecable en sumo grado. No obstante el pleno dominio que de sí tiene y su perfecto conocimiento de los buenos modales, su vanidad llega a tal extremo de histeria que no logra disimular su hipersensibilidad de autor incluso en los círculos sociales que se interesan poco por la literatura. Si por ventura alguien se muestra indiferente hacia él, se ofende morbosamente y procura vengarse [Dostoievski, 2011a: 63.]

La crítica i ridiculització de Turguénev a *Els dimonis* és una resposta a la novel·la *Fum* d'aquest darrer, escrita l'any 1867 i en la qual Turguénev desenvolupa un sistemàtic i demolidor atac contra la cultura russa en un sentit ampli i en la qual nega a Rússia tota predestinació

messiànica i sosté que tots els pobles han de progressar per el mateix camí, el de la civilització (és a dir: el d'Occident) (Vidal, 1990: 93). La novel·la en conjunt és també una resposta a un encontre que els dos russos varen tenir a Alemanya (a on la novel·la *Fum* és un dels temes principals). Dostoievski, en la seva correspondència amb Apolon Maikov, en una carta datada el 16 d'agost de 1867, relata així el que el mateix Turguénev opinà sobre la seva pròpia creació literària:

He told me himself that the leading idea, the point at issue, in that book, is this: "If Russia were destroyed by an earthquake and vanished from the globe, it would mean no loss to humanity it would not even be noticed." He declared to me that that was his fundamental view of Russia [Dostoievski, 2006: 115.]

A tal situació, que Dostoievski no pogué tolerar, comenta posteriorment al seu col·lega Maikov:

I've noticed that Turgenev and for that matter all who live long abroad have no conception of the true facts (though they do read the newspapers), and have so utterly lost all affection and understanding for Russia that even those quite ordinary matters which in Russia the very Nihilists no longer deny, but only as it were caricature after their manner these fellows cannot so much as grasp. Amongst other things he told me that we are bound to crawl in the dust before

the Germans, that there is but one universal and irrefutable way that of civilization, and that all attempts to create an independent Russian culture are but folly and pigheadedness. He said that he was writing a long article against the Russophiles and Slavophiles. I advised him to order a telescope from Paris for his better convenience. “What do you mean?” he asked. “The distance is somewhat great”, I replied; “direct the telescope on Russia, and then you will be able to observe us; otherwise you can’t really see anything at all.” [Dostoievski, 2006: 117.]

Aquesta querella, però, amb *Els dimonis* com a fet transversal, no està conformada només per el debat de la possibilitat d’occidentalitzar Rússia; el nihilisme imperant en la novel·la és el segon dels grans debats dins d’aquesta confrontació entre aquests dos escriptors. Això s’explica si es té en compte una altra de les novel·les de Turguénev, probablement la més citada, *Pares i fills*. Aquesta, és considerada l’obra que plasma per primera vegada el terme i li dona una operativitat essencial que més tard en faran ús els radicals de les darreres dècades del segle XIX. *Els dimonis* esdevé un exercici intel·lectual per a debatre amb les propostes ideològiques proposades per Turguénev; Dostoievski, davant l’èxit aclaparador d’aquesta obra, havia d’escriure el seu *Pares i fills* en tant que aquesta novel·la esdevingué, per el desenvolupament dels esdeveniments socials i polítics a Rússia, l’obra mitjançant la qual es pogué entendre en gran part la realitat russa. Dostoievski, doncs, també lluità contra això en escriure *Els dimo-*

*nis*¹⁰². Aquesta fou, doncs, una querella ideològica però també fou una querella que tingué en les seves arrels una lluita per el prestigi simbòlic i per la preeminència en el camp intel·lectual.

Fins aquí aquesta breu descripció d'una segona etapa en l'evolució intel·lectual i com a intel·lectual de Fiódor Dostoievski. Aquesta dècada aquí analitzada és la dècada en la qual aquest escriptor mostra una major activitat en quant a disposició de diferents pràctiques literàries i professionals. Ja sigui per subsistència o per inquietud intel·lectual, aquests intensos anys per a Dostoievski suposen la seva primera aproximació al camp editorial de la mà del seu germà (no serà fins poc després de finalitzar *Els dimonis* que Dostoievski per primera vegada durà les regnes d'una publicació –a excepció dels mesos intermitents posteriors a la mort del seu germà, en relació a la revista *Època*–); suposen viatges arreu d'Europa que es comptabilitzen per anys si resten sumats i que suposen la confirmació d'unes intuïcions i que es materialitzen en el ja esmentat llibre de viatges; suposen l'escriptura d'unes memòries concentracionàries que situen a Dostoievski com a innovador en quant a gèneres literaris a Rússia; suposen, mitjançant les *Memòries del subsòl*

---

102 És interessant la lectura que en fa Eugène-Melchior de Vogüé, de la progressió d'aquests fets: «Le grief secret, impardonnable, était celui-ci : Tourguénef avait le premier deviné et traité le grand sujet contemporain, le nihilisme ; il se l'était approprié dans une œuvre célèbre, Pères et fils. Mais, depuis 1861, le nihilisme avait mûri, il allait passer de la métaphysique à l'action ; Dostoïevsky écrivit les Possédés pour prendre sa revanche ; trois ans après, Tourguénef relevait le défi en publiant Terres vierges» (de Vogüé, 1892: 261).

una de les obres que fonamenta l'existencialisme i eleven a aquest escriptor pràcticament a la condició de filòsof; suposen, en darrer lloc, la creació d'una obra literària que es pressuposa una mena d'enciclopèdia social, cultural, històrica i política a través del diàleg i confrontació amb escriptors, corrents de pensament i moviments activistes de la Rússia de la segona meitat del segle XIX. És només a través de l'entesa d'aquesta dècada heterogènia el que permet plantejar-se l'activitat d'aquest escriptor en la darrera dècada de la seva vida. La mostra i l'entesa d'aquestes diferents pràctiques intel·lectuals dutes a terme –i és això el gran tret definitori d'aquesta dècada prodigiosa dels 60–, com es veurà a continuació, són el que permeten interpretar una figura que esdevé no només consagrada sinó intocable; la reverència és comuna independentment del sector social que faci ús de la seva figura o de la seva narrativa i escriptura periodística. Tal i com descriu Frank:

Dostoevsky, in any case, still had nine more years left to live; and these years would be, if not as extraordinary in a literary sense as the six preceding, remarkable enough in their own way. For the lonely expatriate who had lived from hand to mouth in Europe, eagerly awaiting letters from home to keep in touch with Russian culture, would in a few years find himself the most important public voice in his country, whose every word was eagerly anticipated, commented on, and argued about [Dostoievski, 1995: 499.]

A continuació es podrà comprovar, dins un nou període en la seva carrera com a escriptor, quines són les transformacions que es donen en la relació que manté amb l'Imperi Rus, els diferents estrats socials d'aquest, la relació que manté amb la resta d'Europa, així com les obertures que proposa en relació a dialogar amb altres continents com l'asiàtic. Lluny d'esgotar la seva originalitat en aquests sentits, des d'una perspectiva de figura intel·lectual es podrà comprovar de quina manera i mitjançant quins mecanismes és possible el que Frank fixa; és a dir, que Dostoievski es converteixi en la veu d'una nació i que aglutini totes les forces socials del país, o, si més no, la seva simpatia. És en base a tots aquests sentits amb el que es podrà copsar, finalment, com és possible que en menys d'un quart de segle, aquest escriptor passi d'ésser quasi bé afusellat per traïdor a la pàtria a ser justament l'enarborador i el guia –en una conjugació excepcional d'art i societat– del que ha d'esdevenir la seva nació.

CONSAGRACIÓ I POSTERITAT
(1873 – 1881)

Un precedent (II): Ivan Turguénev

La dècada dels anys 70 del segle XIX suposa el principi de la darrera etapa en la vida de Dostoievski i difereix de la resta pel fet d'esdevenir el moment en el qual la seva posició en el camp literari és finalment notòria, estable i es converteix en un espai de possibles de cara a projectar unes idees quant a la pròpia posteritat així com quant a la posteritat de la literatura russa i la funció nacional que aquesta revesteix. En aquest sentit, es pot convenir que aquesta és la dècada en la qual la condició mediàtica d'aquests escriptors transcendeix fronteres nacionals i es converteixen en una realitat simbòlica per a d'altres nacions; és en aquesta etapa en la qual la condició d'intel·lectualitat no és només un fet inherent sinó una realitat aparent que té conseqüències quant als abastos internacionals de la literatura. És també el moment de la realització d'aquella premisa establerta per Steiner que invoca la necessitat de repensar el llegat literari rus i estatunidenc com els llocs comuns a partir dels quals la literatura d'Occident del segle XX s'emmiralla per a reno-

var-se i superar els límits estètics i ideològics del realisme decimonònic europeu (Steiner, 2002: 39). És en aquest context que podem llegir els darrers anys de la vida i de la trajectòria literària de Dostoievski així com la d'altres escriptors *messiànics* russos. Deixant a banda les particulars condicions d'aïllament total de Lev Tolstói, que opera sota unes lògiques de publicitat diferents, creiem necessari mencionar, de forma breu, un cas paradigmàtic com és el d'Ivan Turguénev. Aquest, deixant a banda la mencionada querella amb Dostoievski –i, de la mateixa manera que Herzen als anys 50–, obre les portes a nous espais de possibles de cara a la projecció intel·lectual dels escriptors russos amb un fet significatiu que té a veure amb les vivències franceses dels darrers anys de la seva vida: l'establiment d'una biblioteca a París com a espai simbòlic del llegat cultural rus permet eixamplar no només els límits del valor de la literatura eslava sinó de la transcendència dels propis escriptors; aquesta biblioteca es converteix en un far intel·lectual rus fora de Rússia a partir del qual –mitjançant la capacitat refractòria del meridià intel·lectual del segle XIX que és París– els intel·lectuals russos adquiriran una nova dimensió a ulls del món. Sense aquesta biblioteca no es pot comprendre la dimensió de la proposta intel·lectual de Dostoievski en els darrers anys de la seva vida.

La Bibliothèque Russe Tourguenev, a partir de la seva fundació a París l'any 1875 per Ivan Turguénev, esdevé una referència cultural i

identitària per a les diferents generacions de ciutadans russos que viuen i viuràn, per diverses raons, a París. La seva transcendència és, fins i tot, encara major: esdevé un espai d'intercanvi, de creació i de confluència; la biblioteca no neix originàriament com a tal ni amb les funcions que se li pressuposen. De forma sedimentada, es produeixen unes *matinées* de literatura i música, en les quals participava el propi Turguénev, acompanyat d'altres escriptors i literats russos com ara Gleb Uspenski o Vassili Kurotxkin. A més del mateix interès cultural que tenien aquestes sessions, Turguénev les organitzava amb la finalitat de recaptar fons i capital per tal de poder fundar una sala de lectura russa per a estudiants sense recursos. La biblioteca neix sobre uns principis articulats en base a l'intercanvi, la creació i la confluència, però també amb una clara vocació informativa i sobretot formativa. Amb tot, i situat en el 5è *arrondissement* de la capital francesa, aquest establiment històric va adquirir diverses funcions culturals, socials i polítiques, identitàries i nacionals¹⁰³. La seva situació geogràfica, allunyada dels grans emplaçaments de la ciutat, li va atorgar des d'un principi un caràcter únic d'espai *caché*, d'un espai altre, però amb una càrrega simbòlica molt pronunciada. Considerem necessari remarcar i documentar les diferents funcions d'aquesta biblioteca i les possibilitats que va oferir –i segueix oferint– a les diferents onades d'emigrants russos sota l'auspici d'una

---

103 Una transcendència que 150 anys després de la seva inauguració encara manté intacta, sempre sota el signe del compromís.

geografia del desplaçament envers París. De la mateixa manera és també idènticament important comprendre i analitzar com aquesta biblioteca esdevé paradigma d'espai alternatiu d'intercanvi i de creació, sensible i subjecte a tota una sèrie de *transfers* que van proliferar entre la nació russa i la nació francesa, amb l'espai urbà parisenc com a context que condiona i que al mateix temps és condicionat. És en moments paradigmàtics com el sorgiment d'aquesta biblioteca que la literatura russa i els seus escriptors adquireixen una dimensió pròpiament internacional.

Són pocs els treballs acadèmics al voltant d'aquest espai fonamental, així com també són pocs els recomptes fets pels seus protagonistes directes: per exemple, no disposem d'unes memòries escrites per Turguénev, les quals haurien pogut informar de primera mà dels successos i la fortuna d'aquesta biblioteca. En aquest sentit, la reconstrucció de la història d'aquesta biblioteca es pot dur a terme a partir d'impressions parcials i indirectes d'alguns dels intel·lectuals que la van transitar; i transitar, en aquest cas, és el terme important: la memòria d'aquest espai parisenc no es pot recuperar si no és fent-se càrrec d'una multiplicitat de mirades que, en certa mesura, s'encarrega de fer possible la seva reflexió; la reflexió al voltant d'aquesta biblioteca. Així doncs, a banda d'un volum que commemorà el centenari de la fundació de la biblioteca –publicat a París l'any 1987–, un estudi que prioritza el seu destí

en la segona meitat del segle xx fet per Patricia Kennedy Grimsted¹⁰⁴, alguns articles acadèmics¹⁰⁵, alguns reculls programàtics dels exilis russos europeus i alguns arxius sumaris i informatius publicats per algunes de les bibliotecàries d'aquest espai –i diem bibliotecàries perquè, a partir de principis del segle xx, va ser administrada i regentada fonamentalment per dones (d'entre les quals cal destacar una familiar de l'anarquista Mikhaïl Bakunin)–, les poques interpretacions fetes en forma de referència puntual les podem trobar, com diem, en el testimoniatge d'escriptors i intel·lectuals russos que van viure a París des de finals del segle xix fins a principis de la Segona Guerra Mundial –moment en el qual la col·lecció de 100.000 volums de la Turgenevka es desintegra amb l'expoli promogut pel nazisme– i que, per uns motius o uns altres, mostren alguna de les cares d'aquesta biblioteca: el seu paper a la ciutat de París, les seves funcions socials, el seu llegat cultural, o bé la seva implicació política –directa o indirecta– en el context de les diferents onades migratòries russes que van ocupar París.

---

104 Patricia Kennedy Grimsted. *The Odyssey of the Turgenev Library from Paris, 1940-2002. Books as Victims and Trophies of War*. Amsterdam: International Institute of Social History, 2003.

105 Destaquem l'article escrit per T. Ossorguine i A.-M. Volkoff: "La bibliothèque russe Tourguenev." *Matériaux pour l'histoire de notre temps* 2 (1985): 36-37; destaquem també l'article publicat per Henri Granjard: "Le centenaire de la bibliothèque Tourguénev." *Bulletin des bibliothèques de France (BBF)* n° 7 (1975): 303-308.

És a partir d'aquestes consideracions que un dels gestos interessants a tenir en compte és pensar aquesta biblioteca fonamentalment en tant que espai de la desmemòria –inevitable en aquest cas pensar en Pierre Nora– o, directament, de l'oblit; un oblit que esdevé doble: d'una banda històric –és a dir contextual–, en tant que espai ple de significat però només *transitat* i, de l'altra, un oblit teòric –és a dir fora de context– en tant que posteriorment les revisions crítiques que se n'han fet a propòsit han estat anecdòtiques. Aquesta biblioteca, així doncs, és aquest espai altre de l'oblit de la memòria i que podem intentar restituir a partir de testimonis fragmentats; en aquest sentit, la desmemòria en relació amb aquest espai és proporcional a la transcendència, de fet, de la memòria que conté a partir de la literatura que acull i que en diversos períodes històrics ha estat fonamental des d'una perspectiva identitària per a diferents generacions d'intel·lectuals russos, i això inclou la pròpia generació de Turguénev i Dostoievski. És en l'interstici d'aquesta alteritat fonamentada a partir d'aquesta relació complexa entre memòria i oblit que podem dotar de significat aquesta biblioteca al mateix temps que comprendre, de retruc, una tipologia diferent d'espai acollit per París en aquest context entre dos segles: si la memòria forja una identitat, l'oblit i la desmemòria forjen, més aviat, una alteritat que desemboca en dispositius alternatius com ho és aquesta biblioteca i que històricament esdevenen profundament significatius.

Un dels episodis més interessants al voltant de la Turgenevka per a comprendre la seva funció des del moment de la seva inauguració és la que ens ofereix l'escriptor i periodista Ilià Ehrenburg a partir del seu testimoniatge al llibre *Les Gens, les années, la vie* on narra la seva experiència com a emigrant a París; una mirada, diem, articulada en dues direccions: narrant el seu aprenentatge com a lector i escriptor i llegint el camp intel·lectual rus desplaçat a París i conformat per revolucionaris d'abans de la Gran Guerra. A propòsit d'aquests, ens comenta Ehrenburg que, a diferència dels emigrats blancs –els quals vivien en barris burgesos i posseïen mitjans de producció–, els emigrats revolucionaris d'abans de la revolució vivien a Gobelins, Italie o Montrouge i, lluny de privilegiar el capital econòmic, la seva activitat es basava en la discussió: assistint a reunions d'obers francesos, discutint els socialistes revolucionaris amb els socialdemòcrates, etcètera (Ehrenburg, 2014 : 186-187). El que resulta pertinent de remarcar és que Ehrenburg recorda les accions d'aquests a París *de forma conjunta* amb la Biblioteca Tourguenev, tot comentant l'ús que en van fer del fons disponible i enriquint-la amb curiositat bibliogràfiques. Després de la revolució la biblioteca va continuar funcionant; només van canviar els lectors (Ehrenburg, 2014 : 194-195). La Turgenevka va esdevenir un emplaçament clau a París per a la formació dels diversos intel·lectuals russos de totes les èpoques. Pel que fa a la formació del propi Ehrenburg com a lector i com a escriptor, ell mateix a les seves memòries s'encarrega

de deixar clar que la biblioteca no era només un espai de compromís polític sinó també de creació poètica i literària:

Durante una reunión del grupo de apoyo al RSDRP conocí a Liza.[1] Había venido de Petersburgo y estudiaba medicina en la Sorbona. Amaba apasionadamente la poesía: me leía versos de Balmont, Briúsov y Blok. Cuando Nadia Lvova me decía que Blok era un gran poeta, yo me burlaba de ella, pero a Liza no me atrevía a contradecirla. [...] Comencé a tomar en préstamo de la biblioteca Turguénev antologías de poetas contemporáneos. De repente comprendí que en verso podía decirse lo que no se alcanzaba a expresar en prosa. Y yo tenía tantas cosas que decirle a Liza...[Ehrenburg, 2014: 202-203.]

Així doncs, podem comprovar com la biblioteca Tourguenev va jugar un paper fonamental en tant que espai de possibles en la consecució de la conjugació dels ideals polítics i estètics dels emigrats russos a París abans de la Revolució Russa de 1917 i, sobretot, de visibilització dels internacional d'un projecte literari compartit.

La Bibliothèque russe Tourguenev és un cas paradigmàtic que demostra que les capitals culturals –fins i tot la capital de la modernitat, París–, són territoris encara per explorar si se'ls mira des dels espais de ruptura que ella mateixa genera, en tant que els pot suportar, fer-se càrrec d'ells i acceptar-los com un cos aliè permanentment en crisi

però al mateix temps constantment irradiant nous significants amb nous significats. En aquest sentit, París és un espai privilegiat a partir del qual analitzar i cartografiar aquests fenòmens de creació i de canvi. Ja sigui socialment amb una intenció formativa; ja sigui políticament com a tapís a partir del qual es desenvolupen unes ideologies; ja sigui, en fi, gràcies a un esperit cultural que genera nous lectors i escriptors –no només per allò que *posseeix* sinó sobretot per allò que *significa*–, la Bibliothèque russe Tourgueniev forma part del llistat d'aquests espais paradoxals en tant que marginals i alternatius però al mateix temps fonamentals i constructors de múltiples sentits. Des d'aquesta perspectiva, molta història de la modernitat resta per descobrir si ens hi aproximem des de l'exercici de l'oblit i no des de la pràctica de la memòria. Les condicions de possibilitat d'aquesta modernitat són les que permeten, al mateix temps, diverses pràctiques literàries i lògiques de camp i que afavoreixen –en aquest cas concret en les darreres dècades del segle XIX– la transformació i modificació de les seves lleis estructurals. En aquest sentit, la fundació de la Bibliothèque russe Tourgueniev esdevé una eina necessària per a comprendre el desenvolupament del camp literari rus de finals del segle XIX.

Preses de posicions: El ciutadà

Amb el que s'ha vist fins al moment de la trajectòria literària i intel·lectual de Dostoievski, és fàcil comprendre quines són les direccions que pren la seva carrera en el darrer decenni de la seva vida; és fàcil corroborar els passos donats en aquests anys finals si es tenen en compte els precedents. Per a introduir aquesta etapa i comprendre la posició que Dostoievski ocupà dins el camp literari i intel·lectual rus es pot fer menció al projecte posterior a finalitzar la ja esmentada novel·la *Els dimonis*.

La seva gran amistat amb Apolon Maikov –un dels seus principals interlocutors en la seva correspondència a la dècada dels 60–, poeta, escriptor i home d'estat que va mantenir contactes amb l'alta esfera social i governant tota la seva vida –va rebre, gràcies a les seves obres literàries, subvencions del tsar Nikolai I en la seva joventut i fou membre i posteriorment president del Comitè de Censura–, li va permetre que aquest

l'introduís en un cercle literari-polític conservador reunit al voltant del príncep Vladímir Meshtxerski, nét del noble historiador Nikolai Karamzín i amic proper del tsarevitx Aleksandr. Meshtxerski, el qual al mateix temps de la inclusió de Dostoievski en aquest cercle –el qual fonamentaria l'ambient en el qual es mouria els propers anys– fundà la revista *El ciutadà*, reclutà per al seu cercle intel·lectual figures com el ja comentat Strakhov, el poeta Fiódor Tiutxev, o Konstantín Pobiedónostsiev, jurista, home d'estat i preceptor de l'esmentat tsarevitx¹⁰⁶. Desavinences amb l'editor en cap en el qual es deposità la confiança en el moment de la fundació de la revista varen provocar la seva destitució i, amb Maikov com a mediador, Dostoievski acceptà el repte i es convertí en el seu successor¹⁰⁷. Aquest és un fet transcendent a la seva trajectòria ja que per

---

106 Quant a les amistats de Dostoievski en aquest període:

El diario de un escritor, no sólo convirtió a Dostoievski en una figura pública, sino que le proporcionó un nuevo círculo de amigos. En 1873, cuando dirigía el «Grazhdanin», entabló conocimiento con Pobedonostsev, que había sido el tutor del futuro zar Alejandro III, más tarde sería procurador del Santo Sínodo y el más enérgico campeón de la reacción durante aquellos años. Durante los últimos años de la vida de Dostoievski, hubo frecuentes entrevistas entre el novelista y el hombre de Estado, unidos en el terreno común del pensamiento y la acción en defensa de la ortodoxia. Por medio de Pobedonostsev, el heredero del trono aceptó unos ejemplares de Los condenados y de El diario de un escritor, y probablemente a instancias de Pobedonostsev, los hijos menores del zar visitaron a Dostoievski. [...] También conoció al sobrino del zar, el gran duque Konstantín Knostantinovich, que se distinguía de los demás Romanovs por su gusto por la literatura y sus pretensiones de ser considerado un poeta [Carr, 1972: 251-252.]

107 En paraules de Vidal, que recrea el succés:

Strájov y Máikov le introducen en el círculo del príncipe Mesherski, jerarca de los conservadores rusos, hombre venal, que participa en escandalosos negocios en connivencia con sus protegidos. Tenía sus aficiones literarias y era autor de vacuas novelitas de salón. En aquel entonces fundó un semanario, El ciudadano, para «cumplir una misión de orden». A últimos de 1872, Dostoyevski pasa a ocupar el puesto de redactor jefe de la revista [...] Dostoyevski había aceptado aquel cargo con la ilusión de poderse relacionar directa y frecuentemente con los lectores. Así iba a realizar en parte uno de sus proyectos más estimados: escribir el Diario de un escritor [Vidal, 1990: 103-104.]

primera vegada dins la seva dilatada carrera periodística, Fiódor es converteix en director d'una publicació. Aquest succés provocà una novetat en la seva escriptura i en el to d'aquesta, tot derivat per aquesta nova posició. És a dir, fins al moment, tota activitat de Dostoievski en el món editorial restà limitada per la seva posició dominada i el seu paper en aquest, era, el d'escriptor per encàrrec. La nova situació esdevingué propícia per a modificar aquesta aproximació a l'esfera pública russa en tant que en el moment d'acceptar el càrrec de directori i editor d'*El ciutadà*, Dostoievski decideix reservar-se una columna per a sí mateix, i quan es diu per a sí mateix no es parla només de la implicació directa en la publicació mitjançant escrits provinents de la seva ploma, sinó que es fa referència a la reserva per a sí mateix d'un espai de lliure elecció, d'opinió; no només constatació de fets actuals de la societat russa que l'envolta –els quals són el gruix de la revista en tant que necessaris per a la subsistència econòmica en tant que material per al debat dins el camp intel·lectual rus– sinó material heterogeni en forma i fons, que, de no ser el director de la revista o l'editor, no serien viables. La seva posició ja privilegiada li permet dedicar una breu columna a no només *informar*, sinó també *opinar*. Aquesta és la gran novetat que es troba en aquesta publicació de Dostoievski. D'alguna manera, dins la trajectòria professional de Dostoievski el fet de l'opinió marca un punt i apart que simbolitza aquesta posició que passarà de privilegiada a profètica

a mesura que avança aquesta dècada¹⁰⁸. I és que aquest vessant seu esdevindrà el punt culminant en l'escriptura russa del XIX d'aquest tipus d'intervenció intel·lectual; el seu diari esdevindrà la publicació artísticco-literària més llegida i reeixida de tot el segle¹⁰⁹. Havent entès com arriba a la posició que ocupa i havent entès quina és aquesta posició, és moment d'analitzar breument el tipus d'intervencions que duu a terme des d'aquest lloc predilecte.

---

108 Més endavant –i de la mà d'afirmacions d'estudiosos de Dostoievski com Bakhtín– es podrà veure quines formes literàries adopta aquesta *opinió dostoievskiana* i com estan directament relacionades, totes elles, amb els trets més característics de la seva anatomia en tant que intel·lectual.

109

«With the *Diary of a Writer*, however, he reached out to a much larger and diversified reading public, to whom he spoke eloquently and passionately about matters that were uppermost in the minds of all literate Russians. No one had ever written about such matters so focefully and vividly, with such directness, simplicity, and intimate personal commitment» (Frank, 2002: 201).

De l'íntim al privat; del privat al públic

El primer fet a destacar és la progressiva extensió de la perspectiva des de la qual opina públicament Dostoievski. Al llarg d'aquesta dècada els seus articles aniran adquirint una major amplitud en un sentit d'obrir nous horitzons als debats de la nació russa; en aquest primer intent embrionari d'escriure El *Diari d'un escriptor*, nom de la columna inclosa dins d'*El ciutadà*, aquest espai adquireix la forma, principalment, de la reminiscència o, si més no, el punt de partida de les reflexions; Dostoievski aprofita la nova tessitura, la nova oportunitat, per a reflectir gran part del seu passat i de les relacions que mantingué amb altres pensadors russos en tals anys. És per això que s'entén la realització dels articles-homenatge (tot i ser molt crítics) a figures com Belinski o Herzen, del qual arriba a dir que

era algo totalmente distinto: era fruto de nuestra aristocracia, *gentilhomme russe et citoyen du monde*, un tipo que sólo podía surgir en Rusia y en ningún

otro país del mundo. Herzen no emigró, no inició los pasos de la emigración rusa; sencillamente era un emigrante nato. Todos ellos, los de su índole y clase social, nacían ya emigrantes, aunque la mayoría de ellos nunca han salido de Rusia [Dostoievski, 2010: 329.]

En aquest sentit, no és casual que el primer article que publica en aquesta columna –deixant de banda un introductori en el qual es presenta a sí mateix en qualitat de director de la publicació– es tituli *Gent antiga*. A l'article *El mig*, següent a ser publicat, fa un repàs a la condició del presidiari rus que hagué de conèixer a Omsk i de com, de retruc en base al motiu d'aquesta reclusió –el primer socialisme de tendència radical a Rússia– fa una consideració de Txernitxevski, màxim estandard a la dècada de 1860 d'aquesta fracció del pensament sociopolític rus. Si es remarca que aquests articles són reminiscències en un sentit si més no de punt de partida, és perquè en molts casos, com en aquest present, l'article *El mig*, aprofita l'encadenament d'arguments iniciats amb el presidi, les posteriors consideracions socialistes i la reflexió al voltant de Txernitxevski –que ja no és només una figura de present sinó també de passat– per a arribar al següent tret fonamental d'aquest primer «esborrany» del que serà el *Diari d'un escriptor* –durant anys intermitents a la segona meitat de la dècada de 1870–, és a dir, la definició nacional a través de la comparativa amb l'espai internacional. Aquesta no és en cap cas una novetat pel que fa al caràcter rus en el moment en el qual

intenta comprendre's a sí mateix, però sí que és un tret singular en el moment en el que es pensa des de quin fòrum es duu a terme; Dostoievski fonamenta aquesta tradició –iniciada amb Piotr *el Gran* amb el seu projecte de modernitat humana– però en un sentit literari; en un sentit periodístic; en un sentit d'inaugurar un espai d'opinió accessible i popular –és aquest un dels motius a través dels quals el *Diari d'un escriptor* esdevindrà la veu nacional–. I és que aquest gest quan és pensat i contextualitzat al voltant de la progressió intel·lectual de Dostoievski, no fa més que reafirmar una de les afirmacions clau de Bourdieu:

Así, lejos de existir, como se lo cree habitualmente, una antinomia entre la búsqueda de la autonomía (que caracteriza al arte, a la ciencia, o a la literatura, que se llaman puros) y la búsqueda de la eficacia política, es incrementando su autonomía (y, por ello, entre otras cosas, su libertad de crítica respecto a los poderes) que los intelectuales pueden incrementar la eficacia de una acción política cuyos fines y medios encuentran su principio en la lógica específica de los campos de producción cultural [Bourdieu, 2012: 197-198.]

En aquest sentit, aquesta columna d'*El ciutadà* que prefigura el *Diari d'un escriptor* marca l'inici del punt àlgid de l'autonomia i la llibertat de crítica de Dostoievski, i és només en aquest moment en el qual es converteix en un veritable profeta per a la societat russa. El que resulta interessant de veure no és només mostrar aquest moment d'autonomia

i l'eficàcia que puguin tenir les seves intervencions, sinó entendre com aconsegueix aquesta autonomia o quins són els motius que duen a tal situació (fet analitzat a continuació). Així doncs, a l'article *El mig* trobem un exemple d'aquest gest intel·lectual. L'argument principal s'inicia amb una deserció de caire moral al voltant de la justícia (amb el rerefons cristià inseparable de qualsevol reflexió moral dostoievskiana); és a dir, en aquest cas, la justícia russa posada a l'aparador de l'espai públic rus en comparació amb la justícia anglesa. L'exemple agafat per Dostoievski és el dels juristes anglesos:

La conciencia y el sentimiento del deber cristiano existen en alto grado entre los ingleses, ha llegado ha ser allí una convicción sólida e independiente, quizá todavía más sólida que entre nosotros, si tomamos en cuenta su antigua cultura e independencia. Allí el poder no les «cayó del cielo», como a los nuestros. Fueron ellos los que inventaron el juicio con jurados, no se lo copiaron a nadie, lo sacaron de su misma vida en el transcurso de los siglos, en modo alguno la recibieron como un regalo [Dostoievski, 2010: 336.]

“Com sempre”, el trauma proteic segueix present; la preocupació mostrada per Dostoievski és la mateixa que la protagonitzada per tots els personatges de la primera literatura russa moderna, la de Puixkin; la lluita contra la premeditació, la intencionalitat i l'abstracció que provocaren l'europeïtzació –o l'intent– per part de la dinastia Romànov a

partir del segle xviii. Fins aquí, la crítica duta a terme per Dostoievski és, en aquest sentit expressat, purament eslavòfil·la. El gir a la qüestió, el que mostra una de les cares de la especificitat intel·lectual dostoievskiana –que té les seves arrels en els articles publicats als diaris que dugué a terme amb el seu germà la dècada abans, en la tradició iniciada i ja esmentada amb el nom de *retorn a la terra*–, és la decidida readaptació de la interpretació d'aquest llegat europeu –innegable– en el sí de la societat russa. Seguint la narració de Dostoievski:

—El pueblo ruso -me interrumpe otra voz-. Permítame usted. Dicen que los dones cayeron de la montaña y aplastaron al pueblo ruso. El pueblo no sólo comprende que recibió el poder como un regalo, sino que encima siente que lo recibió gratis y que de momento no lo merece. Fíjense, eso no quiere decir que de verdad no merezca estos dones y que no *haya* que darle estos dones o que todavía sea *temprano* de regalarlos. Al contrario, el pueblo mismo comprende en su humilde conciencia que no merece estos dones. Sin embargo, esta conciencia humilde pero elevada del pueblo de no ser digno es la garantía de que merece estos dones [Dostoievski, 2010: 337.]

Abans de comentar-lo, és interessant de veure que aquest fragment –el qual és una breu mostra de l'article seleccionat–, des d'una perspectiva formal esdevé també un gir decisiu en la forma d'intervenir públicament a través de publicacions com les revistes o els diaris, ja que,

seguint els principis teòrics de Bakhtín a *Problemes de la poètica de Dostoievski*, la forma adoptada per aquest escriptor manté el to de les seves novel·les, és a dir, manté la dialogia:

De este modo se estructuran muchos artículos periodísticos de Dostoievski. Su pensamiento siempre se cuele por medio de un laberinto de voces, semivoces, palabras ajenas, gestos de los otros. Nunca trata de probar sus postulados basándose en otros postulados abstractos ni combina las ideas según su tema, sino que confronta las posturas y entre ellas constituye su propia orientación [Bakhtín, 2004: 141.]

Dostoievski innova en la manera de fer crítica, informar, situar i polemitzar a través de les seves publicacions editorials; aquest «me interrumpe otra voz» és un dels principis constitutius del tipus d'intervenció intel·lectual periodística característica i novedosa de Dostoievski en aquests anys¹¹⁰. No deixa de ser aquest, un motiu pel qual totes les fraccions ideològiques troben el seu espai i una identificació en la retòrica dostoievskiana; no és només la defensa d'una postura unitària, sinó que és la consideració de totes i cadascuna de les postures possibles a entrar en debat en el camp intel·lectual; ningú queda exclòs del *discurs*

---

110 «En su poética de la experiencia, que no buscaba un orden en la experiencia, siempre dialoga con otras ideas, diferentes y ajenas, las analiza, las confronta con las suyas y así insiste en que sin la dialéctica de los abismos opuestos, ni el pensamiento ni la vida son posibles» (Djermanovic, 2006: 358).

(en el sentit foucaultià del terme) i això sens dubte ajuda a reforçar el consens social que es té sobre Dostoievski en tant que tothom se sent partícip d'uns debats, unes qüestions i unes interrogacions comunes (en aquest sentit, Dostoievski és un magnífic polític populista). Situats de nou en una perspectiva ideològica i temàtica, val a dir que una de les característiques principals d'aquest *retorn a la terra*, a banda d'enfocar la mirada de nou cap al poble, és, a través d'aquest mateix gest, la re-assimilació de l'occidentalisme que ha penetrat les terres russes. En aquesta situació, Dostoievski es situa en el punt intermedi entre les dues faccions extremistes, en el sentit de, com ja s'ha mencionat unes planes abans, no acceptar el model d'Occident com a únic però tampoc de rebutjar les conseqüències que ha tingut per a Rússia; la seva no és una postura de rebuig, sinó una postura de maduresa (en el sentit d'assimilació intel·lectual d'un llegat intel·lectual). Aquestes són les característiques fonamentals d'aquest darrer període en la vida de Dostoievski: el repensament del llegat europeu i el retorn de la mirada al poble (un gest que ja no abandonarà Rússia fins la Revolució de 1917; en aquest sentit, el llegat de Dostoievski a les revistes *Temps* i *Època* és fonamental en aquesta tradició que continua amb el moviment populista moderat (dècada dels 70) i el populisme radical-terrorista (dècada dels 80 –de la qual ja forma part Aleksandr Ulianov, germà de Lenin i perpetrador d'un intent d'assassinat del tsar Aleksandr III, l'any 1887, motiu pel qual fou penjat–).

Del nihilisme al populisme: una crítica

Aquesta etapa, la que comprèn els primers cinc anys de la dècada dels 70, es caracteritza també per un altre fet que també determina en certa mesura l'abast de totes les fraccions nacionals per part de Dostoievski. El nihilisme radical de la dècada dels 60 i que resulta jutjat en totes les creacions literàries en forma de novel·les i contes per part de Dostoievski, abans de tornar-se terrorista en la dècada dels 80, passa per el que ja s'ha esmentat amb el nom de *populisme*. En paraules de Frank, sintetitzant els seus principis més elementals:

What characterizes these new *citoyens* is precisely their devotion to the Russian people and their feelings of guilt and indebtedness toward those at whose expense their own advantages have been acquired. "We have come to the conclusion that we are the debtors of the people", writes Mikhailovsky in a passage that became famous and echoes Lavrov. "Perhaps this conviction is not in the

people's truth, surely it is not, but we place it at the center of our life and activity, though perhaps not always with full awareness" [Frank, 2002: 83-84.]

L'anàlisi del motiu d'aquesta evolució ideològica i les seves pertinents definicions escapen a l'abast d'aquest escrit, però és interessant de fer notar el paper que juga Dostoievski enmig d'aquestes transformacions del pensament rus al segle XIX¹¹¹. És evident que per a la retòrica populista, donades les seves característiques, la perspectiva de Dostoievski és afí a les seves necessitats, o si més no a algunes d'elles¹¹²; els mateixos que són durament criticats a la dècada prèvia –i no cal anar tant enrere, és a dir, la publicació d'*Els dimonis* l'any 1872–, troben un lloc comú en la nova direcció del pensament dostoievskià, i no només això, sinó que el mateix Dostoievski els dóna suport¹¹³. Certament, és possible

---

111 En paraules d'Aileen Kelly:

Dostoevsky's analysis of events in the Russia of the 1870s records the dislocation and confusion of a society in process of transition from traditional structures and values toward an unknown destination. Both writers focus on the phenomena of an unprecedented questioning of the beliefs that had previously formed the moral basis of society and of the search to replace them by new formulas for personal relations and social organization [Kelly, 1998: 68.]

112 «A crucial factor, reminiscent of American liberal angst in the 1960s, was the upper classes' feeling of guilt. It impelled the 1870s "going to the people," a specific historical event, but also a description of fundamental directions in Russian social and political agendas in the modern period» (Rzhevsky, 2002: 36).

113 Citant a Kelly, que sintetitza un fragment d'un article d'aquesta columna de "El ciutadà":

The new direction of Dostoevsky's thought was reflected in his article on *The Possessed* in *A Writer's Diary* of 1873, in which he deplored the fact that his novel, along with the Nechaev affair, had been used by the right-wing press to support the argument that radicalism in Russia was an artificial implant on the healthy body of Russian society and attracted only the criminal and the mentally diseased. He reminded his readers: "I myself am a former Nechaevist" [Kelly, 1998: 67.]

d'estar davant d'una de les característiques fonamentals de l'intel·lectualisme rus ja que Dostoievski, al mateix temps de ser amic íntim del preceptor del futur tsar Aleksandr III –públicament–, decideix «recompensar» al pensament populista liberal i encara reminiscent de les utopies socialistes fonamentals a la dècada prèvia degut al seu gir “domèstic” amb l'entrega de la seva següent novel·la (*L'adolescent*) en una de les publicacions que esdevé l'altaveu per a la difusió dels seus idearis: *Notes de la pàtria*. L'afinitat de Dostoievski amb aquesta publicació, en la qual hi col·laboraren escriptors com Bakunin, Nekrasov (editor en cap des de 1868 juntament amb Mikhaïl Saltikov-Schedrin) o escriptors de la talla –i ideologia– d'Aleksei Pisemski o Afanassi Fet, esdevé un clar gest de domini i poder simbòlic en el camp intel·lectual en tant que la seva proximitat amb els dos extrems oposats de les ideologies russes imperants en la dècada de 1870 no li causa cap tipus de factura, ans el contrari¹¹⁴.

---

114 Tal i com descriu Vidal:

El Diario de un escritor encuentra excelente acogida en toda Rusia. Lluven las cartas, Dostoyevski sostiene correspondencia con personas desconocidas que le confían sus problemas íntimos; recibe gente que acude en busca de consuelo y consejo; participa en veladas de carácter benéfico, nunca niega su concurso si está en condiciones físicas de actuar. Sus lecturas -lo cuentan, entre otros, Strájev y Anna Grigórievna- son recibidas con aplausos clamorosos: ovaciones que a veces se prolongan hasta diez minutos, coronas de laurel, rostros pálidos, crispados por la emoción, ojos bañados en lágrimas... En 1877 le nombran miembro correspondiente de la Academia de Ciencias, sección de lengua y literatura rusas [Vidal, 1990: 107.]

La veu d'una nació: Diari d'un escriptor

El conjunt d'aquests esdeveniments i la llibertat econòmica que li reporten permeten a Dostoievski emprendre la tasca, els anys 1876 i 1877, de publicar el *Diari d'un escriptor* com a publicació independent, fent que aquest fet sigui el que determini una segona fase en la seva activitat intel·lectual en aquesta dècada dels anys 70, la qual esdevindrà, pràcticament –i més endavant es veurà perquè es diu pràcticament–, la forma d'actuació darrera i definitiva per a Dostoievski. L'aparició del *Diari d'un escriptor* en la seva nova forma de publicació independent va constituir un moment important no només a la carrera literària de Dostoievski sinó també a la història del periodisme rus. Cap publicació similar havia vist la llum a Rússia, tot i no faltar les revistes escrites per una sola persona, a imitació d'un precursor com *The Spectator* de Joseph Addison. Una d'elles, en realitat, tingué per autora ni més ni menys que a la pròpia Iekaterina *la Gran*. Consistia en articles, assajos familiars i retrats satírics a la manera cortesana del segle xviii, destinats a divertir i

a entretenir més que a fer un comentari sobre qüestions morals i socials importants. En canvi, el *Diari* de Dostoievski abordà tots els temes sociopolítics rellevants de la seva època, i ell es va llençar a cadascun d'ells amb una intensitat i una gravetat fins aleshores mai vistes (Frank, 2002: 254). La transcendència d'aquesta publicació es va veure també afectada positivament la simultaneïtat de la seva aparició amb el conflicte bèl·lic que tingué Rússia amb Turquia els anys 1877 i 1878; en paraules d'Eugène-Melchior de Vogüé:

Commencé à la veille de la guerre de Turquie, le *Carnet d'un écrivain* ne parut avec quelque régularité que durant ces années de fièvre patriotique ; il reflète les accès d'enthousiasme et de découragement qui secouaient la Russie en armes. Je ne sais pas ce qu'on ne trouverait pas dans cette *Somme* des rêves slaves, où toutes les questions humaines sont remuées [de Vogüé, 1892: 265.]

Per a exemplificar aquesta nova variant de la posició ocupada per Dostoievski dins el camp literari i intel·lectual rus a aquest segle XIX, es pot dir que aquest és un moment en el qual la figura de Fiódor comença a adquirir tints *goethians*. Citant Martí Monterde:

Són els anys que, des de la sedimentació de l'experiència de tota la seva obra, encara és conscient que l'avenir de la seva figura literària dependrà de les seves darreres paraules, que encara li queda per fer un darrer esforç que superi tota

la seva obra anterior, precisament perquè, reflexionant sobre ella, s'adreça més aviat a la literatura futura. Cal tenir present que, des de feia dècades, Goethe era ja una estàtua de marbre dotada de moviment, un monument literari en vida que no necessitava fer res per enaltir encara més la seva vàlua. Tot i així, es pot apreciar clarament com, en entrar en el tercer quart de segle de vida, la seva activitat s'intensifica de manera tan palpable com intrigant: a banda de supervisar els quaranta volums de les seves *Obres*, i sense oblidar la redacció definitiva del *Wilhelm Meister* i l'elaboració de la segona part del *Faust*, dedica aquests darrers anys a fer un gir cap al memorialisme –cosa explicable en arribar a aquesta edat–, matisat amb el testimoniatge i la intervenció intel·lectual [Martí Monterde, 2011: 41.]

Les diferències són notòries en primer lloc perquè Dostoievski feia relativament poc, en el moment de l'escriptura del *Diari*, que gaudia d'una posició de privilegi; d'altra banda, Dostoievski, morint molt més jove que Goethe –pràcticament un quart de segle menys de vida–, mai va arribar a revisar les seves obres. Això no obstant, si s'empra el paradigma de Goethe és per a mostrar una actitud compartida i que denota una postura intel·lectual concreta; Dostoievski, amb ja greus problemes de salut, és totalment conscient de la transcendència del *Diari d'un escriptor* per a la nació russa en tant que se sap notori, però també és un espai predilecte per a si mateix; la inestabilitat de tota una vida deixa petjada en el seu caràcter i sap que, davant d'una trajectòria tan dispar

i heterogènia –almenys a ulls de l'opinió pública–, la seva figura, tot i ja estar fixada, necessita aquest espai d'informació però sobretot d'opinió per a assegurar el seu llegat o si més no de la forma en què creu que ha de ser vist. Aquesta és una actitud que, com ja s'ha vist, es veu prefigurada en la columna d'*El ciutadà* però que aquí s'aguditza molt més. Una mostra d'això és una entrada del diari¹¹⁵ del mes de gener de 1876, titulada «Un par de palabras con respecto a mi biografía». El fet és notori ja que Dostoievski és inclòs l'any anterior al *Diccionari enciclopèdic rus* amb l'entrada escrita per Vladímir Zotov (escriptor, periodista i traductor). Aquest fet, en tant que definitori, és summament criticat per Dostoievski donades les seves errades (biogràfiques, literàries i intel·lectuals). En paraules de Fiódor:

También está equivocado el orden de mis composiciones: las novelas cortas, pertenecientes al período inicial de mi actividad literaria, figuran en la biografía como pertenecientes al último. Hay muchísimos otros errores de esta clase, que no menciono aquí por el miedo a aburrir al lector, pero, si me piden, los señalaré todos [Dostoievski, 2010: 577.]

---

115 «The *Diary of a Writer* appeared once a month and consisted of one-and-a-half to two quarto pages, which meant sixteen normal pages, all of it written by Dostoevsky (except advertisements and announcements). It went on the newsstands on the last day of each month early in the morning, and he was extremely anxious to keep such a schedule without fail» (Frank, 2002: 202).

Aquesta situació denota que per als escriptors russos és summament important ja no les interpretacions individuals de les seves creacions, sinó que, en unes dècades tan diverses com les viscudes al gruix del segle XIX, no és tolerable el desordre temporal de les creacions ja que, retornant al compromís inicial característic dels intel·lectuals russos a on vida i obra són indissociables, els períodes d'escriptura i publicació de les obres van intrínsecament lligades al moment en el qual van ser escrites i presentades a la nació; no hi ha obra, al menys en el cas dostoievskià, que es pugui aïllar en el reialme de l'art per l'art; és a dir, dit d'una altra manera i tenint summament en compte aquest aspecte, no és només en virtut de l'art per l'art que no es pot desvirtuar la periodització de les creacions literàries sinó que és només en virtut del context en el qual han estat escrites que són assimilables i tenen el seu sentit màxim –estètic i social–. Aquesta és una breu mostra de que el *Diari d'un escriptor* de Dostoievski, a banda de ser un espai perfecte per a dedicar-se al memorialisme, al testimoniatge i a la intervenció intel·lectual, és també un lloc des del qual treballar per al seu llegat i la forma en la qual és i serà present, presentat i representat.

Marges internacionals de la crítica literària

Un altre dels trets distintius d'aquest diari és l'assentament de Dostoievski com a crític literari amb ressonàncies nacionals i internacionals. En el conjunt dels dos anys en els quals es publica el *Diari d'un escriptor* trobem diverses formes de crítica literària dins les seves planes. En primer lloc trobem els homenatges a escriptors morts durant l'escriptura d'aquesta publicació; les referències més notables són a George Sand i a Nekrasov. L'espai discursiu dedicat a Sand és una mostra del tipus de crítica literària duta a terme per Dostoievski; el seu és un anàlisi retrospectiu que aprofundeix en la transcendència de l'escriptora per a Europa i per a la literatura europea¹¹⁶, però el que destaca més és l'ús que en fa en relació a la recepció feta per Rússia ja que a través d'aquesta

---

116 «Fundó su propio socialismo y expresó sus convicciones, esperanzas e ideales sobre el sentimiento moral del hombre, sobre el ansia espiritual de la humanidad, sobre su afán de perfección y de pureza y no sobre la necesidad de la hormiga. [...] Quizá no hubo en la Francia de su tiempo filósofo ni escritor alguno que comprendiese, hasta el mismo grado que ella, que «no sólo de pan vive el hombre» (Dostoievski, 2010: 755-756).

Dostoievski està duent a terme una història comparada de la recepció russa de la literatura europea:

No creo equivocarme al decir que George Sand, por lo menos según mis recuerdos, ocupó de golpe uno de los primeros lugares dentro de toda una pléyade de escritores nuevos, que en aquel momento se hicieron de pronto famosos y cuya fama se extendió por toda Europa. Adelantó incluso a Dickens, que apareció aquí casi al mismo tiempo que ella, por la atención que le prestó nuestro público. Y a Balzac no tenemos ni que mencionarlo. Había aparecido aquí antes que ella y nos regaló, ya en los años treinta, obras tales como *Eugenia Grandet* y *Papá Goriot* (Belinski fue injusto con él, lo dejó pasar sin darse cuenta de su importancia para la literatura francesa) [Dostoievski, 2010: 751-752.]

El cas de Nekrasov és especialment interessant perquè a partir del succés de la seva mort l'any 1877, dos anys després que Sand, també recrea un altre període en la història de la literatura russa i és que Dostoievski, aprofitant una anècdota ocorreguda a l'enterrament de Nekrasov en el moment en el qual ell mateix pronuncia un discurs sobre aquest, fa un repàs del byronisme com a moviment literari i com a corrent de pensament així com de la continuïtat que tingué en terres russes –en una línia en la qual s'inclou a Puixkin, Lérmontov i al mateix Nekrasov–. En paraules de Dostoievski:

El byronismo fue un momentáneo, pero grande, santo y necesario fenómeno en la vida de la humanidad europea, casi en la vida de toda la humanidad. El byronismo apareció en un momento de espantosa tristeza de la gente, de desilusión y casi de desesperación. Después de fervorosos entusiasmos de la nueva fe en los nuevos ideales, proclamados al final del pasado siglo en Francia, entonces una nación de vanguardia de la humanidad europea produjo un resultado, tan poco parecido a lo que esperaban, tan engañoso para la fe de la gente, que nunca ha habido en la historia de Europa occidental momento tan triste. [...] Y así, en ese momento apareció un gran y poderoso genio, un poeta apasionado. En sus sonidos resonaba la tristeza de la humanidad de entonces y su sombrío desengaño en su sino y en sus engañosos ideales. Entonces esta era una nueva e inaudita musa de la venganza y la melancolía, de la maldición y la desolación. El espíritu del byronismo de repente penetró por toda la humanidad, todo le respondía [Dostoievski, 2010: 1425.]

La posició de crític literari en el *Diari d'un escriptor* aquests anys 1876 i 1877 no pren només la forma de l'homenatge sinó que també pren la forma de l'anàlisi –quasi bé de ressenya– d'obres contemporànies a la publicació, com és el cas de la novel·la *Terra verge* de Turguénev o d'*Anna Karenina* de Tolstoi. En relació a la novel·la de Turguénev, altra vegada, és notori prestar atenció en aquest tipus de crítica literària emprada per Dostoievski als debats creuats sorgits a partir de l'anàlisi de novel·les específiques, com ho és aquest cas. Abans de desglossar

la primera part d'aquesta novel·la, única publicada fins al moment de la redacció d'aquest article en qüestió, Dostoievski, que escriu aquest article per a la publicació de gener de 1877, debat directament amb Ferdinand Brunetière i un article que aquest publica pocs mesos abans, l'octubre de 1876, a la revista *Revue des deux Mondes*, titulat 'Un roman nihiliste'. Aquest article, dedicat per Brunetière a la novel·la *Què fer de Txernitxevski*, és citat per Dostoievski:

Quizás no hace mucho he leído una opinión extranjera sobre la sátira rusa, es decir, sobre nuestra sátira moderna, la actual. Se ha dicho en Francia. Una conclusión aquí es admirable, he olvidado las palabras auténticas, pero esta es la idea: «La sátira rusa es como si temiera una buena acción en la sociedad rusa. Encontrando una acción parecida, se intranquiliza y no se calma hasta que encuentra en algún lugar, en la base de esta acción, a un canalla. Asimismo, se alegra inmediatamente y se pone a gritar: “Esto no es en absoluto una buena acción, se alegran por nada, véanlo ustedes mismos, ¡nos hemos topado asimismo con un canalla!”».

¿Es justa esta opinión? No creo que lo sea [Dostoievski, 2010: 1024.]

Per la seva banda, Dostoievski observa, irònicament divertit, que des que va començar la seva carrera literària quaranta anys abans no ha escoltat res més que la perenne queixa que la literatura russa mai s'ha trobat en pitjor estat, i que, no obstant això –objecta Dostoievski–, aquests

anys han produït Puixkin, Gógol, Lérmontov, Ostrovski, Turguénev i Gontxarov (per a no mencionar a Tolstoi i a sí mateix) (Frank, 2002: 322). Com diu Dostoievski:

Se puede decir taxativamente que casi nunca en ninguna literatura, en tan corto período de tiempo, han aparecido tal cantidad de escritores llenos de talento, como en la nuestra, y tan continuamente, sin interrupción. Y mientras, incluso yo mismo ahora, apenas el mes pasado, he leído de nuevo sobre el estancamiento de la literatura rusa y sobre «los desiertos de la creación literaria» [Dostoievski, 2010: 1025.]

Capital simbòlic i desplaçaments intel·lectuals

El *Diari d'un escriptor* dels anys 1876 i 1877 és molt més que un diari enfocat a la literatura. Si la idea d'entendre a Dostoievski com la veu d'una nació existeix, és per les condicions heterogènies d'aquesta publicació mensual; la seva fou una activitat que travessà totes les qüestions fonamentals –i les menys analitzades– en el sí de la vida russa de finals de segle. Un altre dels trets distintius d'aquest diari, i que demostra el seu poder en quant a capital simbòlic que li permetre actuar com a un intel·lectual pur, és els seus al voltant de processos i judicis. Si abans s'ha mencionat l'aire goethià que pren la determinació de Dostoievski en aquests darrers anys de la seva vida, ara es pot dir que els gestos que duu a terme en darrer sentit mencionat, són un clar paradigma –i un precedent– del que més tard definiria la carrera intel·lectual de Zola amb el seu *J'accuse...!* Durant els dos anys de vida d'aquesta publicació, Dostoievski dialoga amb judicis i processos judicials com el procés de Kroneberg, el judici de Kairova, la resolució del procés de Kornilova,

o l'assumpte Dzhunkovski, tots ells, els casos més mediàtics i notoris a la societat russa del segle XIX. Prenent com a mostra el primer d'ells, el procés de Kroneberg¹¹⁷, veiem quina és la projecció intel·lectual de Dostoievski en aquests tipus d'afers, que resulten ser molt més domèstics i molt menys projectius (en el sentit de captar l'atenció d'un auditori internacional) que l'emblemàtica intervenció de Zola. Una de les característiques fonamentals d'aquestes intervencions de Dostoievski en aquest àmbit és la narrativitat de la implicació; per a opinar i informar sobre el cas s'aprovisiona de les actes del judici i cerca testimonis del mateix¹¹⁸, material amb el qual no només informa i opina sinó que *re-crea* situacions (tendència que prefigura el famós judici a la novel·la *Els germans Karamàzov*):

El 25 de julio, irritado por la hija –comunica el padre–, la golpeé con este manojo, golpeé fuerte y, esa vez, *azoté largamente, fuera de mí, sin controlarme, por donde sea*. No sabe si las varas se han roto durante ese último castigo, pero recuerda que cuando empezó a darle golpes eran más largas.

---

117 Aquest és un judici en el qual s'acusa a un pare anomenat Kroneberg d'haver fuetejat a la seva filla, sent condemnat de forma provisional a ser torturat.

118 «Se me ocurrió ir inmediatamente a casa de una persona, de la que yo sabía muchas cosas, aunque nos conocíamos muy poco; ciertas consideraciones me permitían suponer que en este momento estaba más enterado del final del proceso que ningún otro conocido mío y, tal vez, lo había presenciado. No me equivoqué, había asistido al proceso judicial y acababa de volver de allí; lo sorprendí en casa ya pasadas las diez y me comunicó que el procesado fue absuelto. Quedé indignado de los jueces, de los jurados, del abogado» (Dostoievski, 2010: 596).

La verdad es que, a pesar de esta declaración, durante la investigación el padre no se reconoció culpable de maltratar a su hija y declaró que hasta el 25 de julio siempre la castigaba ligeramente [Dostoievski, 2010: 616.]

Aquesta és doncs una de les característiques formals principals mitjançant les quals Dostoievski es posiciona en el camp intel·lectual en el moment de valorar successos de renom i coneguts per tota la població russa (desconeixem, ara per ara, l'abast d'aquests fets fora de les fronteres nacionals). El que es mostra particularment interessant d'entendre en aquestes intervencions relatives al que no deixa de ser el sistema judicial rus, és, justament, que tots els comentaris que en fa Dostoievski, deixant de banda el cas comentat en concret, van dirigitats en un moment o altre a fer una crítica d'aquest sistema. En aquest sentit cal recordar que una dècada abans, en l'impàs de l'any 1864 i 1865, el sistema judicial rus es veu afectat per, fins al moment, la reforma més dràstica i modernitzadora. Tal com comenta Gary Rosenshield:

The new jury trial, introduced into Russia in 1864 as part of a sweeping reorganization of the entire judicial system, replaced an antiquated system that almost all agreed was notoriously inefficient, inept, and corrupt. Judges were often illiterate, lawyers untrained; cases dragged on over generations; bribery was everywhere accepted practice [Rosenshield, 1992: 415.]

A partir d'aquesta situació relativament recent en relació amb el període en què Dostoievski analitza aquest cas, les seves intervencions en aquest sentit lliguen la moral del cas a la problemàtica de les reformes proposades uns anys abans i a les conseqüències que aquesta revisió judicial comporta per a una societat que segons Dostoievski no està preparada per a assimilar aquest racionalisme -que no fan més que perpetuar el llegat de la reforma de Piotr I-:

Sin embargo, sin quererlo, exclamo: sí, la abogacía es una institución magnífica, pero también triste, no sé por qué. Ya lo he dicho al principio y lo repito aquí otra vez. Esta es mi opinión, por supuesto, sólo porque no soy jurista, para desgracia mía. La abogacía me parece un nuevo tipo de escuela de adiestramiento para aguzar el ingenio y secar el corazón, adiestramiento para trastornar todo sentimiento sano, de acuerdo con la necesidad corriente, adiestramiento en toda clase de atentados, audaces e impunes, adiestramiento, continuo e incansable, en destrezas correspondientes a la demanda y a la necesidad, elevando todo eso a nivel de un principio o, como no estamos acostumbrados todavía a esta novedad, incluso a nivel de una virtud aplaudida por todo el mundo [Dostoievski, 2010: 622-623.]

Al cor de les crítiques de Dostoievski quant als processos judicials hi ha la por que la creixent professionalització de la vara i el formalisme dels procediments legals arrelhi la confusió moral al si de la societat mitjançant

la institucionalització de la separació entre la ètica i la pràctica legal (Rosenshield, 1992: 420).

Posteritat nacional: discurs en honor a Puixkin

El *Diari d'un escriptor*, a banda d'esdevenir també material analitzable amb el benentès que recull les grans problemàtiques polítiques i militars russes en aquells anys –principalment les relatives als enfrontaments amb els turcs¹¹⁹– o qüestions com ara les problemàtiques lingüístiques que encara perduren i que naixen al segle xviii¹²⁰, esdevé la veu d'una

---

119 En un article titulat *Mi paradoja*:

Una nueva refriega con Europa (no, aún no se trata de una guerra: dicen que Rusia está aún lejos de una guerra), y de nuevo sale a escena la interminable Cuestión Oriental, de nuevo en Europa a los rusos se nos mira con desconfianza...

Pero, vamos, ¿por qué tenemos que buscar la confianza de Europa?

¿Acaso ha mirado Europa a los rusos con confianza alguna vez? [Dostoievski, 2010: 757.]

Segon Djermanovic, en una anotació interessant, expressa que Dostoievski constata un fet que podria dir-se que avui en dia encara resta present: la falta d'un coneixement més profund de Rússia per part dels occidentals comença també per l'escàs interès en la història de Bizanci (Djermanovic, 2006: 41).

120 En un article titulat *¿El idioma ruso o el francés?*:

En Ems usted distingue por supuesto a los rusos por su acento, es decir, por su pronunciación ruso-francesa, que es propia sólo de Rusia y que ha empezado a sombrar incluso a los extranjeros. Digo: «ha empezado», pero hasta el momento sólo recibimos elogios por ella. Se que me dirá que la crítica de los rusos por su francés ya está pasada de moda, que tanto el tema como el sermoneo están demasiado gastados. Pero lo que me asombra no es que no hablen entre sí en ruso (incluso me extrañaría si lo hiciesen), sino que se imaginan hablar bien francés [Dostoievski, 2010: 811.]

nació perquè el gruix de la seva proposta està centrada en el destí que Rússia, l'Imperi Rus, ha de tenir. Aquests són els anys profètics de Dostoievski; tota la seva trajectòria literària i intel·lectual el duu a gaudir, els darrers 5 anys de la seva vida, d'una posició des de la qual projectar la seva experiència en forma de vaticini al voltant del futur que li espera a Rússia, o si més no el destí que hauria d'adquirir i mitjan quins camins; aquests anys són els anys en els quals Dostoievski madura i confirma totes les aproximacions ideològiques viscudes en els diferents períodes de la seva vida (els primers anys com a novel·lista urbà -dècada de 1840-, l'experiència de la reclusió i el posterior exili -dècada de 1850-, els anys novel·lescs prodigiosos encreuats amb els diaris duts a terme amb el seu germà -dècada de 1860-, i els primers anys de la dècada dels 1870). L'exercici més decisiu en aquest sentit, i que esdevé una de les intervencions literàries i intel·lectuals més notables que pretén transformar totes les relacions establertes en el si de l'espai públic rus i que és inclòs posteriorment pel propi Dostoievski en el *Diari d'un escriptor* de 1880 (número únic) és l'assaig titulat *Puixkin*¹²¹ i pronunciat el 8 de juny d'aquest mateix any a l'assemblea de la Societat d'Amics

---

121 Tal i com descriu Frank:

Dostoevsky drew on a lifetime of observations about Pushkin scattered through his work from the very beginning and continuing up to through the *Diary of a Writer*. All of his major ideas can be found in previous writings, and these have been conscientiously noted in the scholarship. More important is that, employing his most brilliant critical style, he unites these ideas as he had never done before into a powerful synthesis hailing Pushkin as the poetic herald of the glorious mission that Russia has been called upon to accomplish on behalf of humanity [Frank, 2002: 519-520.]

de la Literatura Russa, esdevinguda a Moscou, en honor a Puixkin i culminant el que va ser un «Festival Puixkin» de setmanes de durada, amb diversos actes simbòlics esdeinguts a diari. En els dos anys previs, amb Dostoievski suspenent temporalment –i per primera vegada per voluntat pròpia– el projecte periodístic del diari per l'escriptura de la major part de la seva opera magna *Els germans Karamàzov* (finalitzada els mesos després de l'afer Puixkin, que, de fet, foren els darrers mesos de la seva vida), la figura de culte que esdevé es materialitza amb esdeveniments com ara la seva inclusió l'any 1878 en qualitat de membre a l'Acadèmia Imperial de Ciències, Divisió de Llengua i Literatura Russa, o la invitació (finalment rebutjada, en part per la mort sobtada d'un dels seus fills, Alexei, de tretze anys), el mateix any, a un congrés internacional (el qual tenia com a motiu principal la discussió i la fixació de lleis internacionals sobre els drets d'autor) presidit per Victor Hugo en nom de la *Société des Gens de Lettres de France*. Així doncs, la invitació a pronunciar el discurs de clausura en aquesta assemblea moscovita (que va incloure intervencions –algunes d'elles no presencials– d'escriptors com ara l'eslavista francès Louis Léger, Victor Hugo, Berthold Auerbach o Alfred Tennyson) és un dels passos lògics dins d'aquest ascens en l'esfera pública russa. Aquest gran homenatge va servir per a reunir en una ocasió única totes les esferes intel·lectuals russes imperants al moment: la *intelligentsia* russa es reuní a Moscou per a homenatjar a l'escriptor que va ser enviat a l'exili per incórrer en el desfavor de Nikolai I i que

tingué amistats properes –tal com s’ha especificat en els primers apartats d’aquest escrit– amb alguns dels revolucionaris desembristes; el projecte com a tal fou aprovat i patrocinat per la corona, amb la Duma de Moscou pagant les despeses de tots els invitats. En aquest sentit, l’oficialitat d’aquest acte fou vist posteriorment com una mostra esperançadora d’una nova època de relacions entre el Tsar i la *intelligentsia* (Frank, 2002: 497).

L’assaig, transformat en discurs per a l’ocasió, esdevé una de les grans escenes de la segona meitat del segle XIX, i la repercussió del discurs proposat per Dostoievski és immediata. Tal com escriu a la seva correspondència:

No, Anya, no, you can never present to yourself nor imagine the effect it produced ! What are my Petersburg successes? Nothing, nothing at all, compared to this ! When I came out, the hall thundered applause, and for a long, very long time, they would not let me speak. I bowed, made gestures, asking them to let me read — nothing was of any avail : raptures, enthusiasm (all because of the Karamazovs). At last I began reading : I was interrupted positively at each page, and at moments at each phrase, by a thunder of applause. I read loudly, with fire [Dostoievski, 2006: 282.]

Eugène-Melchior de Vogüé (el qual conegué personalment a Dostoievski), a la seva monografia sobre la novel·la russa fa aquest retrat de la situació donada al discurs de Mikhaïl:

En 1880, à cette inauguration du monument de Pouchkine, où la littérature russe tint ses grandes assises, la popularité de notre romancier écrasa celle de tous ses rivaux ; on sanglota tandis qu'il parlait, on le porta en triomphe, les étudiants prirent d'assaut l'estrade pour le voir de plus près, pour le toucher, et l'un de ces jeunes gens s'évanouit d'émotion en arrivant jusqu'à lui [de Vogüé, 1892: 272.]

Quin és el motiu pel qual aquesta intervenció pública per part de Dostoievski tingué aquesta acollida?¹²² Òbviament l'estatus amb el qual va fer acte d'aparició en aquest homenatge i que es va guanyar des de l'època del seu retorn del presidi són un dels motius principals per entendre l'avinença del seu discurs amb els interessos del públic general assistent. Però el que és remarcable de l'esdeveniment és l'ús que en fa de Puixkin; en una vetllada literària –o si més no en els seus fonaments d'homenatge a una figura literària– Dostoievski aprofita per fer un anàlisi de Puixkin que li permet transcendir el futur de la seva nació. Dos-

---

122 «Dostoyevsky's speech, hailed throughout the land with unprecedented acclaim, was the milestone from which some of his younger contemporaries marked the new period in Russian culture: they saw in it a rejection of the nationalist- isolationist path, which was leading to a dead end, and an appeal for the expansion and therefore the renewal of the Russian artistic tradition» (Volkov, 1995: 126).

toievski habitualment interpreta les obres literàries no en funció de la personalitat quotidiana de l'autor ni dels problemes històrics i socioculturals que aquest hagi estat enfocant en concret, sinó sempre a la llum d'algun tema més vast. Per això, la seva crítica és un exemple del que Nietzsche definí com a estil «monumental» d'escriptura històrica, en el qual la matèria es converteix en expressió simbòlica d'un tema molt més gran, ja sigui psicològic, moral-metafísic o religiós. En aquest exemple, Dostoievski convertí a Puixkin en un símbol del seu propi messianisme rus i de la seva exaltada concepció del «poble», que ara, com no havia ocorregut al passat, harmonitzava tan perfectament amb les emocions de la gran majoria del seu públic (Frank, 2002: 520). En aquest discurs, doncs, Dostoievski proposa la seva idea definitiva sobre l'art, la literatura, i el caràcter que la nació russa imprimeixen en aquestes esferes. I no només això, sinó que lliga l'esfera de l'art a la de la vida –com no podia ser d'una altra manera amb els precedents ja analitzats–. Aquest discurs esdevé una síntesi del que per a Dostoievski és el caràcter rus en el seu sentit més primari i essencial. Segon ell, és Puixkin qui duu a terme aquest gest i aquesta gesta. L'espai discurs de l'homenatge a Puixkin és una oportunitat per a Dostoievski de culminar les seves intervencions intel·lectuals reunint tots els punts de fuga de les seves reflexions sobre l'art, la societat i la història russa al llarg de la seva vida. En aquest sentit, aquest text (juntament amb *Els germans Karamàzov*) esdevé, pel seu propi pes i per la ja propera mort de l'autor, l'exercici de testimoniatge

definitiu dostoievskià mitjançant el qual reafirma el destí del seu poble però que també permet segellar el seu. És l'exercici compensatori perfecte a les queixes mostrades a través de l'article ja vist en respecte a la seva biografia publicada uns anys abans.

El text proposa quatre motius principals pels quals Puixkin esdevé el més important dels escriptors russos, arguments vehiculats a través de la distinció per part de Dostoievski de tres períodes en la carrera literària d'aquest escriptor rus però d'arrels africanes. A on Dostoievski no només perpetua la figura de Puixkin sinó també la seva en forma de profeta messiànic és en el darrer d'aquests tres períodes. A les altres parts clarifica com Puixkin és el primer escriptor rus que mostra el tipus d'home que encarna la perversió d'Occident importada per Piotr *el Gran*, tot això mitjançant l'anàlisi concís –amb cites literals– d'algunes de les obres de l'escriptor. En paraules de Dostoievski, comentant el seu propi escrit:

Que Pushkin es el primero que, con su profundamente perspicaz y genial inteligencia y su corazón puramente ruso, encontró y señaló la más importante y enfermiza aparición de nuestra intelectual sociedad históricamente apartada de la tierra, y que se eleva sobre el pueblo. Señaló y destacó ante nosotros nuestro tipo negativo, al hombre que se inquieta y no se reconcilia y que no cree en la tierra natal ni en sus fuerzas originarias, que niega a Rusia y a sí mismo

al final (es decir, su sociedad, la capa intelectual que surgió sobre nuestra tierra natal), que no desea tener nada que ver con otros y que sufre sinceramente [Dostoievski, 2010: 1445.]

En segona instància s'encarrega de mostrar positivament com Puixkin esdevé també un innovador en quant a les tipologies de personatges. En aquest sentit es refereix a la novetat de Puixkin projectada en tant que els caràcters que genera i reproduïx tenen la característica fonamental de ser pròpiament russos, d'anar a les arrels històriques i a les llegendes populars per a crear personatges que s'adeqüin als trets específics d'aquest folklore. L'exemple proposat per Dostoievski, fent crítica literària en el sentit màxim de la seva expressió, és a través de la novel·la *Ievgueni Oneguï* i els protagonistes Oneguï i Tatiana¹²³:

Así pues, en *Oneguï*, en este inmortal e inalcanzable poema suyo, Pushkin apareció como el gran escritor del pueblo, como no había habido nunca nadie antes de él. De golpe, con la más precisa, con la más justa, la más perspicaz imagen él señaló la mayor profundidad de nuestra esencia, de nuestra sociedad que se eleva por encima del pueblo. Señalando el tipo del ermitaño ruso, del ermitaño hasta nuestros días y en nuestros días, fue el primero en adivinar con

---

123 «No fue en nuestra actual civilización, ni en la llamada educación «europea» (que entre nosotros, dicho sea de paso, no ha existido nunca), ni en las monstruosidades asimiladas exteriormente de las ideas y formas europeas donde Pushkin apreció esta belleza, sino que las encontró únicamente en el espíritu popular, y *sólo en él*» (Dostoievski, 2010: 1446).

su genial intuición, con su destino histórico y con su enorme significado y en nuestro destino futuro, poniendo junto a él el tipo de positiva e indiscutible belleza en el rostro de una mujer rusa, Pushkin, desde luego, también es el primero de los escritores rusos, que llevó ante nosotros en otras obras de este período de su actividad un completo repertorio positivo de hermosos tipos rusos, que había encontrado en el pueblo ruso [Dostoievski, 2010: 1463.]

És doncs, com es veurà a continuació, que és en el moment en el qual abandona l'hermenèutica concreta d'obres literàries quan Dostoievski esdevé veritablement profètic –al categoritzar a Puixkin com a profètic– i no només analític; és quan fa aquest gest d'historiar de forma monumental, seguint la idea proposada per Frank en base a la filosofia nietzschiana, que Dostoievski albira el cim de la seva pròpia transcendència nacional. Quines són les motivacions que duen a la necessitat de repensar Puixkin en el sentit en que ho fa? Quin bagatge comú duen els russos a les seves espatlles per a que el fervor i l'acceptació del paper que juga Puixkin en aquest discurs de Dostoievski siguin tals? Dostoievski és molt conscient que, a causa d'una varietat de factors –sense cap dubte sent el més important d'ells la invasió mongola i l'ocupació de les terres russes des del segle xiii fins al segle xv–, Rússia no es va beneficiar directament dels dos moviments més seminals del pensament humanístic modern: el Renaixement i la Reforma. De forma repetida en segles posteriors els russos es varen enfrontar amb el di-

lema de com assolir Europa. És en aquest punt en el qual alguns veuen Rússia irremeiablement destinada al retràs i condemnada a la marginalitat (Piotr Txaadaiev), altres veuen l'anòmala posició russa com a una oportunitat d'evitar els errors d'Europa (Herzen), i alguns altres capgiren aquesta manca en ni més ni menys que una missió de salvació, en un escenari en el qual Rússia «salvaria» Europa del barbarisme per tal que Europa pogués aprendre d'aquest gest suprem d'amor i sacrifici cristià (Dostoievski) (Rzhevsky, 2002: 194). És possible d'interpretar que el procés iniciat amb Piotr I de modernitat i de la implantació dels ideals europeus no haurien esdevingut un problema de tints nacionals si Rússia no hagués patit aquest decalatge; ja no és qüestió només de no haver viscut el Renaixement o la Reforma, sinó que és qüestió d'entendre que els dos segles «perduts» d'invasió mongola provocaren un buit insalvable en el moment –també insalvable– del contacte rus amb Europa. Amb un desenvolupament natural i no esbiaixat l'assimilació del llegat europeu podria haver estat més normalitzat i no tan radical. És interessant pensar si, des d'un punt de vista dostoievskià, el gran desastre per a la història de Rússia va ser el procés iniciat per Piotr *el Gran* o per contra pot ser que fossin les conseqüències del sotmetiment mongol. En qualsevol cas, aquest rerefons –que és el trauma sencer d'una nació i que no deixa ser la problemàtica central que fonamenta tota l'activitat intel·lectual al segle XIX a Rússia amb la distinció del sector occidentalista i el sector eslavòfil–, present de forma constant en

aquest gran homenatge, és el que Dostoievski tracta amb aquest discurs en honor a Puixkin i és amb el que arriba a una síntesi innovadora; planteja una idea original que li permet superar aquesta situació. Es pot fer constar que el 8 de juny de 1880 és el dia en el qual Dostoievski aconsegueix trencar amb quasi bé un segle de disputa certament ja estancada i enquistada. Aprofitant de nou la darrera cita de Volkov esmentada:

Dostoyevsky's speech, hailed throughout the land with unprecedented acclaim, was the milestone from which some of his younger contemporaries marked the new period in Russian culture: they saw in it a rejection of the nationalist-isolationist path, which was leading to a dead end, and an appeal for the expansion and therefore the renewal of the Russian artistic tradition [Volkov, 1995: 126.]

És en aquest sentit que Dostoievski esdevé profeta perquè uneix a tota la societat russa en un sol cos. Així doncs, com duu a terme aquest gest? Quin ús en fa de la figura literària de Puixkin? S'ha comentat que l'autor moscovita divideix el seu discurs i anàlisi de Puixkin en quatre parts, dues de les quals ja han estat esmentades. Per a veure les darreres dues –les quals s'interrelacionen–, seguim novament la ploma de Dostoievski:

De hecho, en las literaturas europeas había grandiosos genios artísticos, Shakespeare, Cervantes, Schiller. Pero mostradme uno solo de estos grandes genios que poseyera semejante capacidad de empatía universal como la que tenía nuestro Pushkin. Y esta capacidad es la más importante de nuestra nacionalidad, precisamente él comparte con nuestro pueblo, y esto, es lo más importante, él es un poeta del pueblo. Los más grandes poetas europeos nunca pudieron encarnar con esta fuerza el genio del otro, del vecino, puede que, con su pueblo, su espíritu, toda la profundidad escondida de este espíritu y toda la tristeza de su vocación, como podría manifestar Pushkin. Al contrario, al volverse hacía otros pueblos, los poetas europeos muy a menudo los transformaban en su nacionalidad y lo comprendían a su manera. Incluso Shakespeare, sus italianos, por ejemplo, casi todos son iguales que los mismos ingleses. Sólo Pushkin de entre todos los poetas del mundo posee la cualidad de transformarse completamente en otra nacionalidad [Dostoievski, 2010: 1466.]

La tercera característica que converteix Puixkin en el poeta de la nació –i a Dostoievski en la veu d’aquell i d’aquesta– és, doncs, la capacitat de Puixkin de transfigurar-se i albergar dins un mateix cos les especificitats i la naturalitat de qualsevol literatura. És curiós de veure com en aquest sentit aquesta característica és la que, de forma modificada, Bakhtín li trobarà a Dostoievski quant a la polifonia i a l’autonomia de veus i consciències dels personatges dostoievskians; amb el discurs en honor a Puixkin podem veure com anar a les arrels d’aquests escriptor

pot ser útil per a repensar les problemàtiques de la poètica de Dostoievski. Parlem doncs d'un Puixkin al qual se li atribueixen unes característiques universals, de generositat, de capacitat d'assimilació d'altres formes caracterològiques nacionals encarnades en les diverses literatures que abracen. De quina manera Dostoievski vehicula aquesta tercera característica del geni puixkinià cap a un quart i darrer tret fonamental de la seva projecció? Per a encaminar la situació, Dostoievski argumenta:

No, digo positivamente, no ha habido poeta con tanta empatía universal como Pushkin, y no sólo empatía, sino con su admirable profundidad, y en la metamorfosis de su espíritu en el espíritu de otros pueblos, metamorfosis casi completa, y por eso milagrosa, porque en ninguna parte ni en ningún poeta de todo el mundo se ha repetido semejante aparición. Esto sólo ha ocurrido con Pushkin y en este sentido, repito, él es un fenómeno extraordinario e inaudito y, según nosotros, profético, ya que... ya que en sus obras se expresaba más su fuerza nacional rusa, se expresó precisamente en la poesía para todo el pueblo, el pueblo en su futuro desarrollo, el pueblo de nuestro futuro, que se oculta en el presente, y se expresaba proféticamente. ¿Qué es esta fuerza del espíritu del pueblo ruso como no sea su aspiración a sus objetivos finales hacia la universalidad y hacia la humanidad? Siendo el poeta del pueblo, Pushkin inmediatamente, en cuanto rozó la fuerza del pueblo, presintió la gran determinación futura de esta fuerza. Un adivino, un profeta [Dostoievski, 2010: 1467.]

El gest intel·lectual emprat es basa en, aquí sí, proposar la seva idea original a partir d'atribuir a Puixkin una característica que segons Dostoievski és comú a tot el poble rus. Ell, Puixkin, que entengué millor que ningú les paradoxes de la modernitat en tipificar per primera vegada l'home corrupte (segons Dostoievski) engendrat pel projecte de Piotr I i que sabé trobar les arrels populars amb les quals fonamentar tota una cultura i una literatura en ferment, esdevenint així, amb aquests dos trets, fonamentador i profètic, esdevé un garant de l'adveniment del camí les direccions a seguir pel poble rus.

Paneslavisme, europeisme i universalitat

Dostoievski, en un gest metonímic, en un moviment de substitució, atribueix el geni literari de Puixkin i les característiques que té, al caràcter nacional del poble rus, fent que aquest, doncs, estigui predestinat a comprendre a la perfecció i a poder assimilar altres nacionalitats. El tret distintiu i el que ha de marcar el destí de la nació russa en relació al món en la seva totalitat és, per tant, la seva fraternitat, l'assimilació i l'enteniment. Dostoievski, amb aquestes paraules, no només aconsegueix aportar un nou sentit per al possible destí del poble rus; lluny d'esgotar aquí les possibilitats de l'argument obert, aquest espai discursiu li permet fer el gest cabdal, el que esdevé símbol d'una Rússia moderna que començarà pocs mesos després amb l'assassinat del tsar Aleksandr II. Dostoievski reinterpreta el passat del poble rus per tal de donar-li un nou sentit al seu destí. Aquest és el darrer moviment ideològic que Dostoievski durà a terme en vida, i que li permet reconciliar tota la història intel·lectual d'una nació:

Así exactamente el pueblo ruso aceptó la reforma no sólo a causa del utilitarismo, sino indudablemente teniendo su presentimiento casi inmediatamente de un futuro, objetivo incomparablemente más elevado que el utilitarismo inmediato, sintiendo este objetivo, de cualquier modo, desde luego, repito, inconscientemente, sin embargo, inmediata y completamente vivo. ¡Habíamos aspirado entonces hacia esa misma reunificación vital, hacia la reunificación humana! No hostilmente (como tenía que ocurrir), sino amistosamente, con un absoluto amor recibimos en nuestra alma el genio de naciones extranjeras, a todos juntos, sin hacer importantes diferencias tribales, sabiendo por instinto, casi desde el mismo primer paso, diferenciar, apartar las contraposiciones, disculpar y reconciliar las diferencias, y con esto expresábamos nuestra disposición e inclinación, que acababa de aparecer y manifestarse, hacia una reunificación universal humana con todas las tribus del gran linaje ario. Sí, el destino del hombre ruso es indiscutiblemente paneuropeo y universal.

Ser un auténtico ruso, ser completamente ruso, puede ser, significa sólo (al final, subrayen esto) ser hermano de todos, *de toda la humanidad*, si quieren. Oh, toda esta esclavofilia y todo este occidentalismo nuestros son sólo una gran equivocación entre nosotros, aunque sea histórico y necesario. Para el ruso actual, Europa y la suerte de toda la gran tribu aria le son tan queridos como la misma Rusia, como la suerte de su propia patria, porque nuestra suerte es universal, y debe adquirirse no con una espada, sino con la fuerza de la hermandad y nuestra aspiración fraternal hacia la unificación del hombre [Dostoievski, 2010: 1468.]

Dostoievski, amb aquest ideari basat en el geni de Puixkin, reinterpreta el llegat de Piotr I com ningú ho havia fet fins al moment. Aquest darrer, en un exercici intel·lectual superb, no hauria decidit implantar l'europèisme només en el sentit visible i utilitari sinó amb la finalitat que Dostoievski i la nació russa a la dècada de 1880 estan experimentant, de la mà dels fruits de Puixkin. Aquest moviment dialèctic li permet matar dos ocells d'un tret: assimilar el llegat de Piotr *el Gran* de forma positiva i, per tant, eliminar el gran escull que fonamentà les disputes dels intel·lectuals i de la *intelligentsia* durant tot el segle. Amb aquesta reinterpretació del passat rus per tal de donar-li un sentit nou al destí de Rússia, Dostoievski aconsegueix unir occidentalistes i eslavòfils desvirtuant les possibilitats de seguir mantenint obert el cisma provocat per aquests dos extrems. El llegat positiu per als occidentalistes del Tsar carpinter és així comprensible per als eslavòfils, i Puixkin, el qual només pot arribar a encarnar aquest ideal paneuropeu i universal –suposadament ideat per Piotr I– en base a una literatura que troba les seves arrels en un folklore comú, esdevé, doncs, l'element reconciliador dels europeistes amb la Rússia pre-petersburguesa. Amb tot, no és d'estranyar, doncs, el fervor que causà aquesta intervenció intel·lectual a Moscou per part de Dostoievski. És interessant de fer notar que Dostoievski està obrant al mateix temps i de forma simultània per al poble rus i per a l'intel·lectualisme rus. La intenció fonamental d'aquest escriptor és, mitjançant un consens basat en una reconciliació de postures

nacional, arribar a altes cotes internacionals. El que pretén fer notar és que, a banda d'aquesta exaltació patriòtica, hi ha una necessitat de fer entendre a l'intel·lectualitat russa que el seu paper no ha estat en va; és justament entenent que tot aquest segle XIX ha estat l'època de maduresa d'un pensament que necessàriament havia de passar per totes les fases esdevingudes per tal d'arribar a tals conclusions. És només entenent que aquest tret essencial rus, el de ser una *tabula rasa*, no és quelcom a criticar sinó quelcom a ser considerat; no és un element de desunió sinó que és un tret que unifica. Totes les lluites ideològiques iniciades amb els cercles clandestins de principis de la dècada de 1840 fins a arribar a aquest espectacle nacional l'any 1880 han estat els passos necessaris per a la realització d'aquesta presa de consciència del paper a jugar per part de Rússia. Recordant per darrera vegada a Bourdieu:

La misma intención de autonomía puede, en efecto, expresarse en tomas de posición opuestas (laicas en un caso, religiosas en otro) según la estructura y la historia de los poderes contra los cuales debe afirmarse. Los intelectuales de los diferentes países deben ser plenamente conscientes de este mecanismo, si quieren evitar dejarse dividir por oposiciones coyunturales y fenomenales, que tienen por principio el hecho de que la misma voluntad de emancipación se choca con obstáculos diferentes [Bourdieu, 2012: 201.]

Si a aquesta sentència se li substitueix el mot «països» per la frase «sectors d'un país» i si s'entén «intenció d'autonomia» com l'objectiu comú de progrés de la societat russa en nom d'un desenvolupament qualitat en les relacions nacionals i internacionals podem veure com és aquesta la idea que subjau el discurs de Dostoievski. El que Dostoievski aspira és a que totes les franges socials –amb especial èmfasi en els agents actius de la construcció i la prosperitat moral de la nació, els escriptors i intel·lectuals– entenguin que la mateixa «voluntat d'emancipació», de fer de Rússia quelcom més transcendent per a la història del món és més viable si justament s'entén que malgrat les «oposicions conjunturals i fenomenals» –tota la tradició intel·lectual russa fins al moment d'aquest discurs– el que resta com a única i veritablement necessari és comprendre que s'aspira a un objectiu comú. En aquest sentit és la proposta per part de Dostoievski de repensar tot el llegat rus i com s'ha gestionat per poetes i escriptors com Puixkin. El destí de la nació russa tal com és proposat aquí és moltes coses però fonamentalment és quelcom que és partícip dels principis bàsics del que fonamenta un veritable intel·lectualisme. Havent seguit tots aquests esdeveniments, no és d'estranyar que el darrer número del *Diari d'un escriptor* –publicat de forma simultània a la mort de Dostoievski el gener de 1881– tingui un dels seus articles titulat *Geok-Tepe. ¿Qué es Asia para nosotros?* En aquest, Dostoievski afirma:

-¿Para qué semejante futuro? ¿Qué necesidad hay en la futura ocupación de Asia? ¿Qué tenemos que hacer allí?

Porque la necesidad de Rusia no es estar sólo en Europa, sino en Asia; porque Rusia no sólo es europea, sino asiática. Más aún: nuestras esperanzas están más en Asia, posiblemente, que en Europa. Más aún: en nuestros destinos futuros, posiblemente, ¡Asia es nuestra salida fundamental! [Dostoievski, 2010: 1534.]

En un darrer exercici intel·lectual, aquesta mirada universal que promou Dostoievski fins al dia de la seva mort, ja no és una mirada paneslava, així com tampoc és ja una mirada paneuropea; aquest nou viratge ideològic i desenvolupat en aquest darrer número del *Diari d'un escriptor* confirmen aquesta voluntat d'obrir Rússia a tot el món. Un cop assimilat el llegat europeu, les mirades les dirigeix cap a Sibèria i el continent asiàtic.

Aquest darrer article finalitza una carrera literària, professional i intel·lectual. La figura de Dostoievski, vista amb perspectiva, denota possiblement una de les característiques més feaents de l'intel·lectual rus o del camp intel·lectual i de poder que l'acull: la seva heterogeneïtat (que al mateix temps esdevé en homogeneïtat) i diversitat, les quals es veuen compensades –i acceptades– per un compromís permanent. No hi ha millor manera d'entendre això i de posar punt final a aquest escrit que prestant atenció a la descripció que de Vogüé fa del funeral de Fiódor

Dostoievski, el qual –cal recordar-ho en el moment de llegir i recrear l'episodi– començà la seva carrera professional com a modest funcionari de l'estat el qual poc després decidí arriscar i abandonar la professió per a fer-se traductor i escriptor d'articles enciclopèdics al mateix temps que, intentant subsistir, dedicava les hores disponibles a escriure la seva primera novel·la:

Qui a vu ce cotéage a vu le pays des contrastes sous toutes ses faces : les prêtres, un clergé nombreux qui psalmodiait des prières, les étudiants des universités, les petits enfants des gymnases, les jeunes filles des écoles de médecine, les nihilistes, reconnaissables à leurs singularités de costume et de tenue, le plaïd sur l'épaule pour les hommes, les lunettes et les cheveux coupés ras pour les femmes ; toutes les compagnies littéraires et savantes, des députations de tous les points de l'empire, de vieux marchands moscovites, des paysans en touloupe, des laquais et des mendiants ; dans l'église attendaient les dignitaires officiels, le ministre de l'instruction publique et de jeunes princes de la famille impériale. Une forêt de bannières, de croix et de couronnes dominait cette armée en marche [de Vogüé, 1892: 275-276.]

CONCLUSIONS

Aquest ha estat un treball que ha pretès desglossar l'activitat literària i professional d'un dels escriptors cabdals del segle XIX, tot entenent aquests moviments com a gestos intel·lectuals, dialogant amb el context cultural, sociopolític i històric de la nació a la qual està adscrit. En l'assimilació conceptual feta, s'ha pogut comprovar de quina forma pot ser tractada la figura d'un escriptor si se'l repensa com a un intel·lectual compromès amb un seguit de debats i qüestions comunes a la seva terra i fora d'ella. Això duu a diverses problemàtiques estructurals i d'enfocament en el sentit que, com s'ha pogut palpar, aquesta perspectiva des de la qual mirar un escriptor comporta la constant recerca d'un equilibri entre l'objecte intrínsec, d'una banda, i la seva difusió, de l'altra; aquesta recerca permet obrir l'horitzó literari a qüestions adjacents, fent que no només esdevingui un treball de camp fonamentat en la teoria, la crítica literària i el comparatisme literari, sinó que també, donades les seves bastes implicacions, esdevé un tipus de recerca afí a disciplines com la història, la sociologia o la política. Aquest és un treball dedicat a Dostoievski i com a tal els resultats sintètics tenen com a objectiu comprendre millor la seva figura, però també és un treball que, en tant que recerca intel·lectual, constantment interpel·la els límits i les dificultats

de mètode que estableix un estudi d'aquest tipus. En aquest sentit, la utilitat d'aquesta recerca ha estat doble.

La figura de Dostoievski, sota aquesta llum, ha permès entendre certes postures i certes formes d'ocupar el camp intel·lectual, i, de retruc, observar en una primera instància quines podrien ser les característiques d'aquest camp en l'àmbit eslau i, més concretament rus. La visió global d'aquest escriptor, això és, el seu estudi des d'una perspectiva sincrònica però també diacrònica, tot i assimilar una manera de veure el món a la europea, el poble rus, i en concret l'estrat culte, genera unes figures intel·lectuals que s'intueixen i es proposen com a característiques en sí i per a si mateixes. En aquest sentit, volem remarcar de nou la tasca de Michael Confino –degut a la idiosincràsia de l'estat de la qüestió s'ha obviat el comentari de la seva recerca– i les seves publicacions citades ja que són un punt de partida fonamental en tant que esdevé un dels pocs discursos –si més no en l'àmbit romànic, germànic i anglosaxó– que procura recrear una visió *panoràmica* de l'intel·lectualitat russa cercant-li l'especificitat; l'ús que en fan acadèmics com Stefan Collini o Christophe Charle l'avaluen.

Així, recrear la història intel·lectual russa és un repte. La manca de suficient material i documentació en els àmbits mencionats provinents d'una recerca purament positivista –pensi's en, per exemple, la publi-

cació d'històries comparades de les revistes i diaris russos, la fixació de les copioses correspondències entre els seus agents literaris i culturals o fins i tot biografies d'intel·lectuals no tan mediàtics però transcendents per a la comprensió d'aquest camp d'investigació— condicionen en certa manera aquesta tasca i és necessari fer ús de tot el corpus ja establert per altres nacions i les seves respectives literatures a mode comparatiu, en un sentit metodològic. És en aquest sentit que, a mode de conclusió, es vol tornar a remarcar la importància que ha tingut la pròpia recerca per al sentit d'aquesta investigació; transcendència equiparable al mateix estudi dels materials, la recerca present ha permès orientar i albirar diversos camins a partir dels quals llegir Dostoievski, i creiem fermament que el treball d'arxiu realitzat és útil per a aquesta investigació i també per a futures recerques, esdevenint aquesta tesi doctoral en un punt de partida però també en una base de dades accessible per a obrir noves vies d'investigació.

És en virtut d'aquestes premisses que s'ha procurat traçar un eix de sentit que travessi l'activitat intel·lectual de Dostoievski, prioritzant uns moments determinats de la seva obra per a justificar no només la seva lectura sinó la comprensió del camp literari rus del moment, des d'un punt de vista “temàtic”, conceptual i ideològic. En aquest sentit, la possibilitat d'aproximar-se a la definició de la figura de l'intel·lectual (com hem vist, en contraposició amb d'altres termes com *intelli-*

gentsia) i comprenent diverses formes sota les quals sorgeix, ha permès veure de quina manera Dostoievski es posiciona en el camp literari i com interactua amb altres agents i fraccions del camp. De fet, el que considerem més decisiu de dur a terme amb aquest tipus de lectura és que precisament a partir de casos i premisses particulars llegides en clau d'història intel·lectual, permeten extreure models paradigmàtics d'acció i d'actuació en el camp literari, tots ells aplicables a altres espais de confluència similars –ja sigui per a corroborar-los o per a problematitzar-los–. Pensar tipològicament Dostoievski (com a traductor, com a crític de la cultura, com a novel·lista; com a periodista, com a articulista, com a editor) en confluència amb les condicions de possibilitat que permeten aquestes activitats i sota la llum de debats compartits pel propi camp literari rus sense oblidar la consonància amb una visió supranacional, és el que permet situar de forma més àmplia, especulativa i enriquidora els llocs comuns de la seva producció; uns llocs comuns –com diem– compartits. En definitiva, tal és el sentit últim d'una investigació com aquesta la qual s'emmiralla en el marc epistemològic de la Literatura Comparada en clau de valors i ideals però també en clau del seu desenvolupament i de la trajectòria d'aquesta fins al nostre present, permetent-nos, en darrera instància, continuar revisant i restituint –des de múltiples perspectives– moments i episodis de la història de la literatura.

D'aquesta manera, podem arribar a albirar la necessitat de comprendre com Dostoievski s'inscriu en el camp literari rus i a partir de quins mecanismes. És per això que és important haver vist la relació que manté amb la crítica literària del seu moment, en tant que fonamental per a determinar des de quines postures pot començar a produir la seva obra; en aquest sentit, la funció de traductor juga un paper important que el permet posicionar-se no només en un sentit de capital simbòlic sinó també quant a les possibilitats que ofereix la relació directa amb altres escriptors i literats. És a partir de posicions intermèdies com les de traductor que Dostoievski comença a publicar literatura i de la manera a partir de la qual comença a definir alguns dels seus centres d'interès: la preocupació per l'equilibri entre l'idealisme i el socialisme, el determinisme espacial, com es constitueix el subjecte modern, el paper que hi juguen les institucions mitjançant – per exemple– la figura del funcionari, etc.

Aquesta primera època de producció ens ha permès veure com l'etapa intermèdia de la seva trajectòria està marcada per les mateixes preocupacions però ja transfigurades sota la llum d'unes altres problemàtiques. Hem vist com el fet de lluitar per un espai determinat en una fracció concreta del camp literari genera sinèrgies interessants entre els agents d'aquest camp i com, de quina forma, la funció de les revistes literàries de les quals n'és l'editor no només es proposen com un exercici literari

autoreferencial sinó que esdevenen espais a partir dels quals, com hem comprovat, fer propostes ideològicament determinades, amb l'adveniment de diferents moviments socials, culturals i polítics que corroboren, en darrera instància, la funció real d'aquestes revistes i de la tasca de Dostoievski com a intel·lectual –una tasca que es complementa perfectament, tal i com s'ha mostrat, amb els seus viatges arreu d'Europa i que nodreixen el sentit i la finalitat d'aquestes publicacions–.

Com hem apreciat, és només mitjançant aquestes premisses que es pot copsar, en darrer terme, de quina manera un escriptor pot arribar a exercir una determinada influència – real i simbòlica– en el desenvolupament cultural d'una nació i mitjançant quins mecanismes. En aquest sentit, com hem pogut comprovar, Dostoievski adquireix un paper fonamental en el desenvolupament del nihilisme i el populisme a Rússia des de la seva tribuna literària la qual li permet no només contribuir a aquest desenvolupament sinó disseminar-lo, de tal manera que la seva contribució sigui també determinant en aquest sentit de circulació de les idees. Quant a això, aquestes condicions de possibilitat des de les quals opera generen també la possibilitat de treballar des de contingències particulars com ho són les que possibiliten l'escriptura d'un diari públic obert a tothom i a partir del qual bascular entre allò íntim i privat i allò públic; des d'una posició com aquesta és des de la qual Dostoievski, com hem vist, pot dur a terme crítica literària que

constantment alterna entre les dimensions nacionals i concretes i les dimensions supranacionals i abstractes. Una situació que contribueix a pensar-lo en termes de posteritat literària i de posicionaments intel·lectuals que al mateix recullen i copsen la seva pròpia tradició literària –la que cohabita en el seu present però també la que el precedeix i el conforma– i la ressituen en una nova dimensió –la que ha intentat procurar aquesta investigació– determinada pel capital simbòlic adquirit al llarg de tota la seva trajectòria com a escriptor i intel·lectual decimonònic paradigmàtic.

BIBLIOGRAFIA

- ACTON, Edward. *Alexander Herzen and the role of the intellectual revolutionary*. Londres: Cambridge up, 1979.
- ADAMOVSKI, Ezequiel. "Russia as the land of communism in the nineteenth century? Images of tsarist Russia as a communist society in France, c. 1840-1880." *Cahiers du monde russe* 45/3-4 (2004): 497-520.
- AIXIMBAIEVA, Natalia. *Dostoievski. Konteksti slov*. Sant Petersburg: Serebriani vek, 2014.
- AIZLEWOOD, Robin. "Revisiting Russian Identity in Russian Thought: From Chaadaev to the Early Twentieth Century." *The Slavonic and East European Review* 78/1 (2000): 20-43.
- ALCORIZA, Javier. *Dostoyevski y su influencia en la cultura europea*. Madrid: Verbum, 2005.
- ALEKSÉIEV, Mikhaïl. *Ranni drug F. M. Dostoievskogo*. Odessa: Vseikrainskoie gosudarstvennoie izdatekstvo, 1921.
- ALLAIN, Louis. "Poétique et politique chez Dostoievskij." *Revue des études slaves* 53/2 (1981): 169-177.
- ANDERSON, Benedict. *Imagined communities*. Londres: Verso, 2006.
- ANDERSON, Perry. *Lineages of the Absolutist State*. Londres / Nova York: Verso, 2013.
- ARBOR, Ann. *Dostoevsky as Reformer: The Petrashevsky Case*. Michigan: Ardis Publishers, 1987.

- ARMSTRONG, Judith. "Turgenev's novella "Dnevnik lishnego cheloveka (The Diary of a Superfluous Man)"." *New Zealand Slavonic Journal* Ivan Sergeevich Turgenev 1818—1883—1983 (1983): 1-19.
- ARON, Paul. "Les revues littéraires, média privilégié de l'identité culturelle ?" *L'Identité culturelle de la Belgique et de la Suisse francophones*. Paris: Champion, 1997.
- THE ATHENAEUM. Journal of Literature, Science, and the Fine Arts* 1419 (1855): 7-9.
- BABIN, Viatxeslav. "Mejdunarodnaia tematika v obzorakh Dostoievskogo «Inostrannie sobitïa» i v «Dnevnikhe pissatelia» 1876-1877 gg." *Dostoievski i mirovaia kultura* 30/2 (2013): 48-55.
- BAEZA, Ricardo. "Dostoievsky contado por su hija. la vida sentimental de Dostoievsky." *El Sol*, 19 de febrer de 1921: 1.
- BAGBY, Lewis. *First Words On Dostoevsky's Introductions* Massachusetts: Academic Studies Press, 2016.
- BAKHTÍN, Mikhaïl. *Problemi tvortxestva Dostoievskogo* Leningrad: Priboi, 1929.
- BAKHTÍN, Mikhaïl. *Problemas de la poética de Dostoyevski*. Trad. Tatiana Bubnova. Ciutat de Mèxic: FCE, 2004.
- BALMUTH, Daneil. "Origins of the Russian Press Reform of 1865." *The Slavonic and East European Review* 47/109 (1969): 369-388.
- BANERJEE, Maria. *Dostoevsky. The Scandal of Reason*. Great Barrington: Lindisfarne Books, 2006.

- BAROJA, Pío. “El desdoblamiento psicológico de Dostoievski” (1943), dins de *Obras completas V*. Barcelona: Galaxia Gutenberg, 1997.
- BARRET-DUCROCQ, Françoise (dir.). *Traduire l'Europe*. París: Payot, 1992.
- BARTHES, Roland. *Critique et vérité*. París: Seuil, 1999.
- BARTHES, Roland. *Essais critiques*. París: Seuil, 2015.
- BASSIN, Mark. “Russia between Europe and Asia: The Ideological Construction of Geographical Space.” *Slavic Review* 50/1 (1991): 1-17.
- BAUDELAIRE, Charles. *Le Peintre de la Vie moderne / El pintor de la vida moderna*. Ed. Bilingüe. Trad. David Cuscó i Escudero. Barcelona: Flâneur, 2021.
- BAUDELAIRE, Charles. *Le Spleen de Paris. Petits poèmes en prose / L'spleen de Paris*. Ed. Bilingüe. Trad. David Cuscó i Escudero. Barcelona: Flâneur, 2021.
- BAZANOV, Vassili. *Dostoievski. Materiali i issledovania. 1*. Leningrad: Nauka, 1974.
- BEAVEN, Miranda. “Aleksandr Smirdin and Publishing in St. Petersburg, 1830-1840.” *Canadian Slavonic Papers / Revue Canadienne des Slavistes* 27 (1985): 15-30.
- BECKER, Christopher. “Raznochintsy: The Development of the Word and of the Concept.” *The American Slavic and East European Review* 18/1 (1959): 63-74.
- BELI, Andrei. *Petersburgo*. Trad. José Fernández Sánchez. Madrid: Alfabuara, 2002.

- BELIN DE BALLU, E., ed. *Périodiques slaves en caractères cyrilliques*. Paris: Bibliothèque nationale, 1956.
- BELIN DE BALLU, E., ed. *Périodiques slaves en caractères cyrilliques. Supplément 1951 – 1960*. Paris: Bibliothèque nationale, 1963.
- BELIN DE BALLU, E. i Ossorguine, T. *Périodiques slaves en caractères cyrilliques. Addenda et errata. État général des collections en 1960*. Paris: Bibliothèque nationale, 1965.
- BELINSKI, Vissarion. *Sobranie sotxineni v trekh tomakh. Tom III. Stati i resenzi 1843-1848*. Moscou: Gosudarstvennoie Izdatelstvo Khudojestvennoi Literaturi, 1948.
- BELOV, Serguiei. *Publitsnaia biblioteka i F. M. Dostoievski*. Sant Petersburg: IRNB, 2003.
- BENDA, Julien. *La trahison des clercs*. Paris: Grasset, 2003.
- BENJAMIN, Walter. *Obra de los pasajes [vol. 1]*. Trad. Juan Barja. Madrid: Abada, 2013.
- BENJAMIN, Walter. *Obra de los pasajes [vol. 2]*. Trad. Juan Barja. Madrid: Abada, 2015.
- BERDIÀIEV, Nikolai. “Veliki Inkizitor.” *Voprosi filosofi i psikhologii* 1 (1907): 1-36.
- BERLIN, Isaiah. “The Silence in Russian Culture.” *Foreign Affairs* 36/1 (1957): 1-24.
- BERLIN, Isaiah. “Drafts and proofs of ‘An Espisode in the Life of Ivan Turgenev’, with translation of A Fire at Sea”, 1957, Papers of Sir Isaiah

Berlin, 1897-1998, with some family papers, 1903-1972, The Bodleian Libraries, MS. Berlin 446, Box 606678938.

BERLIN, Isaiah. "Research notes for and drafts of 'The Silence in Russian Culture' and 'The Soviet Intelligentsia'", 1957, Papers of Sir Isaiah Berlin, 1897-1998, with some family papers, 1903-1972, The Bodleian Libraries, MS. Berlin 447, Box 606678939.

BERLIN, Isaiah. "Research notes for and drafts of 'The Silence in Russian Culture' and 'The Soviet Intelligentsia'", 1957, Papers of Sir Isaiah Berlin, 1897-1998, with some family papers, 1903-1972, The Bodleian Libraries, MS. Berlin 447, Box 606678939.

BERLIN, Isaiah. "Papers for and drafts of 'Vissarion Belinsky'", 1962, Papers of Sir Isaiah Berlin, 1897-1998, with some family papers, 1903-1972, The Bodleian Libraries, MS. Berlin 580, Box 606655045.

BERLIN, Isaiah. Unpublished work, 1962-1965, "Talk on 'The Addiction of Russian Intellectuals to Historicism' given at the Russian Research Center, Harvard University", 1962, Papers of Sir Isaiah Berlin, 1897-1998, with some family papers, 1903-1972, The Bodleian Libraries, MS. Berlin 581, Box 606655046, 1-79.

BERLIN, Isaiah. *Russian thinkers*. Londres: The Hogarth Press, 1978.

BERLIN, Isaiah. *The Power of Ideas*. Princeton / Oxford: Princeton UP, 2013a.

BERLIN, Isaiah. *The Proper Study of Mankind*. Londres: Vintage Books, 2013b.

BERLIN, Isaiah. *The Soviet Mind. Russian Culture under Communism*. Washington, D. C.: Brookings Institution Press, 2016.

- BERLIN, Isaiah. "Research notes, drafts (including those for 1979 edition) and proofs", Papers of Sir Isaiah Berlin, 1897-1998, with some family papers, 1903-1972, The Bodleian Libraries, MS. Berlin 443, Box 606678935.
- BERLIN, Isaiah. "Drafts", Papers of Sir Isaiah Berlin, 1897-1998, with some family papers, 1903-1972, The Bodleian Libraries, MS. Berlin 509, Box 606678989.
- BERLIN, Isaiah. Lecture and research notes and quotations, predominantly on Tolstoy's view of art. Papers of Sir Isaiah Berlin, 1897-1998, with some family papers, 1903-1972, The Bodleian Libraries, MS. Berlin 681, Box 606655094.
- BERLIN, Isaiah. Miscellaneous reference notes and administrative papers. Papers of Sir Isaiah Berlin, 1897-1998, with some family papers, 1903-1972, The Bodleian Libraries, MS. Berlin 712, Box 606655108.
- BERMAN, Marshall. *All That Is Solid Melts Into Air. The Experiencie Of Modernity*. Nova York: Penguin Books, 1988.
- BERRIO, J. i Saperas, E. *Els intel·lectuals, avui*. Barcelona: IEC, 1993.
- BESANÇON, Alain. "Comment la Russie a pensé au Peuple." *Romantisme* 9 (1975): 109-115.
- BIRON, Vera. *Peterburg Dostoievskogo*. Leningrad: Svetxa, 1991.
- BLANCHOT, Maurice. *Los intelectuales en cuestión*. Trad. Manuel Arranz. Madrid: Tecnos, 2010.
- BOJANOSWKA, Edyta. "Empire by Consent: Strakhov, Dostoevskii, and the Polish Uprising of 1863." *Slavic Review* 71/1 (2012): 1-24.

- BÓKA, László. *Acta Litteraria. Academiae Scientiarum Hungaricae. Tomus V.* Conférence de Littérature Comparée. Budapest, 26–29 octobre 1962. Budapest: Akadémiai Kiadó Budapest, 1962.
- BOUGEAULT, Alfred. *Esquisse du mouvement intellectuel et social en Russie depuis un siècle.* Amiens: Delattre-Lenöel, 1876.
- BOUGEAULT, Alfred. *Histoire des littératures étrangères. Tome deuxième.* Paris: E. Plon et Cie, 1876.
- BOURDIEU, Pierre. “Champ intellectuel et projet createur.” *Les Temps Modernes* 246 (1966): 865-906.
- BOURDIEU, Pierre. “Champ du pouvoir, champ intellectuel et habitus de classe.” *Scolies* 1 (1971): 7-26.
- BOURDIEU, Pierre. “Le champ littéraire.” *Actes de la Recherche en Sciences Sociales* 89 (1991): 3-46.
- BOURDIEU, Pierre. *Les règles de l'art. Genèse et structure du champ littéraire.* Paris, Seuil, 1998.
- BOURDIEU, Pierre. “Les conditions sociales de la circulation internationale des idées.” *Actes de la Recherche en Sciences Sociales* 145 (2002): 3-8.
- BOURDIEU, Pierre. “Por una internacional de los intelectuales.” *Intelectuales, política y poder.* Trad. Alicia B. Gutiérrez. Buenos Aires: Eudeba, 2012. 197-206.
- BOURDIEU, Pierre. “Existeix una literatura belga?” *L'Espill* 2/44 (2013): 73-75.

- BOURMEYSTER, Alexandre. "M. P. Kačenovskij, l'école sceptique et le Cercle de Stankevič." *Revue des études slaves* 45/1-4 (1966): 114-128.
- BOURMEYSTER, Alexandre. *Le 14 décembre 1825. Origine et héritage du mouvement des décembristes*. Paris: Institut d'Études Slaves, 1980.
- BOURMEYSTER, Alexandre. *L'Europe au regard des intellectuels russes*. Toulouse: Privat, 2001.
- BOYM, Svetlana. *The Future of Nostalgia*. Nova York: New Books, 2001.
- BOWMAN, Herbert. "Intelligentsia In Nineteenth-Century Russia." *The Slavic and East European Journal* 1/1 (1957): 5-21.
- BRADLEY, Joseph. "The Writer and the City in Late Imperial Russia." *The Slavonic and East European Review* 64/3 (1986): 321-338.
- BRANDES, Georges. *Indtryk fra Rusland*. Copenhague: Gyldendalske Boghandels, 1888.
- BREUILLARD, J. i Keruhel, P. "L'identification des emprunts français dans le russe du début du xixe siècle. Bilan d'une recherche." *Revue des études slaves* 52/4 (1979): 467-476.
- BROWER, Daniel. "The Problem of the Russian Intelligentsia." *Slavic Review* 26/4 (1967): 638-647.
- BUCKLER, Julie. *Mapping St. Petersburg. Imperial Text and City Shape*. Princeton / Oxford: Princeton UP, 2005.
- BUSCH, Robert. "Dostoevskii's translation of Balzac's "Eugénie Grandet." *Canadian Slavonic Papers / Revue Canadienne des Slavistes* 25/1 (1983): 73-89.

- BUSCH, Robert. "Turgenev's Ottsy i deti and Dostoevskii's Besy." *Canadian Slavonic Papers / Revue Canadienne des Slavistes* 26/1 (1984): 1-9.
- CADOT, Michel. "Pouchkine poéticien et comparatiste." *Romantisme* 89 (1995): 45-58.
- CALLEWAERT, Joseph. "Relations intellectuelles de la Russie et de la France au xviiiè siècle." *Canadian Slavonic Papers / Revue Canadienne des Slavistes* 12/4 (1970): 431-440.
- CANDAMO, Bernardo G. de. "Notas sobre Dostoyevsky." *Nuestro Tiempo*, maig de 1909: 171-181.
- CAREY, John. *The intellectuals and the masses*. Londres: Faber and Faber, 2012.
- CARR, E. "Turgenev and Dostoyevsky." *The Slavonic and East European Review* 8/22 (1929): 156-163.
- CARR, E. *Dostoevski 1821-1881. Lectura crítico-biográfica*. Trad. Arturo Licetti. Barcelona: Laia, 1972.
- CARR, E. *The Romantic Exiles, A Nineteenth Century Portrait Gallery*. Londres: Serif, 1998.
- CARTER, Stephen. *The Political and Social Thought of F.M. Dostoevsky*. Nova York / Londres: Garland Publishing, Inc., 1991.
- CATTEAU, Jacques. "La remontée des années profondes dans les grands romans de Dostoïevski de 1866 à 1879." *Revue Russe* 7 (1994): 7-16.
- CATTEAU, J. i Rolland, J. *Dostoïevski*. París: Verdier, 1983.

- CHANCES, Ellen. "Literary Criticism and the Ideology of Pochvennichestvo in Dostoevsky's Thick Journals *Vremia* and *Epokha*." *The Russian Review* 34/2 (1975): 151-164.
- CHANCES, Ellen. "Aleksandr Miliukov's *Svetoch* and Dostoevskii's *Vremia*: A Case of Recycled Ideas?." *Slavic Review* 43/4 (1984): 588-603.
- CHARLE, Christophe. *Naissance des « intellectuels »*. Paris: Minuit, 1990.
- CHARLE, Christophe. *Les intellectuels en Europe au xixe siècle*. Essai d'histoire comparée. Paris: Seuil, 1996.
- CHARLE, C. i Roche, D., eds. *Capitales culturelles, Capitales symboliques. Paris et les expériences européennes*. Paris: Publications de la Sorbonne, 2002.
- CHARTIER, Roger. "Historia intelectual e historia de las mentalidades." *El mundo como representación*. Trad. Claudia Ferrari. Barcelona: Gedisa, 1992.
- CHAUBET, François. *Histoire intellectuelle de l'Europe (xixe-xxe siècles)*. Paris: PUF, 2020.
- CHESHIRE, H. "The Radicals of the Sixties and Their Leaders." *The Slavonic Review* 1/1 (1922): 110-120.
- CLARKIN, Margaret. "Dostoevsky's literary reputation in the United States, 1881-1958". Tesi doctoral. University of Wyoming, 1960.
- COLIN, Maurice. "Comment l'opinion russe a-t-elle pu percevoir et ressentir les idées révolutionnaires françaises (1789-1818) ?" *Revue des études slaves* 61/1-2 (1989): 87-101.

- COLLINI, Stefan. *Absent Minds: intellectuals in Britain*. Oxford: Oxford UP, 2006.
- COMPAGNON, Antoine. *Baudelaire l'irréductible*. Paris: Flammarion, 2014.
- COMPAGNON, Antoine. *Les antimodernes de Joseph de Maistre à Roland Barthes*. Paris: Gallimard, 2016.
- CONFINO, Michael. "Révolte juvénile et contre-culture : Les nihilistes russes des «années 60»." *Cahiers du monde russe et soviétique* 31/4 (1990): 489-537.
- CONFINO, Michael. *Russia before the "Radiant Future. Essays in Modern History, Culture, and Society*. Nova York / Oxford: Berghahn Books, 2011.
- COOPER, David. "Narodnost' Avant La Lettre? Andrei Turgenev, Aleksei Merzliakov, And The National Turn In Russian Criticism." *The Slavic and East European Journal* 52/3 (2008): 351-369.
- COOPER, David. *Creating the Nation. Identity and Aesthetics in Early Nineteenth-century Russia and Bohemia*. DeKalb: Northern Illinois UP, 2010.
- CORBET, Charles. "Černyševskij esthéticien et critique." *Revue des études slaves* 24/1-4 (1948): 107-128.
- CORBET, Charles. "Dobroljubov et Herzen." *Revue des études slaves* 24 (1951): 70-77.
- CORBET, Charles. "La critique de Dobroljubov : principes esthétiques et réalités sentimentales." *Revue des études slaves* 29:1-4 (1952): 34-53.
- CORBET, Charles. "Dobroljubov, critique de la poésie russe." *Revue des études slaves* 32/1-4 (1955): 56-63.

- COQUART, Armand. "Le nihiliste Pisarev." *Revue des études slaves* 22/1-4 (1946): 128-161.
- CROSS, Anthony. "Russian Perceptions of England, and Russian National Awareness at the End of the Eighteenth and the Beginning of the Nineteenth Centuries." *The Slavonic and East European Review* 61/1 (1983): 89-106.
- CROSS, Anthony, ed. *A People Passing Rude: British Responses to Russian Culture*. Cambridge: Open Book Publishers, 2012.
- DAVIDSON, Pamela. "The Validation of the Writer's Prophetic Status in the Russian Literary Tradition: From Pushkin and Iazykov through Gógol to Dostoevsky." *The Russian Review* 62/4 (2003): 508-536.
- DETHURENS, P. i Bonnerot, O.-H., eds. *Fin d'un Millénaire. Rayonnement de la Littérature Comparée*. Estrasburg: PU Strasbourg, 2000.
- DIANINA, Katia. "Passage to Europe: Dostoevskii in the St. Petersburg Arcade." *Slavic Review* 62/2 (2003): 237-257.
- DIANINA, Katia. "The Feuilleton: An Everyday Guide to Public Culture in the Age of the Great Reforms." *The Slavic and East European Journal* 47/2 (2003): 187-210.
- DICKINSON, Sara. "The Edge of Empire or the Center of the Self: Endpoints and Itineraries in Nineteenth-Century Russian Travel." *The Russian Review* 70/1 (2011): 87-94.
- DIDIER, Béatrice, ed. *Précis de littérature européenne*. Paris: PUF, 2002.
- DJERMANOVIC, Tamara. *Dostoyevski entre Rusia y Occidente*. Barcelona: Herder, 2006.

- DJERMANOVIC, Tamara. *El universo de Dostoievski*. Barcelona: Acantilado, 2021.
- DMITRIEVA, Katia. "Du romantisme allemand au patriotisme russe : le parcours de Nicolas Gógol." *Romantisme* 92 (1996): 87-100.
- DMITRIEVA, K. i Espagne, M., ed. *Philologiques, IV. Transferts culturels triangulaires. France-Allemagne-Russie*. Paris: Editions de la Maison des Sciences de l'Homme, 1996.
- DOLININ, Arkadi. "Dostoievski i Herzen." Dins de *Dostoievski: Stati i materialii, I*. Petrograd: Misl, 1922, 275-326.
- DOLININ, Arkadi. "Dostoyevskii i Suslova." Dins de *Dostoievski: Stati i materialii, II*. Moscou i Leningrad: Misl, 1925, 153-283.
- DOLININ, Arkadi, ed. *F. M. Dostoievski. Pisma, 1832-1867. Tom I*. Moscou / Leningrad: Gosizdat, 1928.
- DOLININ, Arkadi, ed. *F. M. Dostoievski. Pisma, 1867-1871. Tom II*. Moscou / Leningrad: Gosizdat, 1930.
- DOLININ, Arkadi, ed. *F. M. Dostoievski. Pisma, 1872-1877. Tom III*. Moscou / Leningrad: Akademia, 1934.
- DOLININ, Arkadi. "Dostoievski sredi petraxevtsev." *Zvenia* 6 (1936): 512-545.
- DOSSE, François. *La marche des idées. Histoire des intellectuels, histoire intellectuelle*. Paris: La Découverte, 2003.
- DOSTOIEVSKI, Fiódor. *Pages From the Journal of an Author*. Trad. S. Kotlianski i J. Middleton Murry. Boston: John W. Luce and Co., 1916.

- DOSTOIEVSKI, Fiódor. *The Diary of a Writer*. Trad. i anot. Borís Brasol. Nova York: George Braziller, 1919.
- DOSTOIEVSKI, Fiódor. *Polnoie sobranie khudojestvennikh proizvedeni. T. I-X*. Ed. B. Tomatxevski and K. Khalabaiev. Moscou / Leningrad: Gosizdat, 1926-1927.
- DOSTOIEVSKI, Fiódor. *Crim i càstig*. Trad. Andreu Nin. Barcelona: Edicions Proa, 1929.
- DOSTOIEVSKI, Fiódor. *Polnoie sobranie khudojestvennikh proizvedeni. T. XI-XII*. Ed. B. Tomatxevski and K. Khalabaiev. Moscou / Leningrad: Gosizdat, 1929.
- DOSTOIEVSKI, Fiódor. *Polnoie sobranie khudojestvennikh proizvedeni. T. XIII*. Ed. B. Tomatxevski and K. Khalabaiev. Moscou / Leningrad: Gosizdat, 1930.
- DOSTOIEVSKI, Fiódor. *Polnoie sobranie sotxineni v tridtsati tomakh. Tom vossemnadtsati. Stati i zametki 1845–1861*. Leningrad: Nauka: 1978.
- DOSTOIEVSKI, Fiódor. *Polnoie sobranie sotxineni v tridtsati tomakh. Tom deviatnadtsati. Stati i zametki 1861*. Leningrad: Nauka: 1979.
- DOSTOIEVSKI, Fiódor. *Polnoie sobranie sotxineni v tridtsati tomakh. Tom dvadtsati. Stati i zametki 1862–1865*. Leningrad: Nauka: 1980.
- DOSTOIEVSKI, Fiódor. *Polnoie sobranie sotxineni v tridtsati tomakh. Tom dvadtsat pervi. Dnevnik pissatelja 1873. Stati i zametki 1873–1878*. Leningrad: Nauka: 1980.

- DOSTOIEVSKI, Fiódor. *Polnoie sobranie sotxineni v tridsati tomakh. Tom dvadtsat vtoroi. Dnevnik pissatelia za 1876 god. Ianvar–aprel.* Leningrad: Nauka: 1981.
- DOSTOIEVSKI, Fiódor. *Polnoie sobranie sotxineni v tridsati tomakh. Tom dvadtsat treti. Dnevnik pissatelia za 1876 god. Mai–Oktiabr.* Leningrad: Nauka: 1981.
- DOSTOIEVSKI, Fiódor. *Polnoie sobranie sotxineni v tridsati tomakh. Tom dvadtsat tsetviorti. Dnevnik pissatelia za 1876 god. Noiabr–Dekabr.* Leningrad: Nauka: 1982.
- DOSTOIEVSKI, Fiódor. *Polnoie sobranie sotxineni v tridsati tomakh. Tom dvadtsat piati. Dnevnik pissatelia za 1877 god. Ianvar–Avgust.* Leningrad: Nauka: 1983.
- DOSTOIEVSKI, Fiódor. *Polnoie sobranie sotxineni v tridsati tomakh. Tom dvadtsat xestoi. Dnevnik pissatelia 1877 sentiabr–dekabr. 1880 avgust.* Leningrad: Nauka: 1984.
- DOSTOIEVSKI, Fiódor. *Polnoie sobranie sotxineni v tridsati tomakh. Tom dvadtsat sedmoi. Dnevnik pissatelia 1881. Avtobiografitxeskoie. Dubia.* Leningrad: Nauka: 1984.
- DOSTOIEVSKI, Fiódor. *Winter notes on summer impressions.* Trad. David Patterson. Evanston: Northwestern UP, 1997.
- DOSTOIEVSKI, Fiódor. *El jugador.* Trad. R. Ledesma Miranda i F. Ramón G.-Vázquez. Madrid / Ciutat de Mèxic: EDAF, 1998.
- DOSTOIEVSKI, Fiódor. *Memorias del subsuelo.* Trad. Bela Martinova. Madrid: Cátedra, 2003.

- DOSTOIEVSKI, Fiódor. *Letters of Fyodor Michailovitch Dostoevsky to his Family and Friends*. Londres: Kessinger Publishing, 2006.
- DOSTOIEVSKI, Fiódor. *Cuentos*. Trad. Bela Martinova. Barcelona: Debolsillo, 2009.
- DOSTOIEVSKI, Fiódor. *Diario de un escritor*. Trad. Elisa de Beaumont Alcalde, Eugenia Bulátova y Liudmila Rabdanó. Madrid: Páginas de Espuma, 2010.
- DOSTOIEVSKI, Fiódor. *Los demonios*. Trad. Juan López-Morillas. Madrid: Alianza, 2011a.
- DOSTOIEVSKI, Fiódor. *El doble*. Trad. Juan López-Morillas. Madrid: Alianza, 2011b.
- DOSTOIEVSKI, Fiódor. *Los hermanos Karamázov*. Trad. Augusto Vidal. Madrid: Cátedra, 2011c.
- DOSTOIEVSKI, Mikhaïl. *Epokha. Jurnal literaturni i polititxeski. Ianvar i Fevral. 1 i 2*. Sant Petersburg: Tipografi Riumina i komp., 1864.
- DOSTOIEVSKI, Mikhaïl. *Epokha. Jurnal literaturni i polititxeski. Mart. 3*. Sant Petersburg: Tipografi Riumina i komp., 1864.
- DOSTOIEVSKI, Mikhaïl. *Epokha. Jurnal literaturni i polititxeski. Aprl. 4*. Sant Petersburg: Tipografi Riumina i komp., 1864.
- DOSTOIEVSKI, Mikhaïl. *Epokha. Jurnal literaturni i polititxeski. Mai. 5*. Sant Petersburg: Tipografi Riumina i komp., 1864.
- DOSTOIEVSKI, Mikhaïl. *Epokha. Jurnal literaturni i polititxeski. Iul. 6*. Sant Petersburg: Tipografi Riumina i komp., 1864.

- DOSTOIEVSKI, Mikhaïl. *Epokha. Jurnal literaturni i polititxeski. Iul. 7.* Sant Petersburg: Tipografi N. Tiblena i komp., 1864.
- DOSTOIEVSKI, Mikhaïl. *Epokha. Jurnal literaturni i polititxeski. Avgust. 8.* Sant Petersburg: Tipografi N. Tiblena i komp., 1864.
- DOSTOIEVSKI, Mikhaïl. *Epokha. Jurnal literaturni i polititxeski. Sntiabr. 9.* Sant Petersburg: Tipografi N. Tiblena i komp., 1864.
- DOSTOIEVSKI, Mikhaïl. *Epokha. Jurnal literaturni i polititxeski. Oktiabr. 10.* Sant Petersburg: Tipografi Eduarda Pratsa, 1864.
- DOSTOIEVSKI, Mikhaïl. *Epokha. Jurnal literaturni i polititxeski. Noiabr. 11.* Sant Petersburg: Tipografi Eduarda Pratsa, 1864.
- DOSTOIEVSKI, Mikhaïl. *Epokha. Jurnal literaturni i polititxeski. Dekabr. 12.* Sant Petersburg: Tipografi Eduarda Pratsa i N. Tiblena, 1864.
- DOWLER, Wayne. *Dostoevsky, Grigor'ev, and Native Soil conservatism.* Toronto: University of Toronto Press, 1982.
- DZEVANOVSKAIA, A. "Dostoievski, peterburgskie tipografi i tipografi. Etiud 1: Eduard Prats." *Dostoievski i mirovaia kultura* 30/2 (2013): 322-330.
- DUNCAN, Phillip. "The Fortunes of Zola's Parižskie Pis'ma in Russia." *The Slavic and East European Journal* 3/2 (1959): 107-121.
- DURANDIN, Catherine. *Révolution à la française ou à la russe. Polonais, Roumains et Russes au xixe siècle.* Paris: PUF, 1989.
- DURKHEIM, Émile. *L'individualisme et les intellectuels.* Paris: Mille et une nuits, 2002.

- DWYER, Anne. "Of Hats and Trains: Cultural Traffic in Leskov's and Dostoevskii's Westward Journeys." *Slavic Review* 70/1 (2011): 67-93.
- EAGLETON, Terry. *The Function of Criticism. From the Spectator to Post-Structuralism*. Londres: Verso, 1990.
- EDWARDS, Sutherland. *The Russians at Home : Unpolitical Sketches*. Londres: W. H. Allen and Co., 1861.
- EHRENBURG, Ilia. *Gente, años, vida (Memorias 1891-1967)*. Barcelona: Acantilado, 2014.
- EIDELMAN, Natan. "Rasskazi o «Kolokole» (iz zapissok istorika)." *Puti v neznaimeoie. Pissateli rasskazivaiut o nauke. Sbornik sedmoi*. Moscou: Sovetski pissatel, 1969.
- ESPAGNE, Michel. *Les Transferts culturels franco-allemands*. Paris: PUF, 1999.
- ESPAGNE, M. i Werner, M. "La Construction d'une référence culturelle allemande en France. Genèse et histoire (1750-1914)." *Annales. Economies, sociétés, civilisations* 4 (1987): 3-8.
- ESPAGNE, M. i Werner, M., eds. *Qu'est-ce qu'une littérature nationale? Approches pour une théorie interculturelle du champ littéraire. Philologiques, III*. Paris: Editions de la Maison des Sciences de l'Homme, 1994.
- ESPAGNE, M., Lagier, F. i Werner, M., eds. *Le maître de langues. Les premiers enseignants d'allemand en France (1830-1850). Philologiques, II*. Paris: Editions de la Maison des Sciences de l'Homme, 1991.
- ÉTIEMBLE, René. *Quelques essais de littérature universelle*. Paris: Gallimard, 1982.

- ETKIND, Efim. "L'Idée de la révolution dans l'œuvre de Pouchkine." *Canadian Slavonic Papers / Revue Canadienne des Slavistes* 29/2-3 (1987): 131-151.
- EVDOKIMOV, Paul. *Dostoïevsky et le problème du mal*. Paris: Desclée de Brouwer, 1978.
- FANGER, Donald. "Dostoevsky's Early Feuilletons: Approaches to a Myth of the City." *Slavic Review* 22/3 (1963): 469-482.
- FANGER, Donald. *Dostoevsky and romantic realism*. Massachusetts: Harvard University Press, 1965.
- FIGES, Orlando. *Natasha's dance : a cultural history of Russia*. Nova York: Metropolitan Books, 2002.
- FLORINSKI, Michael. "Russian Social and Political Thought, 1825-1855." *The Russian Review* 6/2 (1947): 77-85.
- FLOROVSKI, Anton. "Dostoyevsky and the Slavonic Question." *The Slavonic and East European Review* 9/26 (1930): 411-423.
- FOUCAULT, Michel. *El cuerpo utópico. Las heterotopías*. Trad. Víctor Goldstein. Buenos Aires: Nueva Visión, 2010.
- FANGER, Donald. *Dostoevsky and Romantic Realism. A Study of Dostoevsky in Relation to Balzac, Dickens, and Gógol*. Cambridge: Harvard UP, 1965.
- FRANK, John. "Pushkin and Goethe." *The Slavonic and East European Review* 26/66 (1947): 146-151.
- FRANK, Joseph. "Dostoevsky: The Encounter with Europe." *The Russian Review* 22/3 (1963): 237-252.

- FRANK, Joseph. *Dostoevsky : the seeds of revolt, 1821-1849*. Princeton: Princeton UP, 1979.
- FRANK, Joseph. *Dostoevsky: the stir of liberation, 1860-1865*. Princeton: Princeton UP, 1988.
- FRANK, Joseph. *Dostoevsky, the years of ordeal 1850-1859*. Princeton: Princeton UP, 1990.
- FRANK, Joseph. *Through the Russian Prism. Essays on Literature and Culture*. Princeton: Princeton UP, 1990.
- FRANK, Joseph. *Dostoevsky : the miraculous years, 1865-1871*. Princeton: Princeton UP, 1995.
- FRANK, Joseph. *Dostoevsky: Mantle of the prophet, 1871-1881*. Princeton: Princeton UP, 2002.
- FRANK, Joseph. *Between religion and rationality*. Princeton: Princeton UP, 2010.
- FRANK, Joseph. *Lectures on Dostoevsky*. Princeton / Oxford: Princeton, 2020.
- FRANKLIN, S. i Bowers, K. *Information and Empire. Mechanisms of Communication in Russia. 1600-1850*. Cambridge: Open Book Publishers, 2017.
- FRAZIER, Melissa. "Turgenev and a Proliferating French Press: The Feuilleton and Feuilletonistic in "A Nest of the Gentry"." *Slavic Review* 69/4 (2010): 925-943.
- FREEBORN, Richard. "Turgenev at Ventnor." *The Slavonic and East European Review* 51/124 (1973): 387-412.

- FREEBORN, Richard. "Turgenev and Revolution." *The Slavonic and East European Review* 61/4 (1983): 518-527.
- FREEBORN, Richard. "Belinskii, Romanticism and Reality." *The Slavonic and East European Review* 77/2 (1999): 269-279.
- FRIEDEBERG-SEELEY, Frank. "The Heyday of the 'Superfluous Man' in Russia." *The Slavonic and East European Review* 31/76 (1952): 92-112.
- FUELOEP-MILLER, Rene. "Dostoevsky's Literary Reputation." *The Russian Review* 10/1 (1951): 46-54.
- FUSTER, Joan. *Diccionari per a ociosos*. Barcelona: Edicions 62, 1978.
- GARDE, Paul. "Des mots désignant la littérature chez Belinskij." *Revue des études slaves* 34/1-4 (1957): 67-72.
- GASPAROV, Mikhaïl. *Filologia kak nraustvennost. Stati, interviu, zametki*. Moscou: Fortuna, 2012.
- GATXEVA, Anastassia. "U istokov istoriossofskoi i polititxeskoi kontseptsi Dostoievskogo (Tiutxevsko-Aksakovski kontekst)." *Dostoievski i mirovaia kultura* 18 (2003): 9-39.
- GÉNÉREUX, Georges. "Romans comme propagande: Les romans d'Alexandre Herzen et de Nikolai Tchernychevsky." *Canadian Slavonic Papers / Revue Canadienne des Slavistes* 21/2 (1979): 175-182.
- GENEVRAÏ, Françoise. "Ivan Tourgueniev : usages épistolaires de l'entre-deux." *Revue Russe* 32 (2009): 91-100.
- GERBOD, Paul. D'une révolution, l'autre : les Français en Russie de 1789 à 1917. *Revue des études slaves* 57/4 (1985): 605-620.

GIDE, André. *Dostoïevski*. París: Gallimard, 1923.

GIFFORD, Henry. "Belinsky: One Aspect." *The Slavonic and East European Review* 27/68 (1948): 250-258.

GIRARD, René. *Mentira romántica y verdad novelesca*. Trad. Joaquín Jordá. Barcelona: Anagrama, 1985.

GLADKOVA, T. i Bakounine-Ossorguine, T. *Ruskaia obsxestvennaia biblioteka imeni I. S. Turgeneva: sotrudniki, druzia, potxitateli*. París: IES, 1987.

GLEASON, Abbott. *European and Muscovite. Ivan Kireevsky and the Origins of Slavophilism*. Cambridge: Harvard UP, 1972.

GLEASON, Abbott. *Young Russia*. Nova York: The Viking Press, 1980.

GLICKMAN, Rose. "An Alternative View of the Peasantry: The Raznochintsy Writers of the 1860s." *Slavic Review* 32/4 (1973): 693-704.

GNISCI, Armando, ed. *Introducción a la literatura comparada*. Trad. Luigi Giuliani. Barcelona: Crítica, 2002.

GÓGOL, Nikolai. *Cuentos petersburgueses*. Trad. José Fernández Sánchez. Barcelona: Bruguera, 1981.

GOODWIN, James. *Confronting Dostoevsky's 'Demons': Anarchism and the Specter of Bakunin in Twentieth-Century Russia*. Nova York: Peter Lang, 2010.

GORKI, Maksím. *Istoria russkoi literaturi* Moscou: Goslitizdat, 1939.

- GOUBINA, Maia. "La route dans les notes de voyage des Français et des Russes au début du xixe siècle : aspect du paysage ou illustration du «chemin» de la pensée ?" *Cahiers slaves* 10 (2008): 73-88.
- GOUBINA, Maia. "Les vainqueurs et les vaincus : découverte mutuelle : les Russes en France (1814-1818)." *Revue des études slaves* 83/4 (2012): 1011-1022.
- GRAMSCI, Antonio. *La formación de los intelectuales*. Ciutat de Mèxic: Grijalbo, 1967.
- GRANJARD, Henri. "Du romantisme politique : slavophiles et populistes." *Revue des études slaves* 34/1-4 (1957): 73-80.
- GRANJARD, Henri. "Les deux visages de Stankevič." *Revue des études slaves* 47/1-4 (1968): 55-66.
- GRANJARD, Henri. "Le centenaire de la bibliothèque Tourguénev." *Bulletin des bibliothèques de France (BBF) n° 7* (1975): 303-308.
- GATTO, Ettore Lo. *Le mythe de Saint-Pétersbourg. Histoire, légende, poésie*. Trad. Christine Ginoux. Paris: Editions de l'aube. 2012.
- GREGORI, Serj. "Dostoevsky's The Devils and the Antinihilist Novel." *Slavic Review* 38/3 (1979): 444-455.
- GRIMSTED, Patricia Kennedy. *The Odyssey of the Turgenev Library from Paris, 1940-2002. Books as Victims and Trophies of War*. Amsterdam: International Institute of Social History, 2003.
- GROSSMAN, Leonid. *Jizn i trudi F. M. Dostoievskogo: Biografija v datakh i dokumentakh zametxatelnykh liudei*. Moscou / Leningrad: Akademia, 1935.

- GUILLÉN, Claudio. *Entre lo uno y lo diverso*. Barcelona: Crítica, 2017.
- GUSELTSEVA, Marina. *Struktura i soderjanie identitxnosti rossiskoi intelligentsi*. Moscou / Sant Petersburg: Nestor-Istoria, 2012.
- GUTHRIE, Christopher. "The Revue des Deux Mondes and Imperial Russia, 1855-1917." *Cahiers du monde russe et soviétique* 25/1 (1984): 93-111.
- HABERMAS, Jürgen. *The Structural Transformation of the Public Sphere. An Inquiry into a Category of Bourgeois Society*. Cambridge: MIT Press, 1991.
- HALPERIN, Charles. "Rus', Russia and National Identity." *Canadian Slavonic Papers / Revue Canadienne des Slavistes* 48/1-2 (2006): 157-166.
- HAMON, Françoise. "Le Crystal Palace. Une icône dix-neuviémiste." *Romanisme* 83 (1994): 59-72.
- HARDY, H. i Pottle, M., ed. *Isaiah Berlin. Building. Letters 1960-1975*. Londres: Pimlico, 2016.
- HARDY, H. i Pottle, M., ed. *Isaiah Berlin. Affirming. Letters 1975-1997*. Londres: Pimlico, 2017.
- HARRY FAYER, Mischa. *Gide, freedom and Dostoevsky*. Vermont: Lane Press, 1946.
- HARTLEY, Janet. "Is Russia part of Europe ? Russian perspectives of Europe in the reign of Alexander I." *Cahiers du monde russe et soviétique* 33/4 (1992): 369-385.
- HAUSER, Arnold. *Historia social de la literatura y el arte. 3*. Trad. A. Tovar I F. P. Varas-Reyes. Barcelona: Labor, 1994.

- HAUSER, Arnold. *The Social History of Art*. 3. Londres / Nova York: Routledge, 2006.
- HELLBECK, Jochen. "The Diary between Literature and History: A Historian's Critical Response." *The Russian Review* 63/4 (2004): 621-629.
- HELLEBUST, Rolf. "The Real St. Petersburg." *The Russian Review* 62/4 (2003): 495-507.
- HERZEN, Aleksandr. *Sobranie sotxineni v tridsati tomakh. Tom trinadtsati. Stati iz «Kolokola» i drugie proizvedenia. 1857-1858 godov*. Moscou: Akademia nauk SSSR, 1958.
- HERZEN, Aleksandr. *Sobranie sotxineni v tridsati tomakh. Tom tsetirnadtsati. Stati iz «Kolokola» i drugie proizvedenia. 1859-1860 godov*. Moscou: Akademia nauk SSSR, 1958.
- HERZEN, Aleksandr. *Sobranie sotxineni v tridsati tomakh. Tom trinadtsati. Stati iz «Kolokola» i drugie proizvedenia. 1857-1858 godov*. Moscou: Akademia nauk SSSR, 1958.
- HERZEN, Aleksandr . *Sobranie sotxineni v tridsati tomakh. Tom piatnadtsati. Stati iz «Kolokola» i drugie proizvedenia. 1861 goda*. Moscou: Akademia nauk SSSR, 1958.
- HERZEN, Aleksandr. *Sobranie sotxineni v tridsati tomakh. Tom xestnadtsati. Stati iz «Kolokola» i drugie proizvedenia. 1862-1863 godov*. Moscou: Akademia nauk SSSR, 1959.
- HERZEN, Aleksandr. *Sobranie sotxineni v tridsati tomakh. Tom semnadtsati. Stati iz «Kolokola» i drugie proizvedenia. 1863 goda*. Moscou: Akademia nauk SSSR, 1959.

- HERZEN, Aleksandr. *Sobranie sotxineni v tridsati tomakh. Tom vosemnadtsati. Stati iz «Kolokola» i drugie proizvedenia. 1864-1865 godov.* Moscou: Akademia nauk SSSR, 1959.
- HERZEN, Aleksandr. *Sobranie sotxineni v tridsati tomakh. Tom deviatnadtsati. Stati iz «Kolokola» i drugie proizvedenia. 1866-1867 godov.* Moscou: Akademia nauk SSSR, 1960.
- HERZEN, Aleksandr. *El pasado y las ideas.* Trad. Jorge Ferrer. Barcelona: del Taller de Mario Muchnik, 2013.
- HOBBSAWM, Eric. *The Age of Capital, 1848-1875.* Londres: Abacus, 1975.
- HOBBSAWM, Eric. *Nations and nationalism since 1780. Programme, myth, reality.* Cambridge: Cambridge UP, 2000.
- HOBBSAWM, Eric. *The Age of Revolution, 1789-1848.* Londres: Little, Brown Book Group. 2012.
- HOKANSON, Katia. "Literary Imperialism, Narodnost' and Pushkin's Invention of the Caucasus." *The Russian Review* 53/3 (1994): 336-352.
- HOLLINGSWORTH, Barry. "N. I. Turgenev and "Kolokol." *The Slavonic and East European Review* 41/96 (1962): 89-100.
- HOLLINGSWORTH, Barry. "The Friendly Literary Society." *New Zealand Slavonic Journal* 1 (1974): 23-41.
- HOOGENBOOM, Hilde. "Sentimental Novels and Pushkin: European Literary Markets and Russian Readers." *Slavic Review* 74/3 (2015): 553-574.
- HOSKING, Geoffrey. *Russia and the Russians.* Londres: Pearson, 2012.

- HOSKING, Geoffrey. *Una muy breve historia de Rusia*. Trad. Dimitri Fernández Bobrovski. Madrid: Alianza, 2014.
- HUDSPITH, Sarah. *Dostoevsky and the Idea of Russianness. A new perspective on unity and brotherhood*. Londres / Nova York: RoutledgeCurzon, 2004.
- HUNT, Joel. "Balzac and Dostoevskij: Ethics and Eschatology." *The Slavic and East European Journal* 2/4 (1958): 307-324.
- IARMOLINKI, Avrahm. *Dostoevsky. A Study in His Ideology*. Nova York: Columbia University, 1921.
- IAROSLAVSKI, Iemelian M. *'History' of Anarchism in Russia*. Londres: Lawrence and Wishart, 1937.
- IGNATIEFF, Leonid. "French Emigrés in Russia after The French Revolution. French Tutors." *Canadian Slavonic Papers / Revue Canadienne des Slavistes* 8 (1966): 125-131.
- ISKIUL, Serguiei. "1812 : Saint-Pétersbourg en danger." *Revue des études slaves* 83/4 (2012): 961-980.
- ISTOMIN, Konstantín. "Iz jizni i tvortxestva Dostoievskogo v molodosti." Dins de *Tvortxeski put Dostoievskogo*. Leningrad: Seiatel, 1924, 3-48.
- JACKSON, Robert. "Dostoevsky's Critique of the Aesthetics of Dobroliubov." *Slavic Review* 23/2 (1964): 258-274.
- JACKSON, Robert. *Dostoevsky. New Perspectives*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall, 1984.

- JONGE, Alex de. *Dostoevsky and The Age of Intensity*. Londres: Secker & Warburg, 1975.
- JUDERÍAS, Julián. "Dostoiewsky y Nietzsche." *La Lectura*, setembre de 1903: 157.
- JUDT, Tony. *Reappraisals. Reflections on the Forgotten Twentieth Century*. Nova York: Penguin Press, 2008.
- JURT, Joseph, ed. *Champ littéraire et nation*. Friburg de B.: Frankreich-Zentrum, 2007.
- KABAT, Geoffrey. *Ideology and Imagination. The Image of Society in Dostoevsky*. Nova York: Columbia UP, 1978.
- KAGANOV, Grigori. "Sight Riven and Restored: The Image of Petersburg Space, 1850-1900." *The Russian Review* 54/2 (1995): 227-242.
- KANEVSKAIA, Marina. *N. K. Mikhaïlovsky's Criticism of Dostoevsky. The Cruel Critic*. Lewiston: Edwin Mellen Press, 2001.
- KANTXALOVSKI, D. i Pascal, P. "L'intelligentsia avant la Révolution." *Revue des études slaves* 37/1-4 (1960): 119-155.
- KAPLAN, Frederick. "Russian Fourierism of the 1840's: A Contrast to Herzen's Westernism." *The American Slavic and East European Review* 17/2 (1958): 161-172.
- KARPOVITX, Michael. "N. G. Chernyshevski between socialism and liberalism." *Cahiers du monde russe et soviétique* 1/4 (19 60): 569-583.
- KAUFMANN, Walter. *Existentialism from Dostoevsky to Sartre*. Nova York: Meridian Books, 1956.

- KELLY, Aileen. "Dostoevskii and the Divided Conscience." *Slavic Review* 47/2 (1988): 239-260.
- KELLY, Aileen. "Irony and Utopia in Herzen and Dostoevsky: From the Other Shore and Diary of a Writer." *The Russian Review* 50/4 (1991): 397-416.
- KELLY, Aileen. *Towards Another Shore: Russian Thinkers Between Necessity and Chance*. Nova York, Yale UP, 1998.
- KELLY, Aileen. *The Discovery of Chance*. Cambridge: Harvard UP, 2016.
- KLEESPIES, Ingrid. *A Nation Astray. Nomadism and National Identity in Russian Literature*. DeKalb: Northern Illinois UP, 2012.
- KLEMPERER, Victor. *Assaigs*. Trad. Marc Jiménez. València: PUV, 2008.
- KLIGER, Ilya. "Genre and Actuality in Belinskii, Herzen, and Goncharov: Toward a Genealogy of the Tragic Pattern in Russian Realism." *Slavic Review* 70/1 (2011): 45-66.
- KNAPP, Liza, ed. *Dostoevsky as Reformer: The Petrashevsky Case*. Trad. Liza Knapp. Ann Arbor: Ardis Publishers, 1987.
- KOMAROVITX, Vassili. "Iunost Dostoievskogo." *Biloie* 23 (1924): 3-42.
- KONRAD, G. i Szeléni, I. *La marche au pouvoir des intellectuels. Le cas des pays de l'Est*. Trad. Georges Kassai i Pierre Kende. París: Seuil, 1978.
- KOPRINCE, Ralph. "Dostoevskij's Petraševskij Deposition as a Biographical Source." *The Slavic and East European Journal* 28/3 (1984): 310-323.

- KOYRÉ, Alexandre. *La philosophie et le problème national en Russie au début du xixe siècle*. Paris: Gallimard, 1929.
- KOYRÉ, A. i B. P. "Russia's Place in the World. Peter Chaadayev and the Slavophiles." *The Slavonic Review* 5/15 (1927): 594-608.
- KRANIKHFELD, Vladímir. "Preodolenie Dostoyevskogo." *V mire idei i obrazov. Tom III*. Sant Petersburg: Jizn i znanie, 1917.
- KUNILSKI, Andrei. "Stati Belinskogo o Puixkine kak odin iz istotxnikov romana «Idiot»." *Dostoevski i mirovaia kultura* 19 (2003): 9-18.
- KUSBER, Jan. "Cultural transfer as a field for the observation of historical cultural studies. The example of the Russian Empire." *Quaestio Rossica* 2 (2014): 233-251.
- LAFFITTE, Sophie. "Apollon Grigor'ev et Dostoevskij." *Revue des études slaves* 43/1-4 (1964): 13-16.
- LANTZ, Kenneth. *The Dostoevsky Encyclopedia*. Westport: Greenwood, 2004.
- LANZ, Henry. "The Philosophy of Ivan Kireyevsky." *The Slavonic Review* 4/12 (1926): 594-604.
- THE LEADER* 4/168 (1853): 562.
- LAVRIN, Janko. "Vladímir Soloviev and Slavophilism." *The Russian Review* 20/1 (1961): 11-18.
- LAVRIN, Janko. "Kireevsky and the Problem of Culture." *The Russian Review* 20/2 (1961): 110-120.

- LAVRIN, Janko. "The Slav Idea and Russia." *The Russian Review* 21/1 (1962): 11-24.
- LAVRIN, Janko. "Populists and Slavophiles." *The Russian Review* 21/4 (1962): 307-317.
- LAVRIN, Janko. "Chaadayev and the West." *The Russian Review* 22/3 (1963): 274-288.
- LEATHERBARROW, William, ed. *The Cambridge Companion to Dostoevskii*. Cambridge: Cambridge UP, 2004.
- LEATHERBARROW, W. i Offord, D. *A History of Russian Thought*. Cambridge: Cambridge UP, 2010.
- LEMAGNEN, Catherine. "Un élément constitutif de l'identité nationale : le concept de narodnost' dans la pensée russe du xixe siècle, essai de position du problème." *Revue Russe* 36 (2011): 11-20.
- LEPENIES, Wolf. *Qu'est-ce qu'un intellectuel européen? Les intellectuels et la politique de l'esprit dans l'histoire européenne*. Paris: Seuil / Collège de France, 2008.
- LEROY-BEAULIEU, Anatole. *L'empire des Tsars et les russes. Tom II*. Paris: Librairie Hachette et Cie, 1893.
- LESHINKSI, Tania. "Dostoevski-Revolutionary or Reactionary?" *The American Slavic and East European Review* 4/3-4 (1945): 98-106.
- LILLA, Mark. *The Reckless Mind. Intellectuals in Politics*. Nova York: New York Review Books, 2016.

- LISTXINER, S. "Les vues littéraires et esthétiques de Herzen." *Essais critiques*. Trad. André Garcia. Moscou: Progrès, 1977.
- LOBANOV-ROSTOVSKI, Aleksiei. "Russia at the Crossroads: Europe or Asia." *The Slavonic and East European Review* 6/18 (1928): 496-504.
- LOBANOV-ROSTOVSKI, Aleksiei. "Anglo-Russian Relations through the Centuries." *The Russian Review* 7/2 (1948): 41-52.
- LÓPEZ ARANGUREN, José Luis. *El cristianismo de Dostoievski*. Madrid: Taurus, 1970.
- LORD, Robert. "Dostoyevsky and Vladímir Solov'yov." *The Slavonic and East European Review* 42/99 (1964): 415-426.
- LOSSKI, Nikolai. *History of Russian Philosophy*. Londres: George Allen and Unwin Ltd, 1925.
- LOTHE, Jean. "Le discours de Dostoevskij sur Puškin : échos et polémiques." *Revue des études slaves* 44/1-4 (1965): 143-155.
- LOUNSBERY, Anne. "Dostoevskii's Geography: Centers, Peripheries, and Networks in "Demons"." *Slavic Review* 66/2 (2007): 211-229.
- LUBINENKO, Inna. "Les étrangers en Russie avant Pierre le Grand : diplomates, militaires, intellectuels." *Revue des études slaves* 4/1-2, (1924): 84-100.
- LUCIANI, Georges. "Dostoevskij et les décabristes." *Revue des études slaves* 20/1-4 (1942): 121-133.
- LUCIANI, Georges. "Du congrès de Prague (1848) au congrès de Moscou (1867)." *Revue des études slaves* 47/1-4 (1968): 85-93.

- LUNATXARSKI, Anatoli. "Dostoievski kak mislitel i khudojnik." Dins de F. M. Dostoievski, *Sotxinenia*. Ed. A. Lunatxarski. Moscou / Leningrad: GIKhL, 1931, 5-14.
- LUNATXARSKI, Anatoli. "O Dostoievskom." *Rost* 4 (1931).
- LUNATXARSKI, Anatoli. "Dostoievski i pisateli." *Literaturnaia gazeta*. Moscow: 1931.
- LUNATXARSKI, Anatoli. "Dostoievski, F. M." *Bolxaia sovetskaia entsiklopedia* 23 (1931): 332-345.
- MAGUIRE, Robert. "A. S. Pushkin: Notes on French Literature." *The American Slavic and East European Review* 17/1 (1958): 101-109.
- MAIOROVA, Olga. "L'échec d'un nationalisme civil russe." *Romantisme* 114 (2001): 71-78.
- MALIA, Martin. *Alexander Herzen and the Birth of Russian Socialism. 1812-1855*. Cambridge: Harvard UP, 1961.
- MALDONADO, Tomás. *Qué es un intelectual*. Barcelona: Paidós, 1998.
- MALNICK, Bertha. "V. G. Belinsky." *The Slavonic and East European Review* 27/69 (1949): 363-380.
- MARKER, Gary. *Publishing, Printing, and the Origins of Intellectual Life in Russia, 1700-1800*. Princeton: Princeton UP, 1985.
- MARTÍ MONTERDE, Antoni. *Poética del Café. Un espacio de la modernidad literaria europea*. Barcelona: Anagrama, 2007.

- MARTÍ MONTERDE, Antoni. *Un somni europeu: Història intel·lectual de la Literatura Comparada*. València: PUV, 2011.
- MARTÍ MONTERDE, A. i Padró Nieto, B., eds. *Qui acusa? : figures de l'intel·lectual europeu*. Barcelona: Edicions UB, 2015.
- MARTIN, D. "The Pushkin Celebrations of 1880: The Conflict of Ideals and Ideologies." *The Slavonic and East European Review* 66/4 (1988): 505-525.
- MARTÍNEZ, Ana Teresa. "Intelectuales de provincia: entre lo local y lo periférico." *Prismas* 17 (2013): 169-180.
- MARTINSEN, Deborah. *Literary Journals in Imperial Russia*. Cambridge: Cambridge UP, 1997.
- MASSEAU, Didier. *L'invention de l'intellectuel dans l'Europe du xviiiè siècle*. París: PUF, 1994.
- MATAS, Àlex. *La ciudad y su trama. Literatura, modernidad y crítica de la cultura*. Madrid: Lengua de Trapo, 2010.
- MAZON, André. "Quelques lettres de Dostoevskij à Turgenev." *Revue des études slaves* 1/1-2 (1921): 117-137.
- MCCONNELL, Allen. "The Origin of the Russian Intelligentsia." *The Slavic and East European Journal* 8/1 (1964): 1-16.
- MCKINSEY, Pamela. "From City Workers to Peasantry: The Beginning of the Russian Movement "To the People"." *Slavic Review* 38/4 (1979): 629-649.

- MCKINSEY, Pamela. "The Kazan Square Demonstration and the Conflict between Russian Workers and Intelligenty." *Slavic Review* 44/1 (1985): 83-103.
- MCLEAN, Hugh. "The Development of Modern Russian Literature." *Slavic Review* 21/3 (1962): 389-410.
- MCNALLY, Raymond. "The Origins of Russophobia in France: 1812-1830." *The American Slavic and East European Review* 17/2 (1958): 173-189.
- MCREYNOLDS, Louise. *The News Under Russia's Old Regime. The Development of a Mass-Circulation Press*. Princeton: Princeton UP, 1991.
- MEREJKOVSKI, Dmitri. *L. Tolstoi i Dostoievski*. Sant Petersburg: Mir iskusstva, 1901-1902.
- MEREJKOVSKI, Dmitri. "O pritxinakh upadka i o novikh tetxeniakh sovremennoi russkoi literaturi." *Polnoie sobranie sotxineni XVIII*. Moscou: Sitin, 1914, 226.
- MERVAUD, Michel. "Bakunin, le Kolokol et la question finlandaise." *Cahiers du monde russe et soviétique* 7/1 (1966): 5-36.
- MERVAUD, Michel. "Amitié et polémique : Herzen critique de Quinet." *Cahiers du monde russe et soviétique* 17/1 (1976): 53-79.
- MERVAUD, Michel. "Herzen et la Révolution française." *Revue des études slaves* 61/1-2 (1989): 169-187.
- MERVAUD, Michel. "Un grand Européen : Alexandre Herzen." *Revue des études slaves* 78/2-3 (2007): 149-158.

- MERVAUD, Michel. "Herzen en 1848 : un point de vue sur les émeutes de Rouen." *Revue des études slaves* 80/3 (2009): 353-361.
- MIKHAĬLOVSKI, Nikolai. "Komentari k 'Besam'." *Sotxinenia I*. Sant Petersburg: Russkoie bogatstvo, 1896, 840-872.
- MIKHAĬLOVSKI, Nikolai. "O Pisemskom i Dostoievskom", *Sotxinenia V*. Sant Petersburg: Russkoie bogatstvo, 1897, 410-431.
- MIKHAĬLOVSKI, Nikolai. "Jestoki talant", *Sotxinenia V*. Sant Petersburg: Russkoie bogatstvo, 1897, 1-78.
- MIKHNOVETS, Nadejda. "«Dvoinik» v istoriko-literaturnoi perspektive." *Dostoievski i mirovaia kultura* 20 (2004): 105-131.
- MILIUKOV, Pavel N. "The Influence of English Political thought in Russia." *The Slavonic Review* 5/14 (1926): 258-270.
- MILNER-GULLAND, Robin. *The Russians*. Oxford: Blackwell, 1999.
- MILLER, Martin. *The Russian Revolutionary Emigres (1825-1970)*. Baltimore: Johns Hopkins UP, 1986.
- MILLER, Robin. *Critical Essays on Dostoevsky*. Boston: G. K. Hall & Co., 1986.
- MILLS TODD III, William. "Tolstoy and Dostoevsky: The Professionalization of Literature and Serialized Fiction." *Dostoevsky Studies* 15 (2011): 29-36.
- MILLS TODD III, William. "'To Be Continued': Dostoevsky's Evolving Poetics of Serialized Publication." *Dostoevsky Studies* 18 (2014): 23-33.

- MILTXINA, Vera. "Journal, lettres, chronique culturelle : le cas d'Aleksandr Turgenev." *Revue des études slaves* 79/3 (2008): 317-332.
- MINC, Alain. *Une histoire politique des intellectuels*. París: Grasset, 2010.
- MIQUEL, Pierre. *L'Affaire Dreyfus*. París: PUF, 1964.
- MIRSKI, Dmitri. "Pushkin." *The Slavonic Review* 2/4 (1923): 71-84.
- MIRSKI, Dmitri. "Periods of Russian Literature." *The Slavonic and East European Review* 9/27 (1931): 682-694.
- MONNIER, André. "La naissance d'une idéologie nationaliste en Russie au siècle des Lumières." *Revue des études slaves* 52/3 (1979): 265-272.
- MOREY, Miguel. "El occidente de los intelectuales." *Pequeñas doctrinas de la soledad*. Madrid: Sexto Piso, 1990.
- MORILLAS, Antonio. "Dostoievski, Rusia y Europa. A propósito de una nueva traducción de *Apuntes de invierno sobre impresiones de verano*." *Estudios Dostoievski* 1 (2018): 195-224.
- MORILLAS, Jordi. "F. M. Dostoievski en España." *Mundo Eslavo*, 10 (2011):119-143.
- MORILLAS, Jordi. "La Recepción de F. M. Dostoievski en España." *Estudios Dostoievski* 2 (2019): 4-22.
- MORSON, Gary. *The Boundaries of Genre. Dostoevsky's 'Diary of a Writer' and the Traditions of Literary Utopia*. Evanston: Northwestern UP, 1981.
- MORSON, Gary. "Dostoevsky's Anti-Semitism and the Critics: A Review Article." *The Slavic and East European Journal* 27/3 (1983): 302-317.

- MOSS, Walter. *Russia in the Age of Alexander II, Tolstoy and Dostoevsky*. Londres: Anthem Press, 2002.
- MUCHNIC, Helen. *Dostoevsky's english reputation*. Massachusetts: Smith College, 1939.
- MUCKLE, James. "Nikolay Leskov: educational journalist and imaginative writer." *New Zealand Slavonic Journal* (1984): 81-110.
- MURAV, Harriet. "Dostoevskii in Siberia: Remembering the Past." *Slavic Review* 50/4 (1991): 858-866.
- MURAV, Harriet. "Legal Fiction in Dostoevsky's "Diary of a Writer"." *Dostoevsky Studies* 1/2 (1993): 155-173.
- MURRY, John. *The Evolution of an Intellectual*. Londres: R. Cobden-Sanderson, 1920.
- MUS, Francis, et al. "L'étude littéraire des revues en Belgique. Méthodes et perspectives." *COntEXTES* 4 (2008).
- NAHIRNY, Vladímir. *The Russian Intelligentsia. From Torment to Silence*. New Brunswick / Londres: Transaction Books, 1983.
- NETXÀIEVA, Vera. *Jurnal M. M. i F. M. Dostoievskikh «Vremia». 1861-1863*. Moscou: Nauka, 1972.
- NETXÀIEVA, Vera. *Jurnal M. M. i F. M. Dostoievskikh «Epokha». 1864-1865*. Moscou: Nauka, 1975.
- NETXÀIEVA, Vera. *Ranni Dostoievski. 1821-1849*. Moscou: Nauka, 1979.

- NEPOMNIASTXI, Catharine. "Katkov And The Emergence Of The "Russian Messenger"." *Ulbardus Review* 1/1 (1977): 59-89.
- NIQUEUX, Michel. "La France et les Français vus par les voyageurs russes (xviiiie-xixe siècles)." *Revue Russe* 6 (1994): 59-69.
- NIQUEUX, Michel. "La généalogie des « Démon » (Introduction au roman de Dostoïevski)." *Revue Russe* 16 (1999): 9-18.
- NIVAT, Georges. *Les trois âges russes*. Paris: Fayard: 2015.
- NIVAT, Georges, ed. *Les sites de la mémoire russe*. Paris: Fayard, 2007.
- OFFORT, Derek. "Dostoyevsky and Chernyshevsky." *The Slavonic and East European Review* 57/4 (1979): 509-530.
- OFFORT, Derek. "Beware the Garden of Earthly Delights: Fonvizin and Dostoevskii on Life in France." *The Slavonic and East European Review* 78/4 (2000): 625-642.
- OFFORT, Derek, et. *The French Language in Russia. A Social, Political, Cultural, and Literary History*. Amsterdam: Amsterdam UP, 2018.
- ORTEGA Y GASSET, José. "Imperativo de intelectualidad." *Obras Completas, Tomo XI, Escritos políticos-II (1922-1923)*. Madrid: Alianza, 1994.
- ORWIN, Donna. *Consequences of Consciousness. Turgenev, Dostoevsky and Tolstoy*. Stanford: Stanford UP, 2007.
- ORY, P. i Sirinelli, J-F. *Les intellectuels en France, de l'Affaire Dreyfus à nos jours*. Paris: Armand Colin, 1986.

OSSORGUINE, Tatiana. “Périodiques en langue russe publiés en Europe de 1855 à 1917.” *Cahiers du monde russe et soviétique* 11/4 (1970): 629-709.

OSSORGUINE, Tatiana, et al. *Périodiques en langue russe publiés en Europe de 1855 à 1917*. París: Mouton et Cie, 1970.

OSSORGUINE, Tatiana, ed. *Catalogue des périodiques russes. Des origines à 1970 conservés à la Bibliothèque nationale*. París: Bibliothèque nationale, 1978.

OSSORGUINE, Tatiana, ed. *L'émigration russe en Europe. Catalogue collectif des périodiques en langue russe. 1855-1940*. París: IES, 1990.

OSSORGUINE, T. i Volkoff, A.-M. “La bibliothèque russe Tourguenev.” *Matériaux pour l'histoire de notre temps* 2 (1985): 36-37.

PACHMUSS, Temira. “Dostoevsky in the Criticism of the Russian Radical Intelligentsia.” *The Russian Review* 21/1 (1962): 59-74.

PADRÓ NIETO, Bernat. “Historia intelectual de la revista “Alfar”(1920-1927)”. Tesi doctoral. Universidad de Zaragoza, 2014.

PAPERNO, Irina. *Suicide as a Cultural Institution in Dostoevsky's Russia*. Ithaca: Cornell UP, 1997.

PARDO BAZÁN, Emilia. *La revolución y la novela en Rusia (lecturas en el Ate-
neo de Madrid)*. Madrid: Renacimiento, 1909.

PARKHOMENKO, Taisia. *Intellektualnaia elita v kontekste russkoi istori XIX–
XX vv.* Moscou: Rosspen, 2012.

- PARTHÉ, Kathleen, ed. *A Herzen reader*. Trad. Kathleen Parthé. Evanston: Northwestern UP, 2012.
- PARTRIDGE, Monica. "Alexander Herzen and the English Press." *The Slavonic and East European Review* 36/87 (1958): 453-470.
- PARTRIDGE, Monica. *Alexander Herzen (1812-1870)*. París: UNESCO, 1984.
- PATRICIO-MULERO, Maria, ed. "La ciutat literària: identitats, espai urbà i camp literari dels segles xx-xxi." *Debats* 132/2 (2018).
- PEACE, Richard. "Baden-Baden Revisited." *Dostoevsky Studies* 6 (2002): 73-81.
- PÉCHENARD, Pierre-Louis. *Un siècle, mouvement du monde de 1800 à 1900*. París: Paul Lethielleux, 1911.
- PEDLER, Anne. "Going to the People. The Russian Narodniki in 1874-5." *The Slavonic Review* 6/16 (1927): 130-141.
- PEREIRA, N. "N. G. Chernyshevsky as Architect of the Politics of Anti-Liberalism in Russia." *The Russian Review* 32/3 (1973): 264-277.
- PEREVERZEV, Valerian. *Tvortxestvo Dostoievskogo: Krititxeski otxerk*. Moscou: Sovremennie problemi, 1912.
- PEREVERZEV, Valerian. *F. M. Dostoievski*. Moscou / Leningrad: Gosizdat, 1922.
- PEREVERZEV, Valerian. "Dostoievski, Fiodor Mikhaïlovitx." *Literaturnaia entsiklopedia* III (1930): 396-408.

- PIPES, Richard. *Karamzin's Memoir On Ancient And Modern Russia. A Translation And Analysis*. Cambridge: Harvard UP, 1959.
- PIPES, Richard, ed. *The Russian Intelligentsia*. Nova York: Columbia UP, 1961.
- PIPES, Richard. "Narodnichestvo: A Semantic Inquiry." *Slavic Review* 23/3 (1964): 441-458.
- PLUET, Jacqueline. "Pour une histoire et une politique des revues." *Les Revues littéraires au xxe siècle*. Dijon: EUD, 2002.
- PONOMAREV, Konstantín. "Configurations of Poetic Vision: Belinskij as an Idealist-Critic." *The Slavic and East European Journal* 14/2 (1970): 145-159.
- PORTER, Jillian. "The Double, The Ruble, The Real: Counterfeit Money In Dostoevsky's "Dvojník"." *The Slavic and East European Journal* 58/3 (2014): 378-393.
- PORTER, Richard. "The Criteria of Turgenev's Literary Criticism." *The Russian Review* 28/4 (1969): 441-452.
- PRÉVOST, Jacqueline. "Puškin et le nationalisme russe." *Revue des études slaves* 20/1-4 (1942): 134-147.
- PUIXKIN, Aleksandr. *El genet de bronze. Un relat de Petersburg*. Trad. Helena Vidal. Barcelona: Promociones i Publicaciones Universitarias, 2004.
- PUSXÀIEV, Iuri. "Sovetski Dostoievski: Dostoievski v sovetskoi kulture, ideologii i filosofii." *Filosofski jurnal* 13/4 (2020): 102-118.

- PYZIUR, Eugene. "Mikhaïl N. Katkov: Advocate of English Liberalism in Russia, 1856-1863." *The Slavonic and East European Review* 45/105 (1967): 439-456.
- RAEFF, Marc. "A Reactionary Liberal: M. N. Katkov." *The Russian Review* 11/3 (1952): 157-167.
- RAEFF, Marc. *Origins of the Russian Intelligentsia. The Eighteenth-Century Nobility*. Nova York: Harcourt Brace & Company, 1966.
- RAEFF, Marc. *Russian Intellectual History*. Nova York: Humanity Press, 1992.
- RAEFF, Marc. *Politique et culture en Russie. 18e-20e siècles*. Paris: EEHESS, 1996.
- RANDALL, Francis. "Herzen's from the Other Shore." *Slavic Review* 27/1 (1968): 91-101.
- REEVE, Helen. "Utopian Socialism in Russian Literature: 1840's-1860's." *The American Slavic and East European Review* 18/3 (1959): 374-393.
- REMNEK, Miranda. *Books in Russia and the Soviet Union. Past and Present*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1991.
- RENAN, Ernest. *Qu'est-ce qu'une nation ?* Paris: Mille et une nuits, 1997.
- REAVEY, George. "The Russian Thought Pattern." *The Slavonic and East European Review* 27/69 (1949): 450-468.
- RENNER, Andreas. "Defining a Russian Nation: Mikhaïl Katkov and the 'Invention' of National Politics." *The Slavonic and East European Review* 81/4 (2003): 659-682.

- REYFMAN, Irina, ed. *Rank and Style. Russians in State Service, Life, and Literature*. Brighton: Academic Studies Press, 2012.
- RIASANOVSKY, Nicholas. *Russia and the West in the Teaching of the Slavophiles. A Study of Romantic Ideology*. Cambridge: Harvard UP, 1952.
- RIASANOVSKY, Nicholas. "Fourierism in Russia: An Estimate of the Petrasevtsy." *The American Slavic and East European Review* 12/3 (1953): 289-302.
- RIASANOVSKY, Nicholas. "Some Comments on the Role of the Intelligentsia in the Reign of Nicholas I of Russia, 1825-1855." *The Slavic and East European Journal* 1/3 (1957): 163-176.
- RIASANOVSKY, Nicholas. "'Nationality' in the State Ideology during the Reign of Nicholas I." *The Russian Review* 19/1 (1960): 38-46.
- RIASANOVSKY, Nicholas. *Nicholas I and Official Nationality in Russia, 1825-1855*. Berkeley / Los Angeles: University of California Press, 1961.
- RIASANOVSKY, Nicholas. *A Parting of Ways. Government and the Educated Public in Russia. 1801-1855*. Oxford: Clarendon Press, 1976.
- RIASANOVSKY, Nicholas. *A history of Russia*. Nova York / Oxford: Oxford UP, 2000.
- RJÉOUTSKI, Vladislav. "Les « Français russes » à Moscou en 1812 : images de l'ennemi et destin d'une communauté d'émigrés." *Revue des études slaves* 83/4 (2012): 945-959.
- ROBERT, Valérie. *Intellectuels et polémiques dans l'espace germanophone*. Paris: Publications de l'Institut Allemand-Sorbonne Nouvelle Paris III, 2003.

- ROBERTS, Henry. "Russia and the West: A Comparison and Contrast." *Slavic Review* 23/1 (1964): 1-12.
- RODICHEV, F i J.E.S.C. "The Liberal Movement in Russia (1855-1891)." *The Slavonic Review* 2/4 (1923): 1-13.
- ROGER, Philippe, ed. *L'homme des lumières : de Paris à Pétersbourg : actes du colloque international*. Nàpols: Vivarium, 1995.
- ROSENSHIELD, Gary. "The Imprisonment of the Law: Dostoevskij and the Kroneberg Case." *The Slavic and East European Journal* 36/4 (1992): 415-434.
- ROSENSHIELD, Gary. "The Bronze Horseman and The Double: The Depoticization of the Myth of Petersburg in the Young Dostoevskii." *Slavic Review* 55/2 (1996): 399-438.
- ROSENSHIELD, Gary. *Western Law, Russian Justice. Dostoevsky, the Jury Trial, and the Law*. Madison: The University of Wisconsin Press, 2005.
- ROSENSHIELD, Gary. *The Ridiculous Jew. The Exploitation and Transformation of a Stereotype in Gógol, Turgenev, and Dostoevsky*. Stanford: Stanford UP, 2008.
- ROSENSHIELD, Gary. "Gambling And Passion: Pushkin's "The Queen Of Spades" And Dostoevsky's "The Gambler"." *The Slavic and East European Journal* 55/2 (2011): 205-228.
- ROTHER, Hans. "Herzen et Dostoevskij : un essai." *Revue des études slaves* 78/2-3 (2007): 279-297.
- ROZANOV, Vassili. *Leguenda o Velikom Inkvizitore F. M. Dostoiev-skago: Opit krititxeskogo kommentaria*. Sant Petersburg: S. M. Nikolaieva, 1894.

- RUUD, Charles. *Fighting Words: Imperial Censorship and the Russian Press, 1804-1906*. Toronto: University of Toronto Press, 2009.
- RZHEVSKY, Nicholas. *Russian Literature and Ideology: Herzen, Dostoevsky, Leontiev, Tolstoy, Fadeyev*. Urbana: University of Illinois Press, 1983.
- RZHEVSKY, Nicholas. *The Cambridge Companion to Modern Russian Culture*. Cambridge: Cambridge UP, 2002.
- SAID, Edward. *Representations of the intellectual. The 1993 Reith Lectures*. Londres: Vintage, 1994.
- SAPIRO, Gisèle, ed. *L'espace intellectuel en Europe. De la formation des états nations à la mondialisation XIX-XXI siècle*. Paris: La Découverte, 2009.
- SAPIRO, Gisèle, et al. "Qu'est-ce qu'un champ intellectuel transnational ?" *Actes de la Recherche en Sciences Sociales* 224 (2018): 5-11.
- SARASSKINA, Liudmila. "Poetitxeskie i polititxeskie metxti Dostoievskogo o Rossi i Evrope." *Dostoievski i mirovaia kultura* 21 (2005): 50-68.
- SARLO, Beatriz. "Intelectuales y revistas: razones de una práctica." *Cahiers du CRICCAL* 9-10 (1992): 9-16.
- SARTRE, Jean-Paul. *Plaidoyer pour les intellectuels*. Paris: Gallimard, 1972.
- SAUNDERS, David. "Historians and Concepts of Nationality in Early Nineteenth-Century Russia." *The Slavonic and East European Review* 60/1 (1982): 44-62.
- SCANLAN, James. *Dostoevsky the Thinker*. Nova York: Cornell University Press, 2002.

- SCHERRER, Jutta. "L'intelligentsia dans l' 'historiographie : entre révolution et spiritualité." *Revue Russe* 30 (2008): 9-32.
- SCHIMMELPENNINCK VAN DER OYE, David. *Russian Orientalism. Asia in the Russian Mind from Peter the Great to the Emigration*. New Haven / Londres: Yale UP, 2010.
- SCHLÖGEL, Karl. *En el espacio leemos el tiempo. Sobre Historia de la civilización y Geopolítica*. Madrid: Siruela, 2007.
- SEALEY-RAHMAN, Kate. "Russian Revolutionaries in London, 1853-70: Alexander Herzen and the Free Russian Press." *Foreign Language Printing in London 1500-1900*. Boston Spa: British Library, 2002.
- SEDDON, J. "The Petrashevtsy: A Reappraisal." *Slavic Review* 43/3 (1984): 434-452.
- SEDUROV, Vladímir. *Dostoyevski in Russian Literary Criticism. 1856-1956*. Nova York: Octagon Books, 1969.
- SEKIRIN, Peter. *The Dostoevsky Archive. Firsthand accounts of the Novelist from Contemporaries' Memoirs and Rare Periodicals*. Jefferson: McFarland & Company, 1997.
- SHLAPENTOKH, Dmitry. "Pushkin and Voltaire: the writer as 1990): 97-107.
- SIMMEL, Georg. *Las grandes ciudades y la vida intelectual*. Trad. J. Rafael Hernández Arias. Madrid: Hermida, 2016.
- SIMMONS, Ernst J. *Dostoevsky. The Making of a Novelist*. Nova York: Vintage Books, 1940.

SIRINELLI, J.-F. i Leymarie, M., eds. *L'Histoire des intellectuels aujourd'hui*. París: PUF, 2003.

SLATTER, John. "The Russian Émigré Press in Britain, 1853-1917." *The Slavonic and East European Journal* 73/4 (1995): 716-747.

SLIWOWSKA, Wiktoria. "Un émigré russe en France : Ivan Golovine, 1816-1890." *Cahiers du monde russe et soviétique* 11/2 (1970): 221-243.

SLONIM, Marc. *La literatura rusa*. Trad. Emma Susana Speratti. Ciutat de Mèxic: FCE, 2014.

SNOW, Karen. "Russia as the "Western Other" in Southeast Asia: Encounters of Russian Travelers in the Second Half of the Nineteenth Century." *The Russian Review* 71/2 (2012): 246-266.

SOKOLOV, Arkadi. *Pokoleniia russkoi intelligentsi*. Sant Petersburg: SPBGUP, 2009.

SOLOVIOV, Ievgueni. *Dostoievsky. His life and literary activity*. Trad. C. J. Hogarth. Londres: George Allen & Unwin Ltd., 1916.

SOLOVIOV, Vladímir. "Tri retxi v pamiat Dostoievskago." *Sobranie sotxineni III*. Sant Petersburg: Obsxestvennaia polza, 1912, 186-223.

SOUILLER, Didier, ed. *Littérature comparée*. París: PUF, 1997.

STEINER, George. *Tolstói o Dostoievski*. Trad. Agustí Bartra. Madrid: Siruela, 2002.

STEINER, George. *La idea d'Europa*. Trad. Víctor Compta. Barcelona: Arcàdia, 2004.

- STENBOCK-FERMOR, Elisabeth. "Lermontov and Dostoevskij's Novel *The Devils*." *The Slavonic and East European Journal* 3/3 (1959): 215-230.
- STOJANOVIC, J. "The First Slavophiles: Homyakov and Kireyevsky." *The Slavonic and East European Review* 6/18 (1928): 561-578.
- STRELSKI, Katharine. "Dostoevsky in Florence." *The Russian Review* 23/2 (1964): 149-163.
- STRÉMOOUKHOFF, Dmitri. "Lettres de Tourguénev à Victor Hugo." *Revue des études slaves* 27 (1951): 241-245.
- STRUVE, Gleb. "Pushkin and His Place in Russian Literature." *The Slavonic and East European Review* 15/44 (1937): 298-304.
- STRUVE, Piotr. i B. P. "Ivan Aksakov." *The Slavonic Review* 2/6 (1924): 514-518.
- STUCHEBRUKHOV, Olga. *The Nation as Invisible Protagonist in Dickens and Dostoevsky*. Lewiston: The Edwin Mellen Press, 2006.
- SUTHERLAND-EDWARDS, Henry. *The Russians At Home: Unpolitical Sketches*. Londres: W. H. Allen and Co., 1861.
- SYMANIEC, Virginie. "La construction idéologique slave orientale : Langues, races et nations dans la Russie du xixe siècle." *Revue des études slaves* 84/1-2 (2013): 223-233.
- TASIN, Nicolás. "Fedor Dostoiewsky (1821-1881)." *España, 1 de maig de 1919*: 15-16.
- TCHOUBARIN, Alexandre. *La Russie et l'idée européenne*. Paris: Editions des Syrtes, 2009.

- TEITELBAUM, Salomon. "Dostoyevski in France of the 1880's." *The American Slavic and East European Review* 5/3-4 (1946): 99-108.
- TERRAS, Victor. "Problems of Human Existence in the Works of the Young Dostoevsky." *Slavic Review* 23/1 (1964): 79-91.
- TERRAS, Victor. *Belinskij and Russian Literary Criticism. The Heritage of Organic Aesthetics*. Madison: The University of Wisconsin Press, 1974.
- TERRAS, Victor. *Handbook of Russian Literature*. New Haven / Oxford: Yale UP, 1985.
- THIEGEM, Philippe Van. *Les influences étrangères sur la littérature française (1550-1880)*. Paris: PUF, 1967.
- THIÉRY, Michel. "Le cosmopolitisme russe pendant la première moitié du xixe siècle : Aleksandr Ivanovič Turgenev." *Revue des études slaves* 56/4 (1984): 635-640.
- THIESSE, Anne-Marie. *La création des identités nationales. Europe xviii-xx siècle*. Paris: Seuil, 1999.
- THIESSE, Anne-Marie. "Communautés imaginées et littératures." *Romantisme* 143/1 (2009): 61-68.
- THIEULIN, Jean. "Dostoevskij : un plaidoyer pour la culture." *Revue des études slaves* 58/2 (1986): 197-203.
- TIKHOMIROV, Borís. "O vremeni smerti Dostoievskogo (istotxnikovedteski paradoks)." *Dostoievski i mirovaia kultura* 6 (1996): 87-90.

- TIKHOMIROV, Borís. “Knigi, kypennie Dostoievskim v 1862-1863 gg. V knijnom magazine A. F. Bazunova.” *Dostoievski i mirovaia kultura* 18 (2003): 158-169.
- TIKHOMIROV, Borís. *S Dostoievskim po Nevskomy Prospektu, ili literaturnie progulki ot Dvortsovoi Plosxadi do Nikolaievskogo Vokzala*. Sant Petersburg: RGNF, 2012.
- TIKHOMIROV, Borís. «...*Ia zanimaius etoi tainoi, ibo khotxu bit txelovekom*». *Stati i esse o Dostoievskom*. Sant Petersburg: Serebriani vek, 2012.
- TIKHOMIROV, Lev. *Russia, Political and Social*. Trad. Edward Aveling. Londres: Swan Sonnenschein, Lowrey and Co, 1888.
- TINIÀNOV, Iuri. *Dostoievski i Gógol. K teori parodi*. Petrograd: Opoiaz, 1921.
- TODOROVA, Maria. “On Public Intellectuals and Their Conceptual Frameworks.” *Slavic Review* 74/4 (2015): 708-714.
- TRAVERSO, Enzo. *Où sont passés les intellectuels?* París: Textuel, 2013.
- TREBITSCH, M. i Granjon, M. C., eds. *Pour une histoire comparée des intellectuels*. París: Complexe, 1998.
- TREBITSCH, M., et al. *Les Intellectuels et l'Europe de 1945 à nos jours*. París: L'Harmattan, 2009.
- TROYAT, Henri. *Dostoievski*. Trad. Irene Andresco. París: Fayard, 1940.
- TUSITXIXNI, Andrei. “Dialog s N. M. Karamzini v romane «Idiot».” *Dostoievski i mirovaia kultura* 30/1 (2013): 178-186.

- TXERNETSKIM, L. *Desiatil'tie Volnoi Russkoi Tipografi v London. Sbornik ieia pervikh listov*. Londres: Volnaia Russkaia Tipografia, 1863.
- UNAMUNO, Miguel de. "Dostoyevski sobre la lengua", dins de *De esto y aquello: escritos no recogidos en el libro*. Buenos Aires: 1950.
- UNBEGAUN, Borís. "V. Le nom de Saint-Pétersbourg." *Revue des études slaves* 9/3-4 (1929): 272-273.
- UNBEGAUN, Borís. "Le russe littéraire est-il d'origine russe ?" *Revue des études slaves* 44/1-4 (1965): 19-28.
- Université de Paris-Sorbonne (Paris IV). Centre de recherche en littérature comparée. *Paris et le phénomène des capitales littéraires : carrefour ou dialogue des cultures*. Actes du premier congrès international du C.R.L.C. Volume 1. Paris: Université de Sorbonne, 1984a.
- Université de Paris-Sorbonne (Paris IV). Centre de recherche en littérature comparée. *Paris et le phénomène des capitales littéraires : carrefour ou dialogue des cultures*. Actes du premier congrès international du C.R.L.C. Volume 2. Paris: Université de Sorbonne, 1984b.
- URQUHART, David. *England & Russia*. Londres: James Ridgway & Sons, 1835.
- VASSENA, Raffaella. The Jewish Question in the Genre System of Dostoevskii's "Diary of a Writer" and the Problem of the Authorial Image." *Slavic Review* 65/1 (2006): 45-65.
- VASSENA, Raffaella. Reawakening National Identity. Dostoevskii's *Diary of a Writer* and its Impact on Russian Society. Berna: Peter Lang, 2007.

- VENTURI, Franco. *Roots of revolution. A History of the Populist and Socialist Movements in Nineteenth Century Russia*. Trad. Francis Haskell. Nova York: Alfred A. Knopf, 1960.
- VERDAGUER, Jacint. *De Tànger a Sant Petersburg: excursions i viatges*. Barcelona: Tusquets, 2003.
- VIHAVAINEN, Timo. *The Inner Adversary. The Struggle Against Philistinism as the Moral Mission of the Russian Intelligentsia*. Washington, DC: New Academia Publishing, 2006.
- VIDAL, Augusto. *Dostoyevski*. Barcelona: Barral Editores, 1972.
- VIDAL, Augusto. *Dostoyevski: el hombre y el artista*. Barcelona: Círculo de lectores, 1990.
- VIELLARD, Stéphane. "Dostoïevski et le panslavisme." *Revue Russe* 30 (2008): 33-44.
- VIKTOROVITX, Vladímir. "Dostoïevski – Kritik." *Dostoïevski i mirovaia kultura* 24 (2008): 25-31.
- VIÑAS, David. *Historia de la crítica literaria*. Barcelona: Ariel, 2017.
- VOGÜÉ, Eugène-Melchior de. *Le roman russe*. París: Plon, Nourrit et Cie, 1886.
- VOGÜÉ, Eugène-Melchior de, et al. *Banquet franco-russe du 26 octobre 1893. Discours prononcés*. París: Armand Colin, 1893.
- VOGUE, Noel. "Dostoevskij as a Translator." *The Slavic and East European Journal* 1/4 (1957): 251-259.

- VOLGUIN, Igor. *Posledni god Dostoievskogo*. Moscou: ACT, 2016.
- VOLKOV, Solomon. *St. Petersburg: A cultural history*. Nova York: The Free Press, 1995.
- VOLTAIRE, François-Marie Arouet. *Dictionnaire philosophique*. Paris: Flammarion, 1964.
- VOROBIEVA, E. "The Paradox of Thick Journals:: The Place of "Thick" Literary Journals in Contemporary Russia." Trad. Isaac Stackhouse Wheeler. *Ulbundus Review* 17 (2016): 146-157.
- WADDINGTON, Patrick. "Some New Light on Turgenev's Relations with His French Publisher, Pierre-Jules Hetzel." *The Slavonic and East European Review* 55/3 (1977): 328-347.
- WADDINGTON, Patrick. "Some salient phases of Turgenev's critical reception in Britain Part I : 1853 – 1870." *New Zealand Slavonic Journal* 2 (1980): 17-46.
- WADDINGTON, Patrick. "Some salient phases of Turgenev's critical reception in Britain Part II : 1870 – 1883." *New Zealand Slavonic Journal* 1 (1981): 21-51.
- WADDINGTON, Patrick. "Sleazy digs and coppers' narks: the fate of Russian nihilists in Paris a hundred years ago." *New Zealand Slavonic Journal* (1989-1990): 1-39.
- WADDINGTON, Patrick. "I.S. Turgenev and the International Literary Congress of 1878." *New Zealand Slavonic Journal* Ivan Sergeyevich Turgenev 1818—1883—1983 (1983): 37-70.

- WALICKI, Andrej. "Russian Social Thought: An Introduction to the Intellectual History of Nineteenth-Century Russia." *The Russian Review* 36/1 (1977): 1-45.
- WALICKI, Andrej. "Les tendances principales dans le slavophilisme polonais et le slavophilisme russe." *Revue des études slaves* 52/3 (1979): 285-295.
- WALICKI, Andrej. *A History of Russian Thought. From the Enlightenment to Marxism*. Stanford: Stanford UP, 1979.
- WALICKI, Andrej. *The Flow of Ideas. Russian Thought From the Enlightenment to the Religious-Philosophical Renaissance*. Nova York: Peter Lang, 2015.
- WALISZEWSKI, Kazimiers. *Littérature russe*. Paris: Armand Colin et Cie, 1900.
- WALISZEWSKI, Kazimiers. *A history of Russian literature*. Nova York: D. Appleton and Company, 1900.
- WASIOLEK, Edward. *Dostoevsky. The major fiction*. Massachusetts: MIT Press, 1964.
- WEISGERBER, Jean. "Examen critique de la notion de nationalisme et de quelques problèmes qu'elle soulève en histoire littéraire." *Proceedings* 4/1 (1966): 218-228.
- WEISGERBER, Jean. *Faulkner et Dostoïevsky*. Brussel·les: Presses Universitaires, 1968.
- WELLEK, René, ed. *Dostoevsky. A collection of critical essays*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall, 1962.

- WHITE, Hayden. *The fiction of narrative : essays on history, literature and theory, 1957-2007*. Baltimore: Johns Hopkins UP, 2010.
- WILLIAMS, Raymond. *The English Novel. From Dickens to Lawrence*. St. Albans: Paladin, 1974.
- WILLIAMS, Raymond. *The Country and the City*. Nova York: Oxford UP, 1975.
- WILLIAMS, Raymond. *Marxism and literature*. Oxford: Oxford UP, 1977.
- WINOCK, Michel. *Le Siècle des intellectuels*. Paris: Seuil, 1997.
- WINOCK, Michel. *Les voix de la liberté: Les écrivains engagés au xixe siècle*. Paris: Seuil, 2001.
- WITTFOGEL, Karl. "Russia and the East: A Comparison and Contrast." *Slavic Review* 22/4 (1963): 627-643.
- WOODWORTH, B. i Richards C. *St. Petersburg*. Filadelfia: Chelsea House Publishers, 2005.
- XESTOV, Lev. *Dostoievski i Nietzsche: Filosofia tragedi*. Sant Petersburg: Stasiulevitx, 1903.
- XKLOVSKI, Víktor. "Siujet u Dostoevskogo." *Letopis Doma Literatorov* 4, 1921, 4-5.
- ZAKHAROV, Vladímir, et al. "Dostoievski i jurnalizm." *Dostoevsky monographs* 4 (2008).
- ZAPADOV, Aleksandr. *Istoria russkoi jurnalistiki xviii–xix vekov*. Moscou: Visxaia Xkola, 1973.

- ZEDA (pseudònim de Francisco F. Villegas). "Dostoyuski." *La Época*, 15 de juliol de 1900, 1-2.
- ZEKULIN, Nicholas. "Turgenev in Scotland, 1871." *The Slavonic and East European Review* 54/3 (1976): 355-370.
- ZEKULIN, Nicholas. "On Rereading "The Bronze Horseman"." *Canadian Slavonic Papers / Revue Canadienne des Slavistes* 29/2-3 (1987): 228-240.
- ZEKULIN, Nicholas. "Turgenev as Translator." *Canadian Slavonic Papers / Revue Canadienne des Slavistes* 50/1-2 (2008): 156-176.
- ZETLIN, Mikhail. *The Decembrists*. Trad. George Panin. Nova York: International UP, 1958.
- ZILBERXTEINA, I. *Perepiska F. M. Dostoievskogo i I. S. Turgueneva*. Leningrad: Academia, 1928.
- ZOHRAB, Irene. "Turgenev and Dostoyevsky: a reconsideration and a suggested attribution." *New Zealand Slavonic Journal Ivan Sergeyevich Turgenev 1818—1883—1983* (1983): 123-141.
- ZOHRAB, Irene. "Some New Sources to Dostoevsky's "The Brothers Karamazov"." *New Zealand Slavonic Journal* (1995): 45-76.
- ZOHRAB, Irene. "Constructs of Pushkin on the pages of "The Citizen" and Dostoevsky's globalisation of the 'People's Poet' in the context of Russia as Europe's Other." *New Zealand Slavonic Journal* (1999): 111-181.
- ZOHRAB, Irene. "Dostoevsky in Europe: "The Life of A Great Sinner" as source material for "The Possessed" and "The Adolescent", and Ulrichs's Confessional "Third Sex" Theory and some Court Cases in Germany. First Instalment." *New Zealand Slavonic Journal* (2001): 241-264.

ZOHRAB, Irene. "The First Thirty Issues Of Meshchersky's "The Citizen (Grazhdanin)" during Dostoevsky's Editorship (in English Translation). Uncovering The Authorship of Unsigned Contributions. Part 1." *New Zealand Slavonic Journal* 38 (2004): 181-225.

ZOHRAB, Irene. "Dostoevsky's Editorship of Meshchersky's "The Citizen (Grazhdanin)": issues no 1 to no 16, 1874. Uncovering the Authorship of Unsigned Contributions (With Emphasis on Material Relating to the Russian Conquest of Khiva and Relations with England). Part 3." *New Zealand Slavonic Journal* 40 (2006): 162-219.

ZOLA, Émile. *J'accuse...!* París: EYL, 1998.

ZWEIG, Stefan. *Tres Mestres*. Carme Gala. Barcelona: La Llar del Llibre, 1989.

ZWEIG, Stefan. *Viaje a Rusia*. Madrid, Sequitur, 2014.

Maquetació

Joan Luzzatti

Impressió

Paperam

Barcelona, desembre de 2022

Tipografies

Adobe Garamond Pro i Bauer Bodoni Std 1

Contracoberta

L'Église (xilografia). Vassili Vassílievitx Kandinski

Les Tendances Nouvelles 45 (1908)

